

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora Tezi

HASANVEYHÎ KÜRT EMİRLİĞİ
(961-1015)

Seyfettin ÇETİN
14936301

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Diyarbakır 2018

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora Tezi

HASANVEYHÎ KÜRT EMİRLİĞİ
(961-1015)

Seyfettin ÇETİN
14936301

Danışman
Prof. Abdurrahman ACAR

Diyarbakır 2018

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Hasanveyhî Kürt Emirliği” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☒ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

30/04/2018

Seyfettin ÇETİN

KABUL VE ONAY

Seyfettin ÇETİN tarafından hazırlanan Hasanveyhî Kürt Emirliği adındaki çalışma, 30/04/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Başkan)

Prof. Dr. Metin BOZAN

Doç. Dr. Oktay BOZAN

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman DAŞ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA

ÖNSÖZ

İslam tarihinin en uzun ömürlü halifeliğini kurmuş olan Abbâsîler (750-1258), kuruluşlarının birinci yüzyılından sonra gücünü kaybetmeye başlamış, merkezî otoritenin zayıflaması sonucu siyasî ve iktisadî buhranlar baş göstermiş, uzak bölgelerdeki birçok vali ve emir bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Gücsüz halifeler dönemi olarak bilinen asırlarda halifelik zaman zaman güçlense de genel olarak sembolik bir konumda kalmıştır.

Büveyhîler'in (932-1062), 945 yılında davet üzere Bağdat'a girmeleri sadece Abbâsîler'in değil, aynı zamanda İslam tarihinin de önemli olaylarından birini teşkil etmektedir. Büveyhîler, Irak'ın yanı sıra Cîbâl ve Fars bölgelerindeki şubeleriyle birlikte bir asırdan fazla süreyle Ortadoğu'da hüküm sürmüşlerdir.

Büveyhîler zamanında İran'ın kuzeybatısındaki Cîbâl bölgesinde ortaya çıkan gelişmelerden biri de 'İşanî ve Berzikânî (Berzinî) aşiretlerinin yaklaşık yarım asra yayılan mücadeleleri sonucunda Hasanveyhî Kürt emirliğinin kurulmasıdır. Bu emirlik, Cîbâl'in Hz. Ömer döneminde (637-643) Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra burada Kürtler tarafından kurulan ilk idari ve siyasî yapılanma olduğu söylenebilir.

Hasanveyhî emirliğinin Cîbâl'deki hâkimiyetleri, hem Abbâsî halifeleri hem de Büveyhî hükümdarları tarafından tanınmıştır. Hasanveyhîler, Sünni Abbâsî halifeliğinin manevi otoritesini kabul eden, aynı zamanda Şii Büveyhîler'e tabi bir emirliktir. Nitekim kestirdikleri sikkeler üzerinde Abbâsî halifesinin yanı sıra Büveyhî melikinin ismine de yer vermişlerdir.

Hasanveyhî emirliğinin asıl kurucusu olan Hasanveyh'in 369/979 senesinde ölümünden sonra oğlu Bedir, Büveyhî hükümdarı Adudüddöve (978-983) tarafından

emirliğin başına geçirildi. Bedir'in emirliği (979-1014) Abbâsî halifesi Kâdir-Billâh (991-1031) tarafından tanınmış ve kendisine “Nâsirü'd-Din ve'd-Devle” unvanı verilmiştir. Halifenin hilat ve sancak gönderdiği Bedir, Hasanveyhîler'in en güçlü emridir. O, adalet ve hoşgörüyü esas alan iç siyaseti ve Büveyhîler'le ilişkilerinde uyguladığı dengeli dış siyaseti sayesinde Hasanveyhî emirliğini otuz altı yıl gibi uzun bir süre yönetmeyi başarmıştır.

Hasanveyhî emirliği tarihi hakkında günümüze kadar müstakil bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Hasanveyhîler, Arapça ve Kürtçe olarak yapılmış birçok araştırmada; Büveyhîler, Cibâl bölgesi ve Kürt emirlikleri tarihi araştırmaları içinde bir konu başlığı olarak ele alınmıştır.

X. yüzyıl sonrasına ait çok sayıda İslam tarih ve coğrafya kaynağını esas alarak yaptığımız bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmada kullanılan ana kaynakların kısa bir değerlendirmesinden sonra, Cibâl'in coğrafi konumu ve kısa tarihi; önemli şehir ve kaleleri ve Hasanveyhî Emirliği'nin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Berzikanî aşireti lideri Hüseyin Berzikanî'nin ortaya çıkışı ve Hasanveyhî emirliğinin tarih sahnesinde belirmeye başlaması, Cibâl bölgesinde idarenin İ'şanî ve Berzikânî aşiretleri koalisyonundan Hasanveyh'e geçmesi ve emirliğin kuruluşu ele alınmıştır. İkinci bölümde, Hasanveyhî emirliğinin gelişmeye başladığı ve Bedir b. Hasanveyh'in emirliği zirveye taşıdığı dönem incelenmiştir. Bedir'in iç ve dış siyaseti detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Bedir sonrası cereyan eden olaylar ve Hasanveyhî emirliğinin yıkılış süreci incelenmiştir.

Tez konusunu belirleme aşamasında ve yazım sürecinde bana danışmanlık eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdurrahman Acar'a teşekkürü borç bilirim.

Seyfettin ÇETİN
Diyarbakır 2018

ÖZET

Hasanveyhî Kürt emirliği, Büveyhîler'in (932-1062) Ortadoğu'da en büyük siyasî güç haline geldiği dönemde, 961 yılında İran'ın kuzeybatısındaki Cibâl bölgesinde kurulmuştur. Hanedanın kurucusu olan Hasanveyh, Büveyhîler'in desteğini almış, siyasî ve askeri kabiliyete sahip adil bir yönetici idi. Emirliğin yönetim merkezî Dînever yakınlarındaki Sermâç Kalesi idi.

Hasanveyh'in (ö. 369/979) ölümü ile emirlikte başlayan iç çekişmelere Büveyhî hükümdarı Adudüdevle (ö. 372/983) müdahale etti. Emirliğin başına geçen Bedir b. Hasanveyh, Adudüdevle ile ilişkilerini geliştirdiği gibi Büveyhîler'in iç ihtilaflarından da emirliği lehine yararlandı. Zeki, basiretli, cömert ve mütedeyyin bir kişi olan Bedir, sosyal adaletin tahakkukuna önem vermiş, birçok köprü, camii ve han yaptırmıştır.

Bedir, Abbasî halifesine, sembolik de olsa, bağlılığını sürdürmüştür. Özellikle, Cibâl'de geçen ve Horasan hacılarının kullandığı hac yolunun güvenliğini sağlaması dolayısıyla Halife Kâdir-Billâh tarafından takdir edilmiş ve kendisine "Nâsirü'd-Din ve'd-Devle" unvanı verilmiştir.

Bedir, çekişme içinde olduğu oğlu Hilâl (ö.405/1015) ile giriştiği savaşta 400/1010 senesinde esir düşmüşse de daha sonra Büveyhîler'in askeri müdahalesi sayesinde kurtulmuş ve bu defa oğlu Hilâl esir alınarak hapsedilmiştir. Bedir, 405/1014 yılında Kosced kalesini muhasarası sırasında kendi adamları tarafından öldürülmüştür. Bunun ardından Hasanveyhî emirliği önce Büveyhîler'in Cibâl emiri Şemsüdevle'nin kontrolüne girmiş, en sonunda bölgenin yönetimini Annazi Kürt emirliğine bırakmak zorunda kalarak tarih sahnesinden çekilmiştir. (406/1015).

Anahtar Sözcükler

Abbasî, Cibâl, Büveyhî, Hasanveyhî, Bedir, Dînever

ABSTRACT

Kurdish emirate of Hasanwayhids (Hasanuya), was founded in 961, when the Buyids became prominent (932-1062) in Jibal region in Northwestern Iran. The founder of the dynasty, Hasanwayh, who was supported by Buvids, was a fair leader who had political and military skills. The administrative center of the emirate was Sermaj Castle, close to Dinawar.

After the decease of Hasanwayh (369/979), the ruler of Buyids 'Adud al-Dawla intervened internal disturbances. While Badr, who took the lead of the emirate, developed his relations with 'Adud al-Dawla, he took advantage of the internal conflicts within the Buvid dynasties. As an intelligent, smart, prudent, generous, mild-mannered and a pious person, Badr was sensitive to the establishment of social justice. He had many bridges, mosques, khans and similar works constructed.

Badr continued to pledge allegiance to Abbasid Caliphate, though it was symbolic. Especially Abbasid Caliph Al-Qadir praised Badr, who had provided security of the Pilgrimage Road which passed through Jibal and which was used by Horasan pilgrims. Caliph Al-Qadir gave Badr b. Hasanwayh the title “Nasiru’ d-Din wa’ d-Dawla”

During the strife between Badr and his son Hilal (d. 405/1050), Badr was captured and held prisoner. Badr was set free by Buyids, while his son Hilal was captured and imprisoned. Badr was murdered by his own men during the siege of the Kosjed Castle in 405/1014. The Emirate of Hasanwayhids first fell under the control of the Buyids Jibal amir Shams ad-Dawla, and then the Annazid Kurdish Amirate was established upon the rubbles of the overthrown emirate.

Keywords

Abbasid, Jibal, Buyid, Hasanwayhids, Badr, Hilal, Dinawar

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ŞEKİLLER	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I-KAYNAKLAR HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME.....	1
A-TARİH KİTAPLARI.....	1
B-COĞRAFYA KİTAPLARI.....	3
II-CİBÂL BÖLGESİ'NİN COĞRAFİ KONUMU VE HASANVEYHÎLER'E KADARKİ TARİHİ.....	6
A-CİBÂL'İN COĞRAFİ KONUMU	6
B-CİBÂL'İN ÖNEMLİ ŞEHİRLERİ	8
C-İSLAM FETHİNDEN HASANVEYHÎLER'E KADAR CİBÂL TARİHİ ...	18
III-ABBASİLER DÖNEMİNDE EMİRLİKLERİN DOĞUŞUNA ORTAM HAZIRLAYAN FAKTÖRLER	21

BİRİNCİ BÖLÜM

HASANVEYHÎ EMİRLİĞİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ

1.1.HÜSEYİN el-BERZİKÂNÎ VE HASANVEYHÎ EMİRLİĞİNİN KURULUŞU..	27
1.2.HASANVEYH b. HÜSEYİN BERZİKÂNÎ VE YÖNETİMİ	35
1.2.1.Hasanveyhî Emirliğinin Yönetim Merkezî: Sermâç Kalesi.....	37
1.2.2.Hasanveyh'in Yönetim Anlayışı ve Kişiliği	38
1.3.HASANVEYH'İN DIŞ SİYASETİ.....	40
1.3.1.Abbasî Halifeliği ile İlişkiler.....	40

1.3.2.Büveyhîler’le İlişkiler	42
1.3.2.1.Rüknüddeve Dönemi	44
1.3.2.2.Muizüddeve Dönemi.....	47
1.3.2.3.İzzüddeve Bahtiyar Dönemi.....	48
1.3.2.4.Adudüddeve Dönemi	52
1.3.3.Hamdanîlerle İlişkiler.....	53
1.4.HASANVEYH’İN ÖLÜMÜ VE BEDİR’İN İKTİDARI	54

İKİNCİ BÖLÜM

BEDİR b. HASANVEYH ve HASANVEYHÎLER’İN YÜKSELME DÖNEMİ

2.1.BEDİR’İN İÇ SİYASETİ	58
2.1.1.Yönetim Anlayışı	60
2.1.2.Sosyal Politikalar	64
2.1.3.Din Politikası ve İlim Adamlarını Himayesi.....	65
2.1.4.İktisadi Durum... ..	67
2.1.4.1.Vergilendirme ve Para Politikası	70
2.1.4.2.Tarım, Hayvancılık ve El Sanatları	76
2.1.4.3.Ulaşım ve Ticaret.. ..	77
2.1.5.Bedir Dönemi İmar Faaliyetleri	80
2.1.5.1.Cami ve Mescitler.. ..	81
2.1.5.2.Köprüler.....	82
2.1.5.3.Hanlar.....	87
2.1.5.4.Mermer Kürsü.....	87
2.1.6.Hasanveyhîler’de İç Çekişmeler Bedir’in oğlu Hilâl ile Savaşı	89
2.2.DIŞ SİYASET	98
2.2.1.Abbasîlerle İlişkiler.....	98
2.2.2.Büveyhîlerle İlişkiler.....	100
2.2.2.1.Adudüddeve Dönemi	100
2.2.2.2.Fahrüddeve Dönemi.....	104
2.2.2.3.Şerefüddeve Dönemi.....	106
2.2.2.4.Mecdüddeve ve Şemsüddeve Dönemi	107
2.2.2.5.Bahaüddeve Dönemi	117
2.2.3.Ukaylilerle İlişkiler	125

2.2.4. Annazîlerle İlişkiler.....	126
-----------------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İÇ ÇEKİŞMELER VE HASANVEYHÎ EMİRLİĞİNİN YIKILIŞI

3.1. HİLÂL b. BEDİR b. HASANVEYH	133
3.2. TAHİR b. HİLÂL b. BEDİR.....	145
3.3. BEDİR b. TAHİR B. HİLÂL b. BEDİR	148
3.4. İBRAHİM YINAL'IN SERMÂÇ KALESİNİ ELE GEÇİRMESİ VE HASANVEYHÎ HANEDANININ SONU	149
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA	158
EKLER.....	169

ŞEKİLLER

Şekil 1: İbn Havkal'ın Suretü'l-Cibâl (Cibâl Bölgesi Haritası)	8
Şekil 2: Sermâç Kalesi Kalıntıları	37
Şekil 3: Bedir Dönemi Altın Dinar örnekleri	75
Şekil 4: Bedir b. Hasanveyh Dinarı Ön yüzünde yer alan yazı	76
Şekil 5: Bedir b. Hasanveyh Dinarı Ön Çerçeve yer alan yazı	76
Şekil 6: Bedir b. Hasanveyh Dinarı Arka yüz yüzünde yer alan yazı	76
Şekil 7: Bedir b. Hasanveyh Dinarı Arka Çerçeve yer alan yazı	76
Şekil 8: Bedir Dönemi Gümüş Dinar örnekleri.....	74
Şekil 9: Tarihi Horasan Hac ve Ticaret Yolu Cibâl Güzergâhı.....	79
Şekil 10: Kaşhân köprüsünün günümüze kadar kalan ayakları.....	85
Şekil 11: Kaşhân Köprüsü	85
Şekil 12: Kalhur köprüsünün Günümüze kadar gelmiş ana kaideleri	83
Şekil 13: Yukarıda metni ve tercümesi verilen Kalhur Köprüsü kitabesi.....	84
Şekil 14: Bedir'in Mermer Kürsüsünün üç taraftan görünüşü	89
Şekil 15: Mermer Kürsüsünün üç tarafında yer alan kitabe	88

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
b.	Bin, İbn
Bkz.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
çev.	Çeviri
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
EI	The Encyclopaedia of Islam
e.t.	Erişim Tarihi
Far.	Farsça
fas.	Fasikül
fr.	Fransızca
h.	Hicri
H.z.	Hazreti
ISSN	İnternational Standart Series Number
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
krş.	Karşılaştırınız
m.	Miladi
m.ö.	Milattan Önce
m.s.	Milattan sonra
nr.	Numara
nşr.	Neşir
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radiyallahü Anh
s.	Sayfa
sy.	Sayı
t.y.	Tarih Yok
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme eden
y.	Yıl
y.y.	Yüzyıl
Yay.	Yayın/Yayınevi
vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

I-KAYNAKLAR HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Hicri dördüncü/miladi onuncu asrın ilk yarısında tarih sahnesinde belirmeye başlayan ve ikinci yarısında kuruluşunu tamamlayan Hasanveyhî emirliği hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Ortaçağda Arap müellifler tarafından yazılan İslam tarihi ve coğrafyası ile ilgili eserler araştırmamız için başvurduğumuz önemli kaynaklardır. Ayrıca Kürt emirlerin biyografisi için başvurduğumuz diğer önemli kaynaklardan bir de Bitlis emiri Şerefhan'ın on altıncı asırda yazdığı Farsça Şerefname'sidir.

A-TARİH KİTAPLARI

Tecâribü'l-ümem ve te'akibü'l-himem; İbn Miskeveyh'in (ö.421/1030) bu eseri Hasanveyhîler hakkında başvuracağımız en önemli kaynaklardan biridir. Çünkü müellif aynı dönemde yaşamış, hatta Büveyhîlerle Hasanveyhîler arasında cereyan eden birçok olaya bizzat şahit olmuştur. Kendisi Büveyhî hükümdarı Rüküddevle'nin (ö.366/976) veziri İbn Amîd'in (ö.360/970) hizmetinde bir süre çalıştıktan sonra Adudüdevle (ö.372/983) döneminde de hazinedar olarak çalışmıştır (367/372/978-983).¹

Kitâbü't-Târîh; Birçok Büveyhî hükümdar ve vezirinin himayesinde devlet görevlerinde bulunan Sabî (ö.448/1056), çalıştığı devlet görevlerinden dolayı kitaplarında aktardığı bilgiler son derece güvenilirdir. Birçok eseri olan Sâbî, Kitâbü't-Tarih'i kırk cilt olarak yazmıştır. Ancak bu önemli eserin çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşan bu kısım İbn Miskeveyh'in Tecaribü'l-Ümem'i ile

¹ Kadir Muhammed Hasan, **el-İmârâtü'l-Kurdiyye fî Ahdi'l-Büveyhî**, Muessesetü Mukriyanî li'l-bühûsi ve'n-neşr, Erbil 2011, s.10.

birlikte neşredilmiştir. Sabî Hasanveyhî Emirliği imar faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.²

Zeylû Tecâribi'l-ümem; Rûzrâverî (ö.488/1095), Hasanveyhîler hakkında bilgi veren en önemli tarihçilerden biridir. Müellif, Abbasî Halifesi Tâi'-Lillâh (363-381/974-991), Kâdir-Billâh (381-422/991-1031) ve aynı dönem Büveyhî hükümdarlarının faaliyetlerini ve 389/999 yılına kadar geçen olaylar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eser İbn Miskevey'nin Tecaribü'l-ümem'ini tamamladığı için Tecaribü'l-Ümem'in Zeyli olarak yayınlanmıştır. Eser özellikle Hasanveyhî Emirliği ve Bedir b. Hasanveyh dönemi Büveyhîlerle olan ilişkileri, Bedir b. Hasanveyh'in kişiliğini ve Abbasî Halifesi Kâdir-Billâh ile olan ilişkileri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Müellif eserinde verdiği detaylı ve güvenilir bilgiler sayesinde Hasanveyhîler konusunda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.³

Kitâbü'l-Cemâhir fî ma'rifeti'l-cevâhir, Bîrûnî (ö. 439/1048) birçok ilim dalında eserleri olan hem İslam hem de dünya tarihinin önemli bir bilim insanıdır. Birûnî'nin, Gazne Hükümdarlarından Mevdûd'e ithaf ettiği Kitâbü'l-Cemâhir; ahlâkî, kültürel, siyasî, içtimaî, pedagojik, tarihî, dinî bilgiler, kişisel tecrübe ve tespitler ihtiva eder. Kitâbü'l-Cemâhir Bedir b. Hasanveyh'in dedesi Hüseyin hakkında bilgi veren önemli bir eserdir.⁴

el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem; İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 453/1061) bu eseri İslam tarih ve biyografya alanında yazılan önemli eserlerden biridir. Başta Hasanveyh'in biyografisi ve bazı Kürt emirlerin Büveyhîlerle olan ilişkileri hakkında başvurulacak önemli kaynaklardan biridir.⁵

el-Kâmil fî't-târîh; İbn'ü'l-Esir'in (ö. 630/1233) bu eseri tartışmasız en önemli İslam tarihi kaynaklarının başında gelir. Ana hatlarıyla siyasî-askeri İslam tarihidir. Eser, Büveyhîler'in ortaya çıkışından önce Cibâl bölgesinin genel durumunun anlaşılması ve Büveyhîler'in ortaya çıkışı hakkında önemli bilgiler ihtiva

² Casim Avcı, "Sâbî, Hilâl b. Muhassin", **DİA**, c. 35, s.340; Ferset Mer'î, **el-İmarat el-Kurdiye fi el-Asr el-Abbasî es-Sanî**, Dar Spîrêz, Erbil 2005; s.22.

³ Casim Avcı, "Rûzrâverî", **DİA**, İstanbul 2008, c.19, s.35, s.281; Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye**, s.11.

⁴ Günay Tümer, "Bîrûnî", **DİA**, İstanbul 1992, c. 6, s.213, Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye**, s.44.

⁵ Yusuf Şevki Yavuz – Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", **DİA**, İstanbul 1999, c.20, s.543; Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.12.

etmektedir. İbn e-Esir'in **el-Kâmil fi't-târîh**'i yazdığı dönem, Kürt emirliklerinin ortaya çıktığı ve geliştiği zaman diliminde olmamasına rağmen hiç şüphesiz araştırma konumuz için başvuracağımız en önemli eserler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Müellif, hem Kürtler hem de Kürt emirliklerinin tarihi, Büveyhîler'le ilişkileri, Hasanveyhî emirleri ve bu emirler arasında cereyan eden iç çekişmeler hakkında epeyce malumat vermektedir.⁶

Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yan; Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) eserinde diğer kaynaklarda detaylı bir şekilde verilmeyen bazı olayları ayrıntılı bir şekilde vermiştir. Örneğin Hilâl'in savaş sonrası annesi ve babası ile aralarında geçen diyalog açısından Hasanveyhî tarihi için önemli bir kaynaktır. Diğer İslam tarihi kaynaklarında bulamadığımız bazı ayrıntıları burada bulmak mümkündür.

Tarih İbn Haldûn (Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevi's-sultâni'l-ekber): On dördüncü yüzyılda yaşamış modern tarihçiliğin, sosyolojinin ve iktisadın öncüsü olarak kabul edilen İbn Haldûn (ö. 808/1406), eserinde kendi zamanına kadar kavimlerin, hanedanların ve milletlerin tarihini incelemiştir. Hasanveyhî emirliği hakkında İbnü'l-Esir'de yer alan rivayetleri bir araya getirmiş, konuyu bir bütün olarak ele almıştır. Ayrıca Hasanveyhîler hakkında, "Semeğan ve Dînever'de Abbasî Davasını Güden Kürtler'den Hasanveyhî Oğulları Devleti Hakkında Haber" gibi başkaca hiçbir kaynakta kullanılmayan ilginç bir başlık kullandığı için önemlidir.⁷

B-COĞRAFYA KİTAPLARI

Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik; İbn Hurdâzbih (ö. 300/912-13), Cibâl bölgesinin posta ve istihbarat müdürlüğünü, daha sonra aynı teşkilâtın Bağdat ve Sâmerâ'daki başkanlığını yapan müellif birçok resmi belgeden yararlanma imkânı bulmuştur. Bu da müellifin özellikle yerleşim birimleri arasındaki mesafeler hakkında

⁶ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esir", **DİA**, İstanbul 2000, c.21, s.26; Hasan, **el-İmârâtü'l-Kurdiyye...**, s.12.

⁷ Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", **DİA**, İstanbul 1999, c.19, s.54; Mer'î, **el-İmaratü'l-Kurdiyye...**, s.25.

güvenilir bilgiler aktardığını göstermektedir. İyi bir yol rehberi olan eser hemen hemen tüm İslam coğrafyacılara kaynaklık etmiştir.⁸

Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik İstahrî'nin (ö. 340/951-52'den sonra) eseri; başta Hasanveyhî Emirliği olmak üzere diğer Kürt emirliklerinin de ortaya çıktığı coğrafya hakkında kapsamlı bilgiler ihtiva eden önemli kaynaklardan birdir. Cibâl ve çevresinin iktisadî yapısı, ticari yolları, gelir ve giderleri ile birlikte bölgeyi ilgilendiren önemli siyasî ve tarihi bilgiler hakkında başvurulması gereken önemli coğrafya kaynaklarından biridir. Bölge hakkında önemli bilgiler aktaran İstahrî gezip gördüğü yerlerde birçok konuyu bizzat kendisi kayıt altına almıştır.⁹

Kitâbü'l-Harâc; Kudâme b. Ca'fer'in (ö. 337/948) eseri; isminden de anlaşılacağı gibi devlet divanlarında çalışan devlet görevlilerine kaynaklık teşkil etmesi ve işlerini kolaylaştırması için yazmış bir eserdir. Eser konusu itibarı ile devlet gelirlerini istatiki bilgiler niteliğinde verdiği için araştırmacılara Cibâl bölgesinin idari ve mali yapısını, gelir ve giderlerini tespit etme imkânı vermektedir.¹⁰

Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm; Makdisî (ö. 390/1000 civarı), Hasanveyhî Emirliği'nin ortaya çıktığı dönem ve emirliğin idaresi altındaki bölge hakkında verdiği bilgiler açısından önemli bir kaynaktır. Büveyhîler döneminde yaşamış olan Makdisî, Cibâl bölgesi şehir, kasaba ve köyleri hakkında verdiği bilgilere ilaveten tarım, madenler, çarşı ve pazar yerleri, kullanılan dinar ve dirhemler, ölçü ve tartılar hakkında da önemli bilgiler vermektedir.¹¹

Mû'cemü'l-büldân; Yâkût el-Hamevî'nin (ö.626/1229) eseri; ansiklopedik üslupla alfabetik olarak yazılmış en mükemmel kaynaklardan biridir. Coğrafya ile tarih arasında yakın bir ilişki olduğuna inanan Yâkût bu muhteşem eserinde; sadece coğrafi konuları ele almamıştır. Hakkında bilgi verdiği şehir, kasaba, köy, dağ, nehir, vb. yerlerle birlikte bu yerlerin kısa tarihçelerini, imar ve iskân durumlarını, insanoğlunun bu yerlerde tesis ettiği medeniyetin kalıntılarını ve o medeniyet

⁸ Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", **DİA**, İstanbul 1999, c.20, s.79.

⁹ Marina A. Tolmacheva, "İstahrî", **DİA**, İstanbul 2001, c.23, s.203; Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.13.

¹⁰ Cengiz Kallek, "Kudâme b. Ca'fer", **DİA**, c.26, s.311.

¹¹ Tolmacheva, "Makdisî", **DİA**, Ankara 2003, c.27, s.431.

havzasında yetişen ilim adamları hakkında da bilgi vermektedir. Kendisinden önceki coğrafyacıların eserlerinden ciddi anlamda faydalanmıştır. Bundan dolayı özellikle konumuz için önemli olan Cibâl bölgesi hakkında bir bilgi hazinesi niteliğindedir.¹²

Ebü'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331), **Takvîmü'l-büldân**'ı, Mesû'dî'nin (ö. 345/956), **Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher** 'i ve Mis'ar b. Mühelhel'in (ö. 390/1000 [?]), **er-Risale es-saniye**'si, Cibâl bölgesi ve Hasanveyhî Emirliği'nin nüfuz alanına giren coğrafi bölgeler hakkında müracaat ettiğimiz diğer coğrafya kaynaklardan bazılarıdır. Yâkût el-Hamevî'nin **Mu'cemü'l-üdeba**'sı, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) **Vefeyâtü'l-a'yân**'ı, İbnü'l-Fuvatî'nin (ö. 723/1323) günümüze ulaşan **Mecma'i'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb**'ı gibi biyografya eserleri araştırmamızda adı geçen şahsiyetler hakkında müracaat ettiğimiz önemli kaynaklardır.

Ayrıca Hasanveyhî Emirliği tarihini yazarken klasik İslam tarih ve coğrafya kaynakları dışında konumuzla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan, gerek Arapça gerekse diğer dillerde çağdaş tarihçilerin yaptıkları araştırmalardan da azami ölçüde istifade edilmiştir. Hüseyin Haznî Mukrîyanî'nin, **Awirekî Paşewa (Geçmişe Bir Bakış)**, M. Emin Zeki'nin, **Tarih ed-Düvel ve el-İmarat el-Kurdiye fî A'hd el-İslam** ile **Hulasatü't-Tarih Kurd ve Kurdistan**, istifade ettiğimiz önemli eserlerdir. Tezimizin şekillenmesi için son dönemlerde yapılan bazı akademik çalışmalardan da istifade ettik. Özellikle Ferset Mer'î'nin **el-İmarat el-Kurdiye fî Asr el-Abbasi es-Sanî**, Memduh Muhammed Hasan Ebû Ramadan'ın, **İklim el-Cibâl Hilal el-Ahdeyn el- Büveyhî ve'l-Selçukîyyi'l-evvel** ve Aşrak Poladyan'ın, **el-Ekrad fî Hikmet el-Hilafe el-Abbasiye**, istifade ettiğimiz önemli çalışmalardır.

Ayrıca çalışmamızda **İA**'nın ilk iki (*EI¹*, *EI²*) baskılarında yer alan; Minorski, Strange, Streck ve Lockhart gibi ünlü müsteşriklerin makalelerinden istifade ettik. Türkiye'de bu makalelerden çeviriler yapılarak yazılan ansiklopedi maddelerinde Hasanveyhî'nin etnik kökeni çelişkili bir şekilde verilmiştir. Bundan dolayı söz konusu makaleler karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır.¹³

¹² Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî" **DİA**, İstanbul 2013, c.43, s.289.

¹³ M. Streck, "Dînever", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988., c.3, s.593.

II-CİBÂL BÖLGESİ'NİN COĞRAFİ KONUMU VE HASANVEYHÎLER'E KADARKİ TARİHİ

A-CİBÂL'İN COĞRAFİ KONUMU

İslam coğrafyasının doğusunda yer alan Cibâl, çoğu coğrafyacı ve gezginler tarafından İslam coğrafyasının önemli bir bölgesi olarak kabul edilmiştir. İran'ın kuzey-batısı ile Irak'ın kuzey-doğusunu kapsayan Cibâl bölgesi, ortaçağda İran coğrafyasının önemli bir bölgesi olarak kabul edilmiştir.¹⁴ Bölgenin önemi, hicri üçüncü ve dördüncü/miladi dokuzuncu ve onuncu asırda daha da artmıştır. Cibâl, Araplarca Yunanlılar'ın Media dedikleri bölgeye verilen addır.¹⁵ Pehleviler veya Fehleviler¹⁶ ülkesi diye de isimlendirilen bölge Selçuklular döneminde de Irak-ı Acem olarak isimlendirilmiştir.¹⁷ Hicri yedinci miladi on üçüncü y.y.da bölgenin Kuhistan olarak isimlendirildiği görülmektedir.¹⁸

Yâkût, bölgenin tamamen dağlarla kaplı olmasından dolayı Kuhistan, (dağlık bölge) diye isimlendirildiğini ifade etmektedir.¹⁹ Bölge seyrüsefere elverişli nehirlerin bulunmaması ve tamamen dağlarla kaplı olmasından dolayı bu isimle isimlendirilmiştir. Bölgenin Araplar tarafından Cibâl (dağlar) diye isimlendirilmesi coğrafi yapısına ve doğal koşullarına dayanmaktadır. İbn el-Fakih el-Hemedânî (ö. III-IV./IX-X. yüzyıl), İbn Hurdâzbih (ö. 300/912-13), el-İstahrî (ö. 340/951-52'den sonra), İbn Mühelhil (ö. 390/1000 [?]), Yâkût el-Hâmevî (ö. 626/1229), Kazvinî (ö. 682/1283), Hamdullah el-Müstevfî (ö. 740/1340'tan sonra) gibi birçok İslam coğrafyacısı Cibâl Eyaleti'ni eserlerinde detaylı bir şekilde ele almışlardır.²⁰

¹⁴ Seyfettin Çetin, **Yâkût el-Hamevî'nin Mü'cemü'l-büldan'ında Kürtler**, Nubihar Yayınevi, İstanbul 2014, s.2.

¹⁵ Le Strange Guy, **Büldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye**, Beşir Fransis, Gercis Avvad (çev. Ar.), Müesseset er-Risale Yayınevi, Beyrut, 1405/1985, s.220

¹⁶ İbnü'l-Fakîh, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, **Kitabü'l-büldan**, Âlem el-Kutub Yayınevi, Beyrut 1996, s.417.

¹⁷ Yâkût el-Hâmevî, Şihab ed-Din Ebû 'Abdillâh Ya'kub b. 'Abdillâh, **Mü'cemü'l-büldân**, Dar Sadr Yayınevi, Beyrut 1977, c.2, s.99.

¹⁸ Kazvinî, Zekerıyyab. Muhammed b. Mahmud, **Âsar el-Bilad ve Âhbar el-İbad**, Dâr u Sâdr Yayınevi, t.y., Beyrut, s.341.

¹⁹ Yâkût el-Hâmevî, Şihab ed-Din Ebû 'Abdillâh Ya'kub b. 'Abdillâh, **Kitâb el-Müşterk Vaz'an ve'l-Müfterik Sak'an**, Âlem el-Kutub, Beyrut 1996, s.363.

²⁰ G. Le Strange, "Cibâl", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.3, s.158.

İslam coğrafyacılarının coğrafi taksimatında dördüncü iklimde (bölgede), İran'ın kuzey batısında yer alan Cibâl bölgesinin doğu sınırında; Horasan çölü, Fars bölgesi, İsfahan ve Hûzistan'ın kuzeyi, batı sınırında; Azerbaycan, kuzey sınırında; Deylem, Kazvin ve Rey, güney sınırında ise; Hûzistan'ın kuzeyi ve Irak'ın bir kısmı yer almaktadır. Hamdullah Müstevfî'nin verdiği bilgilere göre Cibâl Bölgesi Irak-ı Acem ve Kürdistan olmak üzere iki kısımdan oluşup, büyük kısım olan Irak-ı Acem doğuda, Kürdistan ise batı İran'da yer almaktadır. Cibâl bölgesinin bu kesimine Kürdistan ismi Selçuklu Sultan'ı Sencer (ö. 552/ 1157) tarafından verilmiştir.²¹

Hamdallah Mustevfî'nin verdiği bilgiler ve Le Strange'nin haritalarına göre Kürdistan bölgesi kuzeyde Azerbaycan, Güneyde Cibâl eyaletinin güneyinde yer alan ve Hûzistan'a (Loristan) sınır olan Masebzân ile Mehrecankızık arasında kalan toprakları kapsamaktadır.²² Hemedân, Dînever (Mah el-Kufe), Hûlvan, Nihâvend, Şehrezor, Sameğan, Esedabaz, Sâbûrhâst, Burûcerd, Karmisin (Kirmanşah), Şehrezor, Kerec²³, İsfahan (Espehan), Kûm,²⁴ Kâşân,²⁵ Rey, Kazvin,²⁶ Ebher²⁷ ve Zencân,²⁸ Sühreverd²⁹ ve Hûnec³⁰ Cibâl eyaletinin önemli şehirleridir.³¹

²¹ Strange, **Büldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye**, s.227; Muhammed Emin Zeki, **Hulasatü't-Tarih Kurd ve Kurdistan**, Muhammed Ali Avnî (trc.), Selahaddin Yayınevi Bağdat 1961, s.4.

²² Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvînî, **Nüzhetü'l-kulûb**, G. Le Strange (nşr.) Brill, Leiden 1915, s.108.

²³ **Kerec**: Cibâl dolaylarında Nihavend ile Hemedân arasında bir beldedir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.4, s.397).

²⁴ **Kûm**: Kâşân ile birlikte anılan, Müslümanlar tarafından kurulan bir şehir olup Cibâl'in İran tarafında yer almaktadır.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.4, s.446).

²⁵ **Kâşân**: Espehan yakınlarında olup Kum ile birlikte anılmaktadır. Ahalisinin tamamı Şia'nın İmamiye koluna mensuptur.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.4, s.296).

²⁶ **Kazvin**: İran'da bir şehir olup Rey'e 27 fersah mesafede meşhur bir şehirdir. Coğrafi taksimatta dördüncü bölgede yer almaktadır.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.4, s.342).

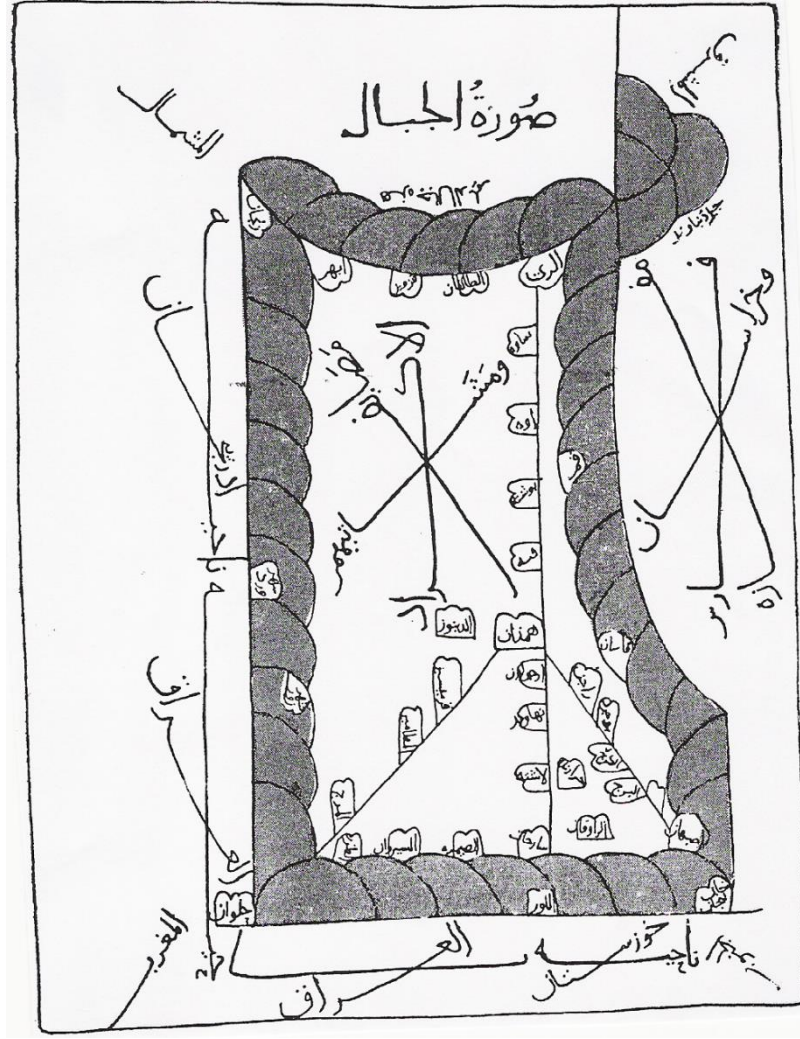
²⁷ **Ebher**: Cibâl dolaylarında Kazvin, zencan ve Hemedân arasında meşhur bir şehirdir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.1, s.82)).

²⁸ **Zencân**: Azerbaycan ve Cibâl arasında meşhur ve büyük bir belde olup Kazvin ve Ebher'e yakın bir yerdedir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.3, s.152).

²⁹ **Sühreverd**: İran'ın Cibâl bölgesinde Zencan'a yakın bir belde olup meşhur sufi, Fâkih ve muhaddis Sühreverdî'nin de nispet edildiği yerdir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.3, s.289).

³⁰ **Hûnec**: Zencan yakınlarında bir beldedir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.407).

³¹ İbn Havkâl, Ebü'l-Kâsım bin Havkâl bin Nasîbî, **Kitâbü Sûretü'l-Arz**, Dar Mektebtü'l-Hayat, Beyrut 1992, s.304.

Şekil 1: İbn Havkal; Suretü'l-Cibâl (Cibâl Bölgesi Haritası)³²

B-CİBÂL'İN ÖNEMLİ ŞEHİRLERİ

Hemedân; İslam coğrafyacılarına göre Cibâl bölgesinde, Elvend dağının eteklerinde tarihi bir şehir olup üç yanı dağlarla çevrili ve aynı adı taşıyan bereketli bir ovada yer almaktadır. Cibâl bölgesinde merkezî bir konumda olan ve Batı İran da Kazvin, Kirmanşah ve Bağdat yolu üzerinde yer alan Hemedân, İslam coğrafyacılarına göre Cibâl bölgesinin ahalisi kalabalık, en müstahkem, erişilmesi imkânsız geniş yerleşim alanlarına ve büyük nehirlerle sahip, en büyük ve aynı zamanda en meşhur

³² İbn Havkâl, *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, s.356.

şehirlerinden birisidir.³³ Müslümanlar'ın Nihâvend Savaşı'nı kazanmalarından sonra 21/642 yılında bu şehir yapılan barış antlaşması gereğince Müslümanlar'a bırakıldı. Daha sonra halk isyan edince şehir Müslümanlar'ın elinden çıktı. Ancak şehir Hz. Ömer'in vefatından altı ay sonra, 23/645 yılında Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671) tarafından savaşılarak fethedildi. Günümüzde de İran'da aynı ismi taşıyan bir eyalet vardır.³⁴

Dînever; Batı İran'ın Cibâl bölgesinde Hemedân'dan sonra büyüklükte ikinci sırada yer alan önemli, kadim şehirlerden biridir.³⁵ Hz. Ömer zamanında Hemedân bölgesinde nüfusu en kalabalık şehir olan Dînever, Nihâvend Savaşı'ndan sonra İran valisi tarafından Müslümanlar'a teslim edilmeden önce şiddetli çatışmalara sahne olmuştur. Belazurî, Hulvân'ın fethi için gönderilen öncü kuvvetlerin Kürtlerle giriştikleri savaşta çok sayıda Kürd'ün öldürüldüğünden bahsetmektedir.³⁶ Dînever, Muaviye zamanında, haracı tamamen Kûfe ahalisine ve özellikle orada bulunan garnizona tahsis edildi.³⁷ İslam tarih ve coğrafya kaynaklarında Dînever, Emevîler ve Abbâsîler döneminde çok gelişmiş bir şehir olarak tanıtılır. Lockhart, Kürt prensi Hasanveyh b. Hüseyin Berzikânî'nin 348/959 yılında Dînever, Hemedân ve Nihâvend gibi şehirleri ele geçirip, Dînever merkezli bağımsız, küçük bir emirlik kurarak elli yıl boyunca burada hüküm sürdüğünü, söylemektedir. Halen İran'da Kirmanşah ve Hemedân arasında aynı ismi taşıyan bir ilçe vardır.³⁸

Hulvân, Zagros geçidinin girişinde bir dağın eteklerinde, Bağdat'ın 190 km. kuzeydoğusunda Bağdat horasan yolu üzerindeki Kasr-ı Şirin ile Kirind arasında ve Diyale nehrinin kollarından Hulvân Çay'ının (Hulvân-rûd) sol kıyısında kurulmuş

³³ İbnü'l-Fakîh, s.459-460; Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm**, M. J. De Goeje (nşr.), Brill 1877, s.386. Mirza Bala, "Hemedân", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.5, s.1

³⁴ Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, **Fütûhu'l-büldân**, Abdullah Enis et-Tabba' (thk.), Mueset el-Mearif, Beyrut 1987, s.433; Kudâme b. Ca'fer, **el-Harâc ve Sinaet el-Kitabe**, Muhammed Hüseyin ez-Zübeydî (thk.), Dar er-Reşid, Bağdat 1981, s.373; Tahsin Yazıcı, "Hemedan", **DİA**, İstanbul 1998, c.17, s.183.

³⁵ İstahrî, Ebû İshak İbrahim Muhammed el-Farîsî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, Brill 1870, s.197.

³⁶ Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, **Ensâbü'l-eşrâf**, Suheyl Zekkâr ve Reyad Ziriklî (thk.), Dar el-Fikr Yayınevi, Beyrut 1996, c.6 s.158;

³⁷ İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, Brill, Leiden 1889, s.20; Kudâme b. Cafer, **el-Harâc...**, s.173; Dimaşkî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed Ebû Talib el-Ensârî, **Nuhbetü'd-dehr fî acâibi'l-ber ve'l-bahr**, Saint-Petersbourg 1866, s.183.

³⁸ L. Lockhart, "Dinawar" **The Encyclopaedia of Islam**, Brill, Leiden 1991, c.II s.299.

kadim bir şehirdir.³⁹ Şehrin kurulduğu yer Sâsânî devrinden kalma “Taki Girra” isimli bir binanın harabelerinden bugün hala tayin edilebilmektedir.⁴⁰ Hûlvân, bazı İlam coğrafyacılarına göre Irak Bölgesi’nden sayılmış olmasına rağmen İbn Havkâl’a göre tartışmasız bir şekilde Cibâl bölgesine bağlıdır.⁴¹ Yakubî’nin verdiği bilgilere göre ahalisi Araplar’dan, Kürt’den ve Farslar’dan oluşmaktadır.⁴² 16/637’de gerçekleşen Celûlâ (Gelevla) Savaşı’nı müteakip⁴³ Kirmanşah, Cerîr b. Abdullah el-Becelî Hulvân’a doğru ilerleyince Sasâni İmparatoru III. Yezdicerd, İsfahan’a⁴⁴ kaçmak zorunda kaldı. Bunun üzerine şehir, 19/640 yılında yapılan antlaşma ile halka dokunulmaması, yurtlarından çıkmak isteyenlere izin verilmesi şartıyla, barış yoluyla fethedildi.⁴⁵

Nihavend, İslam coğrafyacılarına göre Hemedân’ın güneyinde, önemli ve büyük bir şehirdir. Kirmanşah ve İsfahan yolu üzerinde bulunması Nihâvend’in önemini daha da arttırmıştır.⁴⁶ Nihâvend, 19/640, başka bir rivayete göre 21/642 yılında, Hz. Ömer döneminde Müslümanlarla Sâsânî ordusu arasında meydana gelen ve Müslümanlar’ın zaferiyle sonuçlanan savaş sonucunda fethedilmiştir. Üç gün süren savaşın son gününde Huzeyfe b. Yemân’ın (ö. 36/656) komutasında Müslüman ordularına karşı savaştan Sâsânî ordusu tamamen dağıldı. Böylece Nihâvend’i kuşatan Müslümanlar eman karşılığında kapıları açılan şehre kolayca girdiler. Nihavend, her yıl belli miktarda vergi vermek şartıyla anlaşma yapılarak fethedilmiştir.⁴⁷ On dördüncü yüzyıl coğrafyacılarından Hamdullah el-Müstevfî Nihavend’in ahalisinin büyük çoğunluğunun Kürt olduğunu söylemektedir.⁴⁸ Hasanveyh b. Hüseyin el-

³⁹ Tahsin yazıcı, “Hulvân”, **DİA**, İstanbul 1998, c.18, s.345.

⁴⁰ **İA**, “Hulvân” MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.5/1, s.585

⁴¹ İbn Havkâl, **Kitâbü Sûretü’l-Arz**, s.314.

⁴² Ya’kûbî, Ahmed b. Ebi Ya’kûb, **Kitâbü’l-Büldân**, Leiden 1860, s.46.

⁴³ Belâzürî, **Fütûhu’l-büldân**, s.370.

⁴⁴ **İsfahan**: İran’ın dördüncü büyük şehri ve aynı adı taşıyan eyaletin merkezî olup, adı bazı Arapça kaynaklarda Sibâhân, İsbahân diye geçerken bazı Farsça kaynaklarda Sipâhân şeklinde geçer. Şehir, Sâsânî ordusunun toplanma yeri olduğu için bu adla anılmıştır. Merkezî İran platosunu sulayan Zâyenderûd nehrinin sol sahilinde ve Yahûdiye’ye yaklaşık 2 fersah mesafededir. (Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem’ânî, **el-Ensab**, Abdullah Ömer el-Barudî (thk.) Dar el-Cinan, Beyrut 1988, c.I, 289;Yâkût, **Mû’cemü’l-büldân**, c.1, s.206).

⁴⁵ Belâzürî, **Fütûhu’l-büldân**, s.423; Ebû Cafer Muhammed Taberî, **Târîhi’t-Taberî Târîhu’r-rüsûl ve’l-mülûk**, Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim (thk.), Dar el-Mearif, t.y., Mısır. c.4 s.34; İbrahim sarıçam, “Nihavend”, İstanbul 2007, **DİA**, c.33, s.98.

⁴⁶ Le Strange, **Büldânü’l-hilâfeti’s-sarkıyye**, s.232.

⁴⁷ Belâzürî, **Fütûhu’l-büldân**, s.428; Kudâme, s.371; Taberî, **Târîhi’t-Taberî**, c.4, s.114.

⁴⁸ Hamdullah Müstevfî, **Nüzhetü’l-kulûb**, s.74.

Berzîkânî 348/959 yılında Nihâvend'i ele geçirdikten sonra şehir elli yıldan fazla Hasanveyhîler'in hâkimiyetinde kaldı. Bu gün halen Hemedân eyaletine bağlı bir yerleşim yeri olan Nihavend tarihi antik çağlara dayanan bir şehirdir.⁴⁹

Şehrezor, Cibâl bölgesinde güzel ve verimli bir ovadır. Awraman (Hewreman)⁵⁰ dağ silsilesinin batısında yer alır. Güneydoğudan İran'ın Awraman-i Luhn⁵¹ yöresine, güneybatıdan da Darbend-i Han geçidine kadar uzanır. Sirvan suyu Şehrezor'un güney sınırını teşkil eder. Batı sınırı ise Süleymaniye topraklarına dayanır.⁵² Yâkût'a göre Şehrezor, Cibâl'de Hemedân ile Erbil arasında, iki şehir, birçok kasaba, köy ve mezradan oluşan, Irak'a yakın olmasına rağmen ahalisinin tamamı Kürt olan bir vilayettir.⁵³ Hz. Ömer zamanında Utbe b. Ferkad es-Sülemî (ö. 22/643 [?]) tarafından İslam topraklarına katıldı. Şehrezor, Kürtlerle yapılan şiddetli bir savaşta çok sayıda Kürd'ün öldürülmesinden sonra, 20/641 senesinde Hulvân barış anlaşması esaslarına göre fethedildi. Halen Irak/Kürdistan bölgesel yönetiminin Süleymaniye ili sınırları içinde yer alan kadim bir şehirdir.⁵⁴

Emeviler, Abbasîler, Hamdaniler⁵⁵ ve Ukayliler'in⁵⁶ hâkimiyetinde kalan Şehrezor, Selçuklular bölgeye geldiğinde Kürt Annazî emirliğinin elindeydi. Minorsky 623/1226'da bir zelzele ile tahrip olan Şehrezor'un nüfusu hakkında aktardığı bilgiler arasında Kusa Kürtleri'nden bahsetmektedir.⁵⁷ Umarî'ye (ö.

⁴⁹ Sarıçam, "Nihavend", **DİA**, c.33, s.99.

⁵⁰ **Awraman (Hewreman)**: Irak-İran sınırında, merkez Kürdistan'da Hewramî Kürtler'inin yaşadığı dağlık bölgedir. Halk dilinde bu bölge, Irak'da "Hewramanî Text" ve İran sınırları içinde kalan "Hewramanî Luhonî" diye iki birime ayrılır. (D. N. Mac Kenzie, "AVROMAN (Hawraman, Persian Owraman)" December 15, 1987, Last Updated: August 18, 2011, Vol. III, Fasc. 1, pp. 110-111, <http://www.iranicaonline.org>

⁵¹ **Awraman-i Luhn**: İran Kürdistanı batı sınırları içinde kalan Hawramanî Kürtler'nin yaşadığı dağlık bir bölge.(Kenzie, a.m.)

⁵² V. Minorsky, "Şehrîzur", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1979, c.11, s.396.

⁵³ Şihab ed-Din Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah Rumî el-Hamevî, **Mû'cemü'l-büldân**, İhsan Abbas (thk.), Dar el-Ğarb el-İslamî, Beyrut 1993, c.3, s.375; İstahrî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, s.200; Müstavfî, s.108.

⁵⁴ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.467; Kudâme, s.373; Ferset Mer'î, **el-Feth el-İslamî li Kurdistân**, Dar az-Zaman Yayınevi, Dimaşk 2011, s.199.

⁵⁵ **Hamdaniler**: 905-1004 yılları arasında Musul ve çevresiyle Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hânedanı.(Nasuhî Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", **DİA**, İstanbul 1997, c.15, s.446).

⁵⁶ **Ukayliler**: 990-1096 yılları arasında Irak, el-Cezîre ve Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hânedanı.(Gülây Öğün Bezer, "Ukayliler", **DİA**, İstanbul, c.42, s.59).

⁵⁷ Ömerî'de yer alan malumata göre Şehrezor harap olmadan önce Kürtlerle meskûndu, diyor ve iki grup Kürt'ten bahsediyor. Bunlardan biri el-Lusiye diğeri el-Babıriye Kürtler'i dir. Ayrıca bu Kürtler'in Bağdat vakıasından (Hulagu tarafından zaptedilmesi) sonra Mısır ve Şam'a göç ettiklerini söylüyor. (Şihâbüddîn (Ebû'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ıbsâr fi**

749/1349) dayanarak verdiği bilgilere göre; Şehrezor, “Nüfusu azalmadan önce” Zazaca konuşan Kûsâ Kürtler’i ile meskûndü ve bu Kürtler, Hulagu Bağdat’ı zapt edilince Mısır ve Suriye’ye göçtüler. Minorsky, ayrıca A. Von Le Coq’un 1901 de Şam’da Zazaca konuşan bir Kusa’ya rastladığını söylemektedir.⁵⁸

Sermâç Kalesi, Hasanveyhî Emirliği tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Yâkût’un verdiği bilgilere göre Hemedân ile Huzistan arasında, Sâbûrhâst’ın sahibi Bedir b. Hasanveyh el-Kurdî’ye ait dağlık bölgede korunaklı, erişilmesi imkânsız bir kaledir.⁵⁹ İbnü’l-Esir, Sermâç Kalesi ile Dînever’de bir caminin Kürt emiri Hasanveyh tarafından kesme taşlardan yaptırdığı bilgisini verir.⁶⁰

Sermâç kalesinin tam olarak nerede olduğu Müslüman coğrafyacıların eserlerinde belirtilmese de Mis‘ar b. Mühelhel bu konuya işaret ederek, Kürtler’den birinin Dukan’ın kayalıklarını yıktığını ve kendisine muhteşem bir kale inşa ettiğini söylemektedir.⁶¹ Reşid Yasmî, Mis‘ar b. Mühelhel ile birlikte İbnü’l-Fâkih⁶² ve Yâkût’un⁶³ verdiği bilgilerden yola çıkarak Sermâç kalesinin Karmisin şehrinin sekiz fersah uzağında bulunan Bîstûn dağında olduğunu söyler.⁶⁴ Le Strance ise Sermâç kalesinin yerinin tam olarak bilinmediğini, muhtemelen Dînever yakınlarında olduğunu söylemektedir.⁶⁵

memâlikî’l-emsâr, Kamil Selman el-Cuburî (thk.), Dar el-Kutub el-İlmiye, Beyrut 2010, c.3, s.198).

⁵⁸ Minorsky, “Şehrizur”, **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1979, c.11, s.397.

⁵⁹ Yâkût, **Mû‘cemü’l-büldân**, c.3, s.215.

⁶⁰ İbnü’l-Esir, **el-Kamil fi’t-Tarih**, Dar el-Kutub el-İlmiye Yayınevi, Beyrut 2003, c.7, s.388; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn... (Kitâbü’l-İber (Kitâbü Tercemâni’l-İber) ve dîvânü’l-mübtede’ ve’l-haber fî eyyâmi’l-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber ve men-âşarahüm min-zevî’s-sultâni’l-ekber)**, (Ed. Halil Şehade), Dar el-Fikr Yayınevi, Beyrut 2000, c.4 s.688.

⁶¹ Ebû Dülef Mis‘ar b. Mühelhel, **er-Risale es-Saniye**, Botros Bolgakof, Enes Haldûn (thk), Muhammed Münir Mursî (trc.), Âlem el-Kutub Yayınevi, Kahire 1970, s.67.

⁶² İbnü’l-Fâkih, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, **Muhtasar Kitâbü’l-Büldan**, Alem el-Kutub Yayınevi, Beyrut 1996, s.429.

⁶³ Yâkût, **Mû‘cemü’l-büldân**, c.1, s.302.

⁶⁴ Reşid Yasmî, **Kürd ve Biyustekî Nevâdî ve Tarihî Âv**, Müessesetü İntişârât Emir Kebîr Yayınevi, Tahran 1343, s.182.

⁶⁵ Strange, **Büldânü’l-hilâfeti’ş-şarkıyye**, s.224.

Sameğân, Yâkût'un verdiği bilgilere göre, Cibâl sınırları içinde, Cebel'e⁶⁶ bağlı bir kûre⁶⁷ olup Farsça ismi "Bemyan"dır.⁶⁸ Belazûrî (ö. 279/892-93), Sameğân ile Şehrezor'un fethini birlikte zikretmektedir. Fetih esnasında bölgede Kürtlerle ciddi anlamda savaşıldığını da söylen Belazûrî'den Sameğân'ın Şehrezor dolaylarında bir yer ve ahalisinin de Kürt olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹ Rojbeyanî'ye göre ise Sameğân, Şehrezor bölgesinde bu günkü İran ve Irak sınırında bulunan Halepçe veya Hurmal civarlarındadır.⁷⁰ Sameğân Utbe b. Ferkad tarafından 20/641 senesinde cizye ve haraç karşılığında barış anlaşması yapılarak fethedilmiştir.⁷¹

Sâbûrhâst, İslam coğrafyacılarına ait kaynaklarda Sâbûrhâst ismi; Sâbûrhâst, Şabırhast ve Şahpûrhuvast gibi farklı şekillerde zikredilmiştir.⁷² Şehrin isminin ilk kısmını teşkil eden Sabûr Şahpur sözcüğünden türemiş olup aslen eski Fars krallarından birinin ismidir. Sabûr (Şahpûr) oğul kral anlamında olup; Şah kral, Pûr oğul demektir (Far.). Hast; istemek, talep etmek anlamında olup "Şahpûrhast" oğul kralın (prens) istediği anlamına gelmektedir.⁷³ Sâbûrhâst isminin nasıl türediğini detaylı bir şekilde anlatan Yâkût'a göre, Sabur Kisra krallarından birinin ismidir. Huzistan ve Espehan arasında bir vilayet olup Nihâvend'e 22 fersah (132 km), Lor'a 30 fersah (180 km) ve el-Eşter/Lişter'e⁷⁴ 12 fersah (72 km) mesafededir.⁷⁵

Burûcerd, İbn Havkal'ın büyük bir şehirdir dediği Burûcerd,⁷⁶ Yâkût'un verdiği bilgilere göre Hemedân ile Kerec arasında bir belde olup Hemedân'a 18 (108 km), Kerec'e 10 fersah (60 km) mesafededir. Önceleri küçük bir köy olan Burûcerd, Âl Ebi Dülef'in veziri Hamûle b. Ali tarafından kendisine merkez olarak seçildikten sonra büyümeye başlamış ve zamanla büyük bir şehir haline gelmiştir. Safran

⁶⁶ **Cebel**: Cibâl için kullanılan daha kapsayıcı bir isimdir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.103).

⁶⁷ **Kûre**: Farsça'dan Arapça'ya geçmiş olup eskiden vilayet karşılığında kullanılan idari bir terimdir. Yâkût'a göre pek çok köyü kapsayan her bölge/arazidir. Kûrenin kapsamına giren köylerin bağlı oldukları bir kasabanın, bir şehrin veya kıyısında bulundukları bir nehrin olması gerekir. Söz konusu kûrenin de bu nehrin adı ile isimlendirilmiş olması gerekir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.1, s.36).

⁶⁸ Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.3, s.390.

⁶⁹ Belâzûrî, **Fütûhu'l-büldân**, s.467.

⁷⁰ Cemil Bendî Rojbeyanî, "Hulvan ve hukkamuha fi't-Tarih", **Mecellet Karvan**, Erbil 1986, sayı 47, s.134, 66 nolu dipnot.

⁷¹ Belâzûrî, **Fütûhu'l-büldân**, s.66; Kudâme, s.373; Mer'î, **el-Feth el-İslamî li Kurdistân**, s.199.

⁷² Strange, **Büldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye**, s.236.

⁷³ Muhammed et-Tennuhî, **el-Mucem ez-Zehabî**, Darü'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut 1969, s.360.

⁷⁴ Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.1, s.196.

⁷⁵ Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.3, s.167.

⁷⁶ İbn Havkâl, **Kitâbü Sûretü'l-Arz**, s.307.

yetiştiriciliği ile bilinen ve bereketli topraklara sahip olan Burûcerd’de yetiştirilen sebze ve meyveler Kerec pazarlarında satılırdı.⁷⁷ Burûcerd günümüzde Lûristan bölgesinin başkenti olup İran’ın güney batısında yer almaktadır. Hasanveyhî emirleri tarafından yaptırılan kadim bir mescide ait kalıntılar hala burada mevcuttur. Şehir günümüzde İran’ın Lûristan eyaletinde aynı isimle varlığını devam ettirmektedir.⁷⁸

Karmisin (Kirmanşah), Cibâl bölgesinin batısında yer alan Kirmanşah, aynı isimli bölgenin merkezî olup Zagros dağ silsilesinin kuzeybatısında kurulmuş bir şehirdir. Yakubî’ye göre ahalisinin büyük çoğunluğu Fars ve Kürtler’den oluşmaktadır.⁷⁹ Sâsânîler döneminde kurulduğu, Hulvân ve Hemedân arasında hac yolu üzerinde, çarşı merkezindeki camisi, temizliği, havası ve suyunun tatlılığı bakımından çok güzel bir şehir olduğu kabul edilen **Kirmanşah/Kirmanşahan** Hemedân’a otuz fersah (180 km) mesafededir.⁸⁰ Kirmanşah, Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671) tarafından 19/640 yılında barış yoluyla ele geçirildikten sonra Cibâl bölgesine bağlandı.⁸¹ Selçuklu Beyi İbrahim Yınal tarafından Kürt Annazî emirliğinden alınıp Selçuklu topraklarına katılmıştır. Kirmanşah İran’ın batısında büyük çoğunluğunu Kürt nüfusun oluşturduğu Kirmanşah eyaletinin merkez şehridir.⁸²

Cibâl bölgesine ilaveten Lûr/Lûristan, Hûzistan, Ahvâz, Deylem ve Azerbaycan Cibâl bölgesine komşu şehir ve bölgeler olup Hasanveyhî emirliğinin nüfuz alanına giren önemli yerlerdir. Yâkût el-Hamevî’nin Mû‘cemü’l-büldân’ının “**Merâsidü’l-ittılâ alâ esmâi’l-emkine ve’l-bikaag**” adlı muhtasarı olan eserinde Safiyuddin el-Bağdadî, Lûristan maddesini Kürdistan şeklinde kaydetmiştir.⁸³ Yâkût’un verdiği bilgilere göre İsfahan ile Huzistan arasında, idari olarak Hûzistan’a bağlı geniş bir vilayettir. Ona göre Lur’lar Kürt’tür ve yaşadıkları yer de

⁷⁷ Yâkût, **Mû‘cemü’l-büldân**, c.1, s.404.

⁷⁸ Mer‘î, **el-İmaratü’l-Kurdiye...**, s.50.

⁷⁹ Ya‘kûbî, **Kitâbü’l-Büldân**, s.46.

⁸⁰ İbnü’l-Fâkih, **Muhtasar Kitabü’l-Büldân**, s.417-419; Makdisî, **Ahsenü’t-tekâsîm fî ma‘rifeti’l-ekâlîm**, s.393; Yâkût, **Mû‘cemü’l-büldân**, c.4, s.331.

⁸¹ Belâzürî, **Fütûhu’l-büldân**, s.432.

⁸² Marcel Bazin, “Kirmanşah”, **DİA**, c.26, c.26 s.67.

⁸³ Safiyüddin Abdülmü’min b. Abdülhak el-Bağdâdî, **Merâsidü’l-ittılâ‘ ‘alâ esmâi’l-emâkin ve’l-bika‘**, Ali Muhammed el-Becawî (thk.), Dar el-Marife, Beyrut 1955, c.3, s.10202; Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reisülküttab Koleksiyonunda bulunan 1010 nolu yazma nüshada da Kürdistan ifadesi geçmektedir.

Lûr/Lûristan'dır. Yâkût'un da nakilde bulunduğu İstahrî'ye göre verimli bir memleket olup, önceleri Hûzistan'a bağlı olmasına rağmen daha sonra idari olarak Cibâl bölgesine bağlanmıştır.⁸⁴ Lûr veya Lûristan; Lûristan, Erdilân⁸⁵ ve batı Azerbaycan'ı kapsayan doğu Kürdistan'ın bir bölgesidir.⁸⁶

Hûzistan, Günümüzde İran'ın güneybatısında bir eyalet olup batısında Irakı güneyinde Basra Körfezi ve kuzeyinde Zağros dağ silsilesi yer almaktadır. Hûzistân'ın Arap coğrafyacılarına göre sınırları; batıda Vasit nahiyesi, güneyde 'Abadan'a kadar deniz, doğuda Fars ve Irak-ı Acem, kuzeyde Kerhâ mecrası ile Lûr dağları teşkil etmektedir.⁸⁷ İslam coğrafyacılarından Yâkût, Hûzlar'ı anlatırken Hûzistândan bahseder ve Hûz'ların yaşadıkları yerlerin İsfahan civarı, Lûr dağları, Vâsıt, Basra ve Fars arasında kalan Ahvâz dolayları olduğunu söyler. Hûz'ların yaşadıkları en önemli şehirleri; Cündişâpûr,⁸⁸ İzec⁸⁹ ve İsfahan'dır. Bölgede genelde Farsça ve Arapça konuşulmasına rağmen Huzlar'ın kendilerine has farklı bir dilleri olduğunu söyleyen Yâkût'a göre; Hûzca diye isimlendirilen bu dil İbranice, Süryanice, Arapça ve Farsça dışında farklı bir dildir.⁹⁰

Yâkût, Hûzistân'da yaşayan halkla ilgili bazı bilgiler vermektedir. Ona göre burada yaşayan halk Şâbur zü'l-Ektâf Cezîre, Âmed, Meyyafarikîn ve başkaca bazı Anadolu şehirlerini işgal ettikten sonra bu şehirlerde esir aldığı insanların önemli bir kısmını beraberinde götürerek Hûzistân'ın çeşitli yerlerinde mecburi iskâna tabi tutmuştur. Böylece Hûzistân'ın sınırları içerisinde dağılıp çoğalan bu insanlar buraları kendilerine yurt edinmişlerdir.⁹¹

⁸⁴ Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.466; İstahrî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, s.88-94.

⁸⁵ **Erdilân**: Bir İran eyaleti olup ahalisinin tamamı Kürt olduğu için bu bölgeye İran Kürdistan'ı yahut şarki Kürdistan'da denilir.(Streck, "Erdilân", **İA**, c. 4, s.306.)

⁸⁶ Ramazan Şerif Davudî, **Luristân el-Kubrâ**, Mûkrîyanî li'lbuhs ve'n-neşr, Erbil 2010, s.25.

⁸⁷ Huart c.1, "Hûzistan", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988,, c.5/1, s.634.

⁸⁸ **Cündişâpûr**: İran'ın Hûzistan bölgesinde eski bir şehirdir. Tarihi çok eskilere dayanan Cündişâpûr (Arapça'da Cündisâbûr), Sâsânî hükümdarlarından I. Şâpûr b. Erdeşîr (241-273) tarafından kurulmuştur. Kelime Pehlevîce "Vendîv Şâpûr"un (Şâpûr tarafından alınmış) Arapçalaşmış şekliinden ibarettir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.170)

⁸⁹ **İzec**: Huzistan ile İsfahan arasında, dağlarla çevrili, sulak ve bölgenin en güzel şehirlerinden biridir. Birçok sebze ve meyvanın yetiştiği İzec'de kadim bir ateşgede vardır.(Yâkût, c.1, s.288).

⁹⁰ Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.405, c.5, s.235-238.

⁹¹ Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.405, c.5, s.235-238.

Ahvâz, İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistan bölgesinin merkezî olup sınırları; batıda Irak, doğu ve güneyde Fars bölgesi, kuzeyde Cibâl'in bölgesinin Lûristan bölgesi ile çevrilmiştir. Diğer bir ismi Hürmüzşehr olan ve İslâm coğrafyacılarının Sûku'l-Ehvâz (Hûz pazarı) şeklinde kaydettikleri bu şehre zamanla Ahvâz (Ehvâz) denilmiştir. Günümüzde de İran'da Huzistan eyaletinin baş şehridir.⁹²

Önemli bir şehir olan Ahvâz, Emevîler ve Abbâsîler devrinde de bu önemini korumuştur. Haricîlere karşı girişilen operasyonlarda üs olarak kullanılan şehir, Irak ile Hûzistan'ı içine alan Zenc isyanında büyük bir tahribata uğradı. Şehir Büveyhî⁹³ emiri Adudüddeve tarafından yeniden imar edildi. Eski önemine kavuşan şehir (370/980) Hûzistan bölgesinin başşehri olmaya devam etti.⁹⁴ Babasının vefatından sonra Hasanveyhî emirliğinin başına geçen ve Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'nin desteği ile iktidarını pekiştiren Bedir ülkesinin sınırlarını koruduğu gibi Ahvaz'ı da ülkesinin topraklarına katmayı başarmıştır. Bu gün İran'ın kuzeyinde Gîlân eyaletinin bir bölümünü oluşturan, Hazar denizi ile Kazvin arasında dağlık bölgenin adıdır. Bu bölgede yaşayanlara da Deylemî denilmektedir.⁹⁵

Deylem, Deylem'in sınırlarını tam olarak tesbit etmek oldukça güçtür. Zira bu sınırlar, Deylem halkının bu bölgeye sonradan ilhak ettikleri topraklar sebebiyle zaman zaman değişmiştir. Meselâ Büveyhîler'in zirvede olduğu IV. (X.) yüzyılda Deylem ismi Hazar denizinin güneyindeki bütün eyaletleri içine almaktaydı. İran'ın kuzeyinde Gîlân bölgesinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin adı ve bu bölgede dağlar arasında yaşayan bilhassa dokuzuncu ve onuncu asırlarda İslam tarihinde çok önemli rol oynamış bir kavmin

⁹² Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.1, s.284; Streck, "Ehvâz", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.4, s.210; Strange, **Büldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye**, s.267-268.

⁹³ **Büveyhîler**: Irak ve İran'da hüküm süren Deylemî bir hanedan olup 932-1062 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Adını Sasanî hükümdarı olan Behram-ı Gûr'un soyundan olduğu rivayet olunan Büveyh (Bûye) b. Fenâ (Penâh) Hüsrev'den almıştır. İlk başlarda Deylemliler Mecûsî ve putperest bir kavim iken 4/10. y.y. başlarında Ali evlâdından Hasan el-Utrûş'un sayesinde Müslüman olup Şiîliği benimsediler. Abbâsî Halifeliği dâhil Müslüman devletlerin ordularında büyük ölçüde asker olarak yer aldılar. Zamanla Kendi bölgelerinde küçük beylikler kurdukları gibi güneye doğru inerek İran ve Irak'ta yaşanan siyasî olaylarda da önemli rol oynamaya başladılar. Büveyhîler Fars ve Hûzistan, Kirman, Cibâl ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede birbirinden bağımsız hüküm sürdüler.(Erdoğan Merçil, "Büveyhîler" **DİA**, İst.1992, c.6, s.496).

⁹⁴ Mustafa L. Bilge, "Ahvâz", **DİA**, İstanbul 1989, c.2, s.192.

⁹⁵ İbrahim Muhammed Ali Mercûne, **Tarihü'l-Ekrad**, Şebâb ec-Câmia', İskenderiye 2010, s.220.

adıdır.⁹⁶ Asi ve savaşçı bir kavim olan Deylemler Müslümanlarla çok erken dönemlerde karşılaşmalarına ve Nu'mân b. Mukarrin (ö. 21/642) ile Destpê⁹⁷ civarlarında 22/644 giriştikleri şiddetli savaşı kaybetmelerine rağmen İslamiyet'i kabul etmemişlerdir. Müslümanlar'ın İran topraklarındaki başarılarına rağmen Deylemler'e ait bölgeyi bir türlü kontrol altına almadıkları gibi onları cizye vermeye de razı edemediler. Deylemler, Hz. Ömer'den Me'mûn dönemine kadar (813-833) buraya on yedi sefer yapılmasına rağmen uzun süre bağımsızlıklarını korudukları anlaşılmaktadır. Müslüman fatihlere karşı uzun süre direnen Deylemler, Abbasîler'in zulmünden kaçıp buralara sığınan Ali oğulları sayesinde Müslüman olmuşlardır.⁹⁸

Azerbaycan, İran Azerbaycan'ı İran'ın kuzeybatısında yer alan bir bölge olup İslam coğrafyacılarına göre İran'ın kuzeybatısında yer alır sınırları; doğuda Deylem ve Kazvin denizinin batısı, batıda İrminye ve Cezire'nin kuzeyi, güneyde Cibâl bölgesi ve kuzeyde Aras nehrinden müteşekkildir. Günümüzde de aynı ismi taşıyan; Urmiye, Selmas, Üşna, Erdebil, Divin ve Merend Kürtler'in yaşadıkları Azerbaycan'ın önemli şehirleridir. Kürtler daha çok Azerbaycan'ın güneyinde ve batısında yaşamakta idiler. Azerbaycan'da Kürtler'in yaşadığı yerler, Kürdistan coğrafyasını teşkil eden Cibâl ve Cezire bölgelerinin doğal bir uzantısı gibidir. Belazurî,⁹⁹ Yâkût¹⁰⁰ ve daha birçok Müslüman tarih ve coğrafyacı Azerbaycan'ı anlatırken Kürtler'in yaşadıkları yerleri ve aşiret isimlerini eserlerinde zikretmişlerdir.¹⁰¹

Minorski'ye göre Türkler Azerbaycan'a gelmeden önce Kürtler en önemli demografik unsurlardan biri idi. Hicri beşinci asrın başından itibaren Türkler'in Azerbaycan'ın birçok yerini istila etmelerinin sonucu olarak Kürtlerle birlikte Azerbaycan'ın birçok asli unsuru yurtlarını terk etmek zorunda kalmış ve demografik yapı Türk unsurun lehine değişmiştir.¹⁰²

⁹⁶ Ahmet Ateş, "Deylem", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.3, s.567.

⁹⁷ **Destpê**: Rey ve Hemedan arasında bir vilayet olup, Destpê er-Razî ve Destpê hemedan diye ikiye ayrılır.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.454).

⁹⁸ Ateş, "Deylem", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.3, s.571; Tahsin Yazıcı, "Deylem", **DİA**, İstanbul 1994, c.9, s.264.

⁹⁹ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.455.

¹⁰⁰ Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.1, s.129.

¹⁰¹ Hoşnav, **el-Kûrd ve Büldanuhüm**, s.110.

¹⁰² Minorsky, "Adharbaydjan" **EI**, Brill, Leiden 1960, c.1 s.190.

C-İSLAM FETHİNDEN HASANVEYHÎLER'E KADAR CİBÂL TARİHİ

Hız. Muhammed'in vefatından sora seçilen ilk halife Hız. Ebû Bekir döneminde vuku bulan ridde savaşları ve akabinde başlayan fetih hareketi Hız. Ömer döneminde de devam etmiştir. Suriye ve Irak'ın fethinden sonra İran'a yönelik fetih hareketi Hız. Ömer zamanında hız kazanmış ve bölgenin tamamı fethedilmiştir. Sâsânî imparatorluğunun bir parçası olan Cibâl, Müslümanlar'ın fetih için yöneldikleri ilk bölgedir. Müslümanlar Cibâl'e yöneldiklerinde halk, Sâsânî imparatorluğunun tüm topraklarını hedef alan güçlü bir fetih hareketi ile karşı karşıya olduklarını gördü.¹⁰³

Irak'ın fethi esnasında Müslümanlar'ın mağlup oldukları tek savaş hicretin 13/634 yılında Sasanilerle yaptıkları Köprü savaşıdır. Sâsânîler bu savaş kazanmalarına rağmen Müslümanlar'a karşı büyük bir saldırıya girişemediler. Sâsânîler'in taht kavgaları Müslümanlar'a yeniden toparlanma imkânı verdi. Müslüman Arap orduları Köprü savaşından bir yıl sonra Büveyb savaşında Sâsânî ordusu ile karşı karşıya geldiler. Bu karşılaşmada Müslümanlar, kazandıkları zaferle Dicle ve Fırat havzasında ciddi bir üstünlük elde etmiş oldular. Müslümanlar'a karşı koyamayacaklarını anlayan Sasanî ordusu geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁰⁴

Büveyb hezimetinden sonra Sasanî imparatoru III. Yezdicerd, iç çekişmelere son vererek Rüstem ve Fîruzan gibi ordu komutanlarının emrinde bölge idarecileri Merzubanlar'ın da desteğini alarak büyük bir ordu kurmayı başardı. Müslümanlarla Kadisiye'de karşı karşıya geldiler. Haftalarca süren bir bekleyişin ardından başlayan savaşta III. Yezdicerd ve beraberindekiler kesin bir yenilgiye uğradılar. Müslümanlar'a Cibâl bölgesi ve İran'ın kapılarını açan Kadisiye savaşında 15/635 (Savaşın 14/635 veya 16/637 yıllarında meydana geldiği de rivayet edilmiştir.)¹⁰⁵ Büyük bir bozguna uğrayan İranlılar, başkomutanları Rüstem'in de öldürülmesinden sonra, hayatta kalmayı başaranlar İmparatorluk merkezî olan Medâin ile ülkenin iç

¹⁰³ Vakıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, **Kitâbü'r-Ridde**, Yahya el-Cebûrî (thk.), Dar el-Ğarb el-İslamî, Beyrut 1990, s.215-217; Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.337; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-tarih**, Ebû'l-Fida Andullah el-Kadî (thk.), Dar el-Kutub el-İlmiye, Beyrut 1987, c.2, s.262.

¹⁰⁴ Halife b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî, **Tarih**, Ekrem Ziya el-Ömerî (thk.) Daru Tîbe, Riyad 1985, s.124; Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.351-353; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.II, s.286-291.

¹⁰⁵ Hayrettin Yücesoy, "Kadisiye", **DİA**, İstanbul 2001, c.24, s.136.

kesimlerine çekilmek zorunda kaldılar.¹⁰⁶ Müslümanlar, Kadisiye'den sonra başkent Medâin'e de girince III. Yazdicerd kaçmak zorunda kaldı. Böylece Müslümanlar, Medâin'i de ele geçirerek asırlardır var olan Sâsânî İmparatorluğuna son verdiler.¹⁰⁷

Müslümanlar, Medâin'i ele geçirdikten sonra Hulvân'a yöneldiler. III. Yazdicerd, Hulvân'da imparatorluk ordusundan geri kalanları toparlayıp askeri takviye alarak Celulâ'da (Gelevla) direnmeye çalıştıysa da büyük bir hezime uğramaktan kurtulamadı (16/637).¹⁰⁸ Celulâ zaferinden sonra Cibâl bölgesinde Kürtler'in yaşadıkları coğrafyanın Müslümanlar tarafından fethedilmesinin önü açıldı. Hulvân'ın fethi Cerir b. Abdullah el-Becelî tarafından anlaşmalı olarak gerçekleşti (16/637).¹⁰⁹ Hulvân halkıyla yapılan anlaşmaya göre; halk serbest bırakıldı, canlarına ve mallarına dokunulmadı, yurtlarından gitmek isteyenlere izin verildi.¹¹⁰ Hulvân ve Karmîsîn Cibâl bölgesinde ilk fethedilen şehirleridir.¹¹¹

Müslümanlar daha sonra Nihavend'e yönelince III. Yazdicerd dağlarla çevrili olan Hemedân'a yakın dağlık bir bölgede İran'ın her tarafından buraya kuvvetler sevk ederek büyük bir ordu meydana getirmeyi başardı.¹¹² Firuzan isimli komutanın idaresinde toplanan İranlılar, daha önce benzeri görülmemiş büyüklükte bir ordu topladılar. İslam tarihi kaynakları Sâsânî ordusunun mevcudu hakkında, 60 ila 150 bin arasında değişik rakamlar vermektedirler.¹¹³ Müslümanlar bu büyük ordunun karşısına, Nu'mân b. Mukarrin komutasındaki 30 bin kişilik bir orduyla çıktılar. Nihavend'in fethi hakkında hicrî 19, 20 ve 21 gibi tarihler zikredilmekle birlikte, Nihavend 19/640 yılında şiddetli çatışmalar sonunda Nu'mân b. Mukarrin'in şehadetinden sonra, Huzeyfe b. Yemân'ın komutasında fethedildi.¹¹⁴

¹⁰⁶ Halife b. Hayyat, **Tarih**, s.131.

¹⁰⁷ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.370; İbn el-Esîr, c.2, s.356.

¹⁰⁸ Belazuî, s.370; Taberî, **Târîhi't-Taberî**, c.4, s.24; Taberî, Seyf b. Ömer'den naklen Celûlâ Savaşı'nın 16/637 yılında meydana geldiğini kaydederken Halife b. Hayyât 17/638 yılı olayları arasında anlatır. Seyf'in 17 yılı rivayeti yanında 19 yılını zikreden bir başka haberini de nakleder. (Halife b. Hayyat, **Tarih**, s.136-137).

¹⁰⁹ Taberî, **Târîhi't-Taberî**, c.4, s.34.

¹¹⁰ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.423.

¹¹¹ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.423; Kudame b. Ca'fer, **el-Harâc...**, s.370.

¹¹² Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.428; Taberî, **Târîhi't-Taberî**, c.4, s.114.

¹¹³ Sarıçam, a.m.

¹¹⁴ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.428; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.II, s.412-417; Taberî, **Târîhi't-Taberî**, c.4, s.136; Kudame b. Ca'fer, **el-Harâc...**, s.371.

Nihavend'in fethinden sonra İslam orduları ara vermeden Cibâl bölgesinde ilerlemeye devam ettiler. Rey ve Destpê¹¹⁵ fethedildikten sonra aynı şekilde Dînever de beş günlük kuşatmadan sonra, ahalisinin barış talebi kabul edilerek 21/642 senesinde fethedilerek İslam hâkimiyeti altına girdi. Dînever'in fethinden sonra Mâsebezân, Sîrevân ve Mehrecânkezek ve nahiyeleri Dînever anlaşması esas alınarak fethedildi.¹¹⁶ İslam ordusu 23/644 yılı sonları ile 24/645 yılı başlarında başta Hemedân olmak üzere birçok şehir, kasaba ve köyü barış antlaşmasıyla fethetti.¹¹⁷

Cibâl bölgesinde gerçekleşen fetihlerin tamamı Hz. Ömer zamanında (16-23/637-643 yılları arasında) gerçekleşmiştir. Bu durum son iki halife döneminde de değişmediği gibi hicri dördüncü miladi onuncu asrın başlarına kadar böyle devam etti. Bu döneme kadar bölge, halifelerin atadığı valiler tarafından yönetiliyordu. Hicri üçüncü/miladi dokuzuncu asırdan itibaren başlayan merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte Abbâsî halifeliğinin sınırları içinde bağımsız emirlik ve devletler kurulmuştur. Cibâl bölgesi de, yeni kurulan bu devlet ve emirliklerden Abbasî halifeliğine sembolik olarak bağlı olan Büveyhîler ve onların müttefiki olan Hasanveyhîler'in hâkimiyeti altına girmiştir.

Ayrıca Ahvâz 17/638,¹¹⁸ Hûzistan 19/640¹¹⁹ ve Azerbaycan 22/642 yılında Müslümanlar tarafından fethedilen Cibâl bölgesine komşu yerlerdir. Buralar Kürtlerin yaşadığı ve kısmen de olsa Hasanveyhî emirliğinin etkili oldukları yerlerdir. Özellikle Azerbaycan fethi için yapılan antlaşmaya göre Kürtler'e dokunulmaması garanti edildiği gibi Şîz'de yaşayan kesimlerin inanç ve geleneklerini yaşamalarına da izin verilmiştir.¹²⁰

¹¹⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.444; Taberî, *Târîhi't-Taberî*, c.4, s.150.

¹¹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.430-432; Kuddame b. Ca'fer, *el-Harâc...*, s.372.

¹¹⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.433; Kuddame b. Ca'fer, *el-Harâc...*, s.373.

¹¹⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.531; Taberî, *Târîhi't-Taberî*, c.4, s.76; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.2, s.551.

¹¹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.531; Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.1, s.285; Ferset Mera'î, *el-Feth el-İslamî*, s.160; CL. Huart, "Huzistan", *İA*, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.5/1, s.625.

¹²⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.455.

III-ABBASİLER DÖNEMİNDE EMİRLİKLERİN DOĞUŞUNA ORTAM HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

Emeviler'e karşı ayaklanan Abbasî taraftarları Kufe'yi teslim aldıktan sonra Ebû'l-Abbas 12 Rabiü'l-âhir 132/28 Kasım 749 senesinde halifeliğini ilan etti. Bir yıl sonra, 132/750 yılı sonlarına doğru Abbasîler, davetçilerin inanılmaz gayretleri ve Arap olmayan halkların desteğiyle Emevî iktidarını tamamen yıkarak devraldıkları İslam imparatorluğunda kendi egemenliklerini kurdular. Geniş bir coğrafyaya hükmeden Abbasîler yeni kurdukları devletin idaresinde başta İranlılar olmak üzere yabancılardan yararlandılar.¹²¹ Hitti, "Emevi halifeliği Arap imparatorluğu ise, Abbasîler beynelmilel bir İslam İmparatorluğudur" diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir.¹²²

İhtilal sonrası Abbasî halifeliğinin idari yapılanmasında İran etkisi çok açık bir şekilde görülmektedir. İlk Abbasî halifeleri, İmparatorluğun idari yapılanmasında İran'da var olan devlet teşkilatlanmasının temel yapısını takip ettiler. Ebû Seleme Hafs b. Süleyman el-Hallâl el-Hemedânî, Saffah zamanında vezir tayin edilen ilk İranlıdır.¹²³ Abbasî vezirlerinin en ünlüleri Bermekîler olup devlet idaresi tamamen İran asıllı aristokrat feodal Bermekî ailesine bırakılmıştır. Halife Mansur (136-158/754-775) Bermek oğulları ileri gelenlerinden Halit b. Bermekî'yi hapisten çıkartıp Kürtler'in Musul'da çıkardıkları ayaklanmaları bastırmakla görevlendirmiştir.¹²⁴

Ancak çok zaman geçmeden Abbasî ihtilali dayandığı davetçilerini bir bir ortadan kaldırmaya başladı. Ebû Müslim, Horasan'da etkili olan davetçileri ve önemli şahsiyetleri ortadan kaldırdı. Ancak kendisi de 24 Şaban 137/12 Şubat 755 yılında Halife Mansur tarafından ortadan kaldırıldı.¹²⁵ Irak'ta Abbasîler için ömürlerini ve enerjilerini tüketmiş olan davetçiler, komutanlar, valiler ve etkin muhalifler bir bir

¹²¹ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi**, M.Ü. İlahiyat Vakfı, İst. 2014, s.113.

¹²² Philip k. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, Salih Tuğ (Çev), Boğaziçi Yay., İst.1989, c.1, s.445.

¹²³ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân mim mâ sebete bi'n-naql evi's-semâ' ev eşbetühü'l-ayân**, İhsan Abbas (thk.), Dar Sadr Yayınevi, Beyrut 1972, c.1, s.195.

¹²⁴ Bahriye Üçok, **İslam Tarihi Emeviler Abbasîler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi, Ankara 1968, s.85; İbnü'l-Esîr'in h. 148 yılı olayları içinde zikrettiği Halid b. Bermekî'nin Musul'a Kürt ayaklanmalarını bastırmak için atandığı olayı Taberî h. 158 yılı olayları içinde zikretmektedir. (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.5, s.186; Taberî, **Târîhi't-Taberî**, c.8, s.55.)

¹²⁵ Âdem Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi-4 (Abbasîler Dönemi)**, Ensar Yayınevi, İst. 2011, s.75.

ortadan kaldırdı. Halifeler kendi otoritelerine karşı bir tehdit olarak algıladıkları bu kesimleri acımasızca bertaraf ettiler. Abbasî ihtilali başta en büyük destekçisi Ebû Müslim olmak üzere kendi çocuklarının başını yemiştir.¹²⁶

Abbasî halifeliğinde idari teşkilatlanmada İran etkisinden sonra Mu'tasım dönemi ile birlikte askeri teşkilatlanmada da Türk etkinliği belirmeye başlamıştır. Murtazika (paralı) denilen düzenli ve sürekli bir statüye sahip görevli askerlerden oluşan Abbasî ordusunun paralı askerleri Horasanlılar'dan, Berberiler'den, Türkler'den ve zenci kölelerden oluşmaktaydı. Mu'tasım-Billâh sonrası halifeler ancak Türk komutanların onayı ile seçilebiliyordu. Halife Vâsik-Billâh'ın kardeşi Ca'fer, Mütevekkil-Alellah (232-247/847-861) lakabıyla, Vasîf ve diğer bazı Türk komutanların müdahalesi sonucu halife ilan edilmiştir. Bu gelişme, Abbasî idaresinde Türk hâkimiyetinin tartışılmaz bir noktaya geldiği anlamına geliyordu. Mütevekkil-Alellah, askerler tarafından seçilen ve askerler tarafından katledilen bir halifedir.¹²⁷

Abbasî halifeliğinde merkezî otorite Arap olmayan unsurların iktidar mücadeleleri sonucu hicri üç/miladi dokuzuncu asırdan itibaren zayıflamaya başlamış ve hızlı bir çözülme sürecine girilmiştir. Bu dönemde merkezî otoritenin zayıfladığı, mali düzenin bozulduğu, valilerin keyfi davranıp haksız kazanç elde ettiği görülmektedir. Abbasî Halifeliği idaresinde oluşan bu zayıflık beraberinde Arap olmayan Müslüman halklarda bir çözülme sürecini başlatmıştır. Hicri ikinci/miladi sekizinci asırdan başlayarak yine hicri dördüncü/miladi onuncu asra gelinceye kadar Kürtler'in yaşadıkları bölgelerde merkezî otoriteye karşı zaman zaman bazı askeri ve siyasî muhalif hareketler görülmektedir. Bu muhalif hareketler ileride kurulacak olan Kürt emirlikleri için zemin hazırlamıştır. Kürtler, oluşan bu zemin üzerinde, Abbasî devletinin sembolik dinî otoritesine bağlı fakat diğer Arap olmayan unsurlar gibi iç ve dış bağımsızlıklarını geliştiren halklardan biridir.¹²⁸

Abbasîler iktidarı ele geçirdikten sonra Hariciler başta olmak üzere birçok halk hareketi ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Mezopotamya bölgesi bu

¹²⁶ Cem Zorlu, **Abbasîlere Yönelik ve Siyasî İsyanlar**, Ankara Okulu Yayınevi, Ankara 2001, s.43.

¹²⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler" **DİA**, İstanbul 1988, c.1, s.39; Aşrak Poladyan, **el-Ekrah fi Hikmet el-Hilafet el-Abbasîye**, Farabi Yayınevi, Beyrut 2013, s.50; Apak, ae. s.260.

¹²⁸ Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.57.

halk hareketlerinde öne çıkmakta idi. Bölgede yaşayan Kürt aşiretler miladi sekizinci asırdan itibaren başta Abbasî iktidarı olmak üzere feodal yapılara ve Araplara karşı gerçekleştirilen ayaklanmaların birçoğunda, düzenli olmamakla birlikte, gönüllü olarak yer almışlardı.¹²⁹ Abbasî halifeliğinde; merkezî otoritenin zayıflaması, iç çekişmeler ve Cibâl'de meydana gelen gelişmeler, Kürtler'in yoğun olarak yaşadıkları Cibâl bölgesinde kendi siyasî otoritelerini kurmalarını sağlayan önemli faktörlerdir.¹³⁰

Onuncu asrın ilk yarısından itibaren Abbasî halifelerinin hâkimiyet sahaları daha da daraldı. Başta İran ve Bağdat olmak üzere İranlı ve Türk hanedanların hâkimiyeti altında kalan bölgelerde karışıklık devri başladı.¹³¹ İslam coğrafyasında halifelik kurumunun zayıflaması devletin güç ve birliğinin zayıflaması anlamına geliyordu. Devlet otoritesinde oluşan bu zayıflık fetihlerin durmasından ve zayıf karakterli, güçsüz halifelerin başa geçmesinden kaynaklanıyordu. Bununla birlikte; kötü yönetim, Arap olmayan subayların idareye müdahaleleri, bu askeri güçlerin iç sorunların giderilmesinde kullanılması ve kuruluşundan beri var olan siyasî muhaliflerin etkisi, devlet otoritesinin zayıflamasını daha da hızlandırmıştır. Küçük yaşta halifelik makamına oturtulan Muktedir Billâh, etkisiz ve yetkisiz biri olarak devleti idare etmede aciz kalmıştır. Komutanlar tarafından 317/ 929 yılında tahttan indirilmiş, bir süre sonra tekrar tahta çıkarılmıştır. Artan karışıklıklar ve iktidar mücadeleleri sonucu 320/932 yılında tahtan indirilerek öldürülmüştür.¹³²

Halife Kahir-Billâh döneminde de askeri otoritenin iktidara müdahalesi artmıştır. İş, halifeyi makamından azletmeye kadar varmıştır (320-322/932-934). Bu dönemde idarecilerin halifelere karşı cüretkâr tavırları yaygınlaşmış, Abbâsî Devleti, Horasan ve Fars eyaletlerinde hâkimiyetini yitirmiştir. Büveyhîler gibi mahallî hanedanlar özerklik kazanmıştır. Kahir-Billâh uyguladığı sert politikalara rağmen devlet yönetiminde istediği ıslahatları gerçekleştirememiştir. Bu ıslahat çabaları onun hayatına mal olmuştur. Tahtan indirileceğini anlayan halife, kaçmaya çalışmışsa da yakalanmış ve kendisinin yerine halifelik tahtına oturtulan Râzî-Billâh'ın emriyle

¹²⁹ Ira M. Lapidus, **İslam Toplulukları Tarihi**, Yasin Aktay (çev.) İletişim Yay., İst.2002, c.1, s.129.

¹³⁰ Poladyan, **el-Ekrah fi Hikmet el-Hilafet el-Abbâsîye**, s.51.

¹³¹ W. Barthold, , **İslam Medeniyeti Tarihi**, M. Fuat Köprülü (çev.), Akçağ Yay., Ankara 2004, s.61.

¹³² Abdülkerim Özeydin, "Muktedirbillâh", **DİA**, İstanbul, 2006, c.31, s.144.

zindana atılmış, gözlerine mil çekilmiş ve 3 Cemazeyilevvel 339/18 Ekim 950'de ölünceye kadar da zindanda tutulmuştur.¹³³

Halife Kahir-Billâh, azledildikten sonra Râzi-Billâh halifelik makamına oturtuldu (6 Cemaziyelevvel 322/ 24 Nisan 934).¹³⁴ Devlet idaresindeki yozlaşma ve ordu komutanlarının kendilerini halifeler üzerinde bir otorite olarak görmeleri sebebiyle halife Râzîbillah Basra ve Vâsıt valisi Muhammed b. Râik el-Hazarî'yi Bağdat'a davet ederek, onu devlet idaresinde tek yetkili olarak, Emîrû'l-Ümerâ tayin etmek zorunda kalmıştır.¹³⁵

Valiler de yaygın bir şekilde halife otoritesinden bağımsız hareket eder hale gelmişlerdi. Halifelerin güç ve otorite kaybına karşılık kuvvetlenerek bağımsız hale gelen valiler devlete ait gelirleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardı. Artık valilerin verdikleri miktarlarla yetinmek zorunda kalmış olan halifeler askeri desteği de ancak parayla bulabiliyorlardı. Parayı kim verirse hâkimiyeti de o ele geçiriyor, dilediği gibi hareket ediyordu. Bu durum, devletin askeri hamle yapma yeteneğini ortadan kaldırdığı gibi sınırları içinde ve dışında meydana gelen gelişmeler karşısında etkisiz kalmasına da neden olmuştur.¹³⁶

Ayrıca Türk komutanların sınırsız bir şekilde iktidara müdahil olmaları, halifelerin halk nazarında itibarsızlaşmasına ve merkezî devletin kutsallığının tartışılır hale gelmesine neden olmuştur. Bu gerçekler birçok eyaletten oluşan devletin adım adım çözülmesini de beraberinde getiriyordu. Aslında fetihler durduktan sonra farklı sosyo-kültürel, ekonomik ve coğrafi konumlara sahip geniş ülke topraklarının birliğini sağlamak imkânsız hale gelmişti. Bu durum veraset sistemine dayalı birçok beyliğin Abbasîler'den ayrılmasını beraberinde getirmiştir.¹³⁷

İbnü'l-Esir, h. 4. m. 10. asra gelindiğinde Abbasî halifeliğinin merkezî otoriteden kopmuş devletçiklerle çevrili olduğunu ve halifenin yetkilerinin tamamının Emîrû'l-Ümerâlar tarafından kullanıldığına işaret etmektedir. Abbasî devletinin

¹³³ Mustafa s.Küçükaşçı, "Kahir-Billah", **DİA**, İstanbul 2001, c.24, s.173.

¹³⁴ Özeydın, "Râzî-Billâh", **DİA**, İstanbul 2007, c.34, s.490.

¹³⁵ Corci Zeydân, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, Nejdet Gök (çev.), İletişim Yay., İst. 2009, c.1, s.203.

¹³⁶ Zeydân, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, c.I, s.463.

¹³⁷ Muhammed Âbid el-Câbirî, **Fikru İbn Haldûn: el-'asabiyye ve'd-devle**, Merkez Drasat el-Wahdet el-Erebiye Yayınevi, Beyrut 1994, s.274.

durumunu “Halifenin kontrolünde Bağdat ve civarı dışında başka bir yer kalmamıştı. Bu bölgenin tamamında da idare İbn Râik’in elindeydi. Halifenin yönetimde hiçbir yetkisi yoktu. Diğer bölgelere gelince, buralarda hâkim olanlar farklı farklı idarecilerdi” diye özetlemiştir.¹³⁸

Bağdat, 11 Cemazeyilevvel 334/19 Aralık 945 senesinde Büveyhîler tarafından işgal edildi. Hemen halifeye vezir dışında bir kâtibin atanmasıyla halifenin otoritesi tamamen ortadan kaldırıldı. Aslında merkezî otoritenin zayıflaması yüzyılın başından beri yaşanan bir gerçektir. Uzun süren bir karışıklık döneminden sonra Bağdat’ta düzen ancak Büveyhîler sayesinde sağlanmıştır. Şii Büveyhîler’in Bağdat’ı işgal etmeleri halifelîğe öldürücü bir darbe olmasına rağmen politik sebeplerle devamını tercih etmişlerdir. Böylece halifelik kurumunu gerek kendi bölgelerinde, gerekse diğer bölgelerde kalan İslam coğrafyasında kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceklerdi.¹³⁹ Büveyhîler bu politikalarının gereği olarak Mutî ‘Lillah’ı halife ilan ederek, aslında iki asır iktidarda kalan meşru hükümeti devirmiş oldular.¹⁴⁰

Halifelerin iktidarlarından bağımsız hareket eden valiler, vezirler, kâtipler ve mabeyinciler gibi devlet memurlarının aşırı hırsları halkı bezdirmişti. Ancak idareciler azalan devlet gelirlerini arttırmak ve halktan vergi toplamak için şiddete ve baskıya başvuruyorlardı. Vilayetler valiler için sadece vergi toplanacak mekânlardı. Bazen valiler kendi yerlerine bir vekil atayabiliyor, hatta valisi olduğu eyalete hiç gitmeye biliyordu. Vilayetler en yüksek vergiyi veren kişilere veriliyordu. Tabi ki bu yüksek vergiler de halktan tahsil ediliyordu. Abbasî devletinde halktan alınan yüksek vergiler, devletin duraklaması ve yıkılmasına neden olan etkenlerin başında gelir.¹⁴¹

Bu durumun olumsuz yansımaları, Kürtler’in yaşadıkları bölgeler dâhil olmak üzere fethedilen birçok bölgede görülür. Örneğin Şehrezor 317/929 senesinde fethedildikten sonra ahalisinden isyan ettikleri yirmi yılın vergilerinin talep edilmesi

¹³⁸ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c.6, s.123; İbnü’l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü’l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, **el-Muntazam fi târîhi’l-mülûk ve’l-ümem**, Muhammed Abdülkadir ‘Ata, Mustafa Abdülkadir ‘Ata (thk.), Dar el-Kutub el-İlmiye, Beyrut 1995, c.13, s.366.

¹³⁹ Kenan Seyithanoğlu, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yay, İst.1987, c.5, s.509.

¹⁴⁰ P. M. Hol, Ann. K.S. Lambton ve Bernard Lewis (ed.), **İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti**, İsmail Kılıçoğlu (y.y.), Hikmet Yay., İst.1988, C.1, s.51.

¹⁴¹ Zeydân, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, c.1, s.528.

ve 37 bin dinar ve 200 bin dirhem üzerinde anlaşmaya varmaları bölge halkının aşırı vergi yükü karşısında sürekli bir isyan içinde olduğunu göstermektedir.¹⁴²

Başta Cibâl olmak üzere Kürtler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgeler Doğu İslam coğrafyasının diğer bölgeleri gibi kötü yönetimden kaynaklanan karışıklıkların yanı sıra, hicri 4. miladi 10. y.y. başlarından itibaren, henüz Kürt emirlikleri tarih sahnesine çıkmadan önce, birçok askeri müdahale ve çatışmaya sahne olmuştur. Bölgede yaşanan askeri müdahalelerin doğurduğu istikrarsızlık bölge halkını sosyo-ekonomik anlamda olumsuz yönde etkilemiştir. Hamdaniler, Sacoğulları, Ziyarîler, Safariler ve Samanoğulları bölge üzerinde hâkimiyet kurmak için birçok kez Abbasi ordularıyla savaşmışlardır.¹⁴³

Bu dönemde Kürtler'de hilafet merkezinde yaşanan otorite boşluğundan yararlanarak kendi emirliklerini kurmaya başladılar. Abbasî merkezî idaresinde oluşan boşluk Kürtler'e geleneksel aşiret yapılarını siyasî ve kapsamlı bir güce çevirme fırsatı vermiştir. Kürtler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde hükmeden idarecilerin kötü yönetimleri Kürtler'i birlik olmaya sevk etmiştir. Birçok yerde olduğu gibi Cibâl'de de yaşayan Kürtler tüm bu olaylardan ciddi anlamda etkilenmiş ve kendi yaşadıkları bölgenin idaresinde söz sahibi olabilmek için aşiret liderleri etrafında toplanarak mücadele etmeye başladıkları görülmektedir.¹⁴⁴

¹⁴² Taberî, **Târîhi't-Taberî**, c. 11, s.264.

¹⁴³ Memduh Muhammed Hasan Ebû Ramadan, **İklim el-Cibâl Hilal el-Ahdeyni el-Büveyhî ve'l-Selçukî el-Evvel**, Dar el-Vefa Yayınevi, İskenderiye 2011, s.75

¹⁴⁴ Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.67.

BİRİNCİ BÖLÜM

HASANVEYHÎ EMİRLİĞİ’NİN KURULUŞ DÖNEMİ

330/941	Hüseyin el-Berzikanî el-Kurdî (ö. 348/959)
350/961	Hasanveyh b. Hüseyin el-Berzikanî, (ö.369/979)
369/979	Bedir b. Hasanveyh, (ö. 405/1014)
404/1013	Tahir b. Hilâl b. Bedir, Şehrezor
405/1014	Hilâl b. Bedir
405/1014	Tahir b. Hilâl
406/1015	Hasanveyhî emirliğinin yıkılışı.

1.1. HÜSEYİN el-BERZİKÂNÎ VE HASANVEYHÎ EMİRLİĞİNİN KURULUŞU

Hicri 4. miladi 10. y.y. ilk yarısında Abbasî hilafet merkezinde yaşanan iç çekişmeler diğer bölgelerde olduğu gibi Cibâl bölgesinde de bir otorite boşluğuna yol açtı. Abbasîler’in mevaliye karşı tutumlarından muzdarip olan ve ağır vergi yükünden kurtulmak isteyen birçok kesim bu otorite boşluğunu fırsat bilerek bağımsızlığını veya özerkliğini ilan etmiştir. Meydana gelen bu otorite boşluğunun en önemli sonucu Büveyhîler’in bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıdır. Hasanveyhî emirliğinin ortaya çıkışı da bu dönemde olmuştur. Büveyhîler’le müttefik olan Hasanveyhî Kürt Emirliği aynı zamanda Abbasî hilafet merkezine olan bağlılığını da sembolik olarak devam ettirmiştir.

Bazı kaynaklarda Hasneviye adıyla da anılan Hasanveyhî emirliği ismini emirliğin asıl kurucusu olarak kabul edilen Hasanveyh b. Hüseyin el-Berzikanî el-Kurdî'den almıştır. Berzikanî, bazı kaynaklara göre Berzinî aşireti Cibâl bölgesinde yerleşik olan Kürt aşiretlerinden biri idi. Aşiret lideri Hüseyin el-Berzikanî el-Kurdî (Hasanveyh'in babası), Abbasî iktidar çekişmeleri sonucu oluşan otorite boşluğundan faydalanarak başkenti Dînever olmak üzere; Dînever ve Şehrezor'da Hasanveyhî emirliğinin temellerini atmayı başarmıştır.¹⁴⁵ Emirliğin temellerinin atıldığı bu dönemde Hüseyin Berzikanî'nin oğlu ve emirliğin asıl kurucusu olarak kabul edilen Hasanveyh Berzikanî aşiretine bağlı askeri birliklerin emirliğini yapıyordu.¹⁴⁶

Hasanveyhî Emirliği'nin kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Muhammed Emin Zeki ve daha birçok yazar Hüseyin Haznî Mukrîyanî'nin Kürt tarihine dair Kürtçe yazdığı **Awirekî Paşewa** (Geçmişe Bir Bakış) adlı eserini kaynak göstererek emirliğin 330/941 senesinde kurulmuş olduğunu kabul etmektedirler.¹⁴⁷ Mukrîyanî'ye göre; Şehrezor mıntıkasında bulunan aşiretlerin lideri olan, cesaret ve cömertliği ile tanınan Hüseyin el-Berzikanî birçok Kürd'ü bir araya getirmeyi başarmış ve böylece 330/941 yılında kendisinden sonra oğlu Hasanveyh tarafından kuruluşu tamamlanacak olan emirliğin temellerini atmıştır.¹⁴⁸ Yakın geçmişte yazılan **Tarihî Meşâhirî Kûrd** adlı eserin müellifi de aynı kaynaklardan yola çıkarak Hasanveyhî emirliğinin kuruluşunu 330/941 olarak vermiştir.¹⁴⁹

Nazmi Sevgen ise Hasanveyhîler'in kuruluş tarihini 959 olarak vermiştir. Ayrıca emirliğin kurucusu olarak Hasanveyh'in oğlu Hüseyin olarak zikretmektedir. Emirliğin kuruluşu ve kurucusu hakkında verilen bu bilgiler klasik İslam tarihi kaynakları ile çelişmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hasanveyhî emirliği

¹⁴⁵ Muhammed Emin Zeki, **Târîhu'd-düvel ve'l-ımarat e-Kurdiye fi el-ahd el-İslamî**, Muhammed Ali Avnî (çvr.), Matbat es-Saade, Mısır 1945, s.69; Fritsch, **Kürtler Tarihi ve İctimai Tedkikler**, Kütüphane-i Sewda Yayınevi, İst.1334, s.89.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.388; Ebû Ramadan, **İklim el-Cibâl...**, s.293.

¹⁴⁷ Hüsameddin Ali Nakşibendî, **Kurd fi Dinever ve Şehrezor, Hilal el-Karneyn er-Rabi' ve'l-Hamis el-Hicriyeynî**, Bağdat Ünveritesi Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1975, s.126.

¹⁴⁸ Husên Haznî Mukrîyanî, **Awirekî Paşewa (Geçmişe Bir Bakış)**, Bendê Dûwem, Hukumetê Berzikanî, Rawendoz Neşriyat, Zarê Kirmancî, 1348/1929, 2/4-5; Dürriye Avnî, **'Arap ve Ekrad**, Dar Hilal, Kahire 1993, s.44.

¹⁴⁹ Baba Mardukh Ruhanî, **Tarihî Meşâhirî Kûrd...**, Soroush press, Tehran 2003, c.3, s.43.

kuruluşunu 961 yılında tamamlamış olup kurucusu da Hüseyin değil oğlu Hasanveyh olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁰

Ancak Hasanveyhî emirliğinin kuruluş tarihi ve ilk kurucusu hakkındaki bu bilgilerin ana kaynağı yine yirminci yüzyıl tarihçilerinden Mukriyanî'dir. Bundan dolayıdır ki Husameddin Nakşibendî Mukrîyanî; "Hüseyin el-Berzikanî hakkında bazı bilgiler veriyor olsa da âdeti üzere verdiği bu bilgilerin kaynağına işaret etmemektedir" diyerek bu bilginin tarihi bir veri olarak alındığında temkinli davranılması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁵¹

Hasanveyhî emirliğinin temellerinin Hüseyin Berzikanî tarafından atıldığına işaret eden bilgiler, Büveyhîler dönemi Kürt emirlikleri hakkında son zamanlarda yazılmış olan; **el-İmarat el-Kurdiye fi Ahd el-Büveyhî** adlı çalışmada da yer almaktadır. Müellifin kaynak olarak kullandığı Sudefi'ye göre Hüseyin Berzikanî'nin temellerini attığı emirlik esasen Berzikanî aşiretinin iki ayrı kolu olan 'İşanî ve Berzinî aşiretlerine dayanmaktadır ve emirliğin ismi de "el-Huseynîye"¹⁵² olarak geçmektedir.¹⁵³ Ancak islam tarihi kaynaklarında olduğu gibi çağdaş araştırmacıların çoğunda da emirliğin ismi "Hasanveyhî" emirliği olarak geçmektedir. Hicri 3. ve 4. (miladi 9. Ve 10. yy.) yüzyıllarda Kürtler'de ve Deylemiler'de ailesine ismini veren liderlerin isimleri; "Hasanveyh" veya batılıların kullandığı "Hasanuya" örneklerinde olduğu gibi "vayh" veya "uya" ekleri ile bitirilirdi.¹⁵⁴

Hüseyin Berzikanî'nin Kürtler arasında bilinen ve ileri gelen biri olduğuna dair en eski bilgi aynı dönemde yaşamış olan ünlü bilim adamı Bîrûnî'nin (ö. 453/1061) **el-Cemâhîr fi Marifeti'l-Cevâhîr** adlı eserinde yar almaktadır. Birunî, Hüseyin Berzikanî'den bahsederken "Bedir b. Hasanveyh'in dedesi" ifadesini kullanmaktadır. Birunî'de geçen efsanevi mahiyette bir olay anlatılırken; "Bedir b. Hasanveyh'in dedesi Hüseyin'e Korevend¹⁵⁵ olduğu düşünülen, inek şeklinde bir taş takdim

¹⁵⁰ Nazmi Sevgen, **doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri –Osmanlı Belgeleri ile Kürt türkleri tarihi-**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara 1982, s.52.

¹⁵¹ Mer'î, **el-İmarat el-Kurdiye...**, s.141, (Dipnot 1).

¹⁵² Sudefi, Rızkullah Mankaryos, **Tarih Düvel el-İslam**, Mısır 1907, c.1, s.429.

¹⁵³ Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.44.

¹⁵⁴ Sheila s.Blair, **The Monumental... İnscriptions From Early Islamic Iran And Transoxiona**, Brill 1992, s.30.

¹⁵⁵ **Korevend**; Ne olduğu konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bîrûnî'de geçen metinden korevend'in, içinden su içilen, inek şeklinde efsanevi bir obje olduğu

edildi...” ifadesi kullanılmıştır. Hasanveyhîlerle aynı dönemde yaşamış olan Birûnî’nin verdiği bu bilgi efsanevi bir karakterde olsa da Hüseyin Berzikanî’nin içinde yaşadığı toplumda saygın bir kişi olduğuna işaret etmektedir.¹⁵⁶

İslam tarihi kaynaklarında Hüseyin Berzikanî hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte onun ‘İşanî aşireti liderleri Vindâd ve Ğânım’ın kız kardeşi ile evlendiği ve bu evlilik sayesinde Cibâl bölgesinde bulunan Kürt aşiretleri üzerinde etkinliğini pekiştirdiği anlaşılmaktadır. Emirliğinin temellerini Dînever ve Şehrezorda atan Hüseyin Berzikanî yaptığı bu evlilik sayesinde ‘İşanî aşiretinin elinde bulunan Dînever, Hemedân, Nihavend, Sâmeğan ve Şehrezor’a sınır olan güney Azerbaycan’ın bazı nahiyelerine kadar, geniş bir bölgenin idaresinde söz sahibi olmuştur. Hüseyin Berzikanî bu geniş coğrafyayı Vindâd ve Ğânım kardeşlerle birlikte yönetmiş ve ileride kendi emirliğine katma imkânına kavuşmuştur.¹⁵⁷

Kaynaklarda Hüseyin Berzikanî’nin kişiliği hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler eksik ve yetersiz olsa da onun toplum içinde saygın bir konuma sahip bir kişi olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca ‘İşanî aşireti liderleri Vindâd ve Ğânım’ın kız kardeşi ile evlenmiş olması ona Cibâl bölgesi ve civarında söz sahibi bir lider olma yolunu açmıştır. Ancak yukarıda zikredilen bilgiler doğru kabul edilse dahi emirliğin kuruluş tarihi 330/941 yılına kadar götürülemez. Çünkü Hüseyin Berzikanî dönemi oluşan otorite tam anlamıyla şekillenmediği gibi resmi bir hüviyet de kazanmamıştır. Hüseyin Berzikanî’nin 348/959 senesinde vefatı ile temellerini Dînever’de attığı Hasanveyhî Emirliği’nin başına oğlu Hasanveyh geçmiştir.¹⁵⁸

Bazı yazarlar Hasanveyhî emirliğinin kuruluşunu Hüseyin Berzikanî Kurdî dönemine, 330/941 tarihine kadar götürseler de önemli tarihi kaynakların çoğu Hüseyin’in oğlu Hasanveyh’i emirliğin kurucusu olarak (348-369/961-979) kabul etmektedir. Hasanveyhî emirliği, 348/959’da vefat eden babası Hüseyin’in yerine geçen Hasanveyh’in çabalarıyla şekillenmeye başlamış ve 350/961 yılında komşu emirliklerle kurulan siyasî ilişkiler sayesinde resmi bir hüviyet kazanmıştır. Çünkü

anlaşılmaktadır.(Bîrûnî, Ebû’r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el- Bîrûnî, **el-Cemâhîr fî Marifet el-Cevâhîr**, Dairet el-Mearif el-Usmâniye, Haydarâbad h. 1355, s.72).

¹⁵⁶ Bîrûnî, **el-Cemâhîr fî Marifet el-Cevâhîr**, s.72.

¹⁵⁷ Ebû Ramadan, **İklim el-Cibâl...**, s.293.

¹⁵⁸ Hasan, **el-İmaratü’l-Kurdiye...**, s.44.

Hüseyin Berzikanî'nin Cibâl bölgesinde otoritesini yaygınlaştırarak kurmaya çalıştığı emirlik, daha önce de değinildiği üzere sağlam temellere oturmadığı gibi resmi bir hüviyeti de yoktu.¹⁵⁹

Hasanveyh, babası Hüseyin'in ve dayıları Vindâd ve Ğânım'ın vefatlarıyla batı Cibâl'de miras aldığı tüm bölgenin tek hâkimi haline geldi. Hasanveyh, hicri dördüncü asrın ikinci yarısı/miladi onuncu asrın ikinci yarısında Cibâl bölgesinin batısında kurduğu Hasanveyhî Emirliği'nin egemenlik alanını oldukça genişletti. Hatta Cibâl'in güneyinde yer alan Ahvâz (Huzistan) bölgesinde birçok kale ve yerleşim alanını emirliğin sınırları içine katmayı başardı. Hasanveyh Cibâl bölgesinde bulunan şehir, köy, kasaba ve kalelerin birçoğunu ele geçirip kendisine ve taraftarı aşiretler için yurt haline getirdi.¹⁶⁰

Aynı dönemde Cibâl bölgesinde uzun yıllardan beri ciddi anlamda etkinliği olan diğer bir Kürt aşireti de Berzikanîler'in diğer bir kolu olan 'İşanî aşireti idi. Hasanveyhî emirliği, kuruluş aşamasında asıl gücünü, bu aşiretten almıştır. 'İşanî aşiretinin ortaya çıkışı ve batı Cibâl bölgesinde büyük bir coğrafyaya hükmetmesi hakkında İslam tarihi kaynaklarında çok az bilgi vardır. Bu bilgiler ışığında Ahmed b. Ali'nin, hicri dördüncü/miladi onuncu asrın ilk yarısında Cibâl bölgesinde başta Dînever, Hemedân, Nihavend, Sâmeğan ve Şehrezor'a sınır olan güney Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde fiili olarak otoritesini koruyan, söz sahibi bir aşiret lideri olduğu görülmektedir. Ahmed b. Ali'nin vefatından sonra 'İşanî aşiretinin liderliği iki oğlu, Ğânım ve Vindâd'a geçmiştir.¹⁶¹

İbnü'l-Esir'in Ğânım ve Vindâd kardeşler hakkında verdiği bilgilerden, her iki kardeşe ait ayrı ayrı özel ordu ve karargâh olarak kullandıkları kelelerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Ğânım ve Vindâd kardeşlerin yönettikleri coğrafyada otorite paylaşımına gittiklerini göstermektedir. Ğânım ve Vindâd'ın bu bölgelerde yaşayan binlerce mensubu olan Kürt aşiretlerine liderlik yaparak Kürtler'in yaşadığı bu

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.388; Bosworth, Clifford Edmund, **Doğuştan Günümüze İslam Devletleri**, Hande Canlı (trc.), Kaknüs Yay., İst.2005, 223.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.14, s.272; Ebû Ramadan, **İklim el-Cibâl...**, s.295.

¹⁶¹ İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.688; Poladyan, **el-Ekrad fi Hikmet el-Hilafet el-Abbâsiye**, s.115.

bölgelerde 350/961 yılına kadar, yaklaşık elli yıl otoritelerini koruyabildikleri görülmektedir.¹⁶²

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ğânım ve Vindâd kardeşler, Hasanveyhî emirliğinin asıl kurucusu olarak kabul edilen Hasanveyh b. Hüseyin Berzikanî'nin dayıları idi. Bazı kaynaklarda Ğânım ve Vindâd'ın Hasanveyh'in kardeşleri olduğu bilgisi olsa da bu bilgi doğru değildir.¹⁶³ İbnü'l-Esir'in kaydettiği üzere bu iki isim Hasanveyh'in dayıları olup aynı zamanda 'İşani Kürt aşiret liderleridir. Hüseyin Berzikanî, yaptığı siyasi evlilik sayesinde bölgenin iktidar ve istikrarında söz sahibi olduğu gibi Kürtler üzerindeki otoritesini de pekiştirmiştir.¹⁶⁴

349/960 senesinde Hasanveyh'in dayılarından Vindâd vefat edince yerine oğlu Ebû'l-Ğânım Abdülvahab liderlik makamına geçti. Ancak bunun liderliği çok uzun sürmedi. Çünkü Şazıncân Kürt aşireti mensuplarınca esir edildikten sonra egemenliği altında bulunan yerler de ele geçirildi. Daha sonra kendisi de Berzikanî aşiretinin lideri Hasanveyh'e teslim edildi.¹⁶⁵

Bir yıl sonra 350/961 yılında Hasanveyh'in diğer dayısı olan Ğânım b. Ahmed b. Ali'de vefat edince yerine oğlu Ebû Salim Deysem İbn Ğânım geçti. Kasan¹⁶⁶ kalesini kendisine karargâh edinen Ebû Salim Deysem, Kâsân, Ğânımabâd¹⁶⁷ ve diğer kalelerine el konuluncaya kadar buralarda otoritesini korumuştur. On yıl boyunca otoritesi altında bulunan yerlerde liderliğini sürdüren Deysem aynı zamanda Hasanveyh'e de rakip bir konumda idi. Bu da Hasanveyh'in Cibâl bölgesinde tartışmasız tek lider olmadığını göstermektedir.¹⁶⁸ Hasanveyh, Cibâl bölgesinin bazı kesimlerinde otoritesini dayısının oğlu olan Deysam'le paylaşmak zorunda kalmıştır. Ancak Ebû Salim Deysem Büveyhî hükümdarı Rüküddevle'nin veziri İbnü'l-'Amid

¹⁶² İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.388.

¹⁶³ Zekî, **Târîhu'd-düvel...**, s.69; Muhammed Fethî eş-Şair, **el-Ekrad Fi Ahd İmadüddin Zengi**, Dar el-Mearif, Kahire 1991, s.28.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.388; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.688.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.388-389.

¹⁶⁶ **Kasân Kalesi:** İslam coğrafyacılarının eserlerinde bu yer hakkında net bir bilgiye ulaşmak mümkün değil. Ancak Yâkût, Kâsân isminde bu isme benzer başka bir yerden bahsetmektedir. İsfahan yakınlarında yer alan Kâsân Ğanımabâd kalesine yakın olması doğru yerin burası olduğunu akla getirmektedir. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c. 4, s.205).

¹⁶⁷ **Ğânımabad Kalesi:** Cibâl bölgesinde Nihavend istikametinde bir kaledir. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c. 4, s.184).

¹⁶⁸ Mer'î, **el-İmarat el-Kurdiye...**, s.137.

tarafından ortadan kaldırılınca, Hasanveyh açısından bu fiili otorite paylaşımı da son bulmuş ve Deysem'in otoritesi altında bulunan şehir, kasaba, köy gibi yerlerin tamamı Hasanveyhî emirliğine dâhil olmuştur.¹⁶⁹

Batı Cibâl'de otoritenin tamamen Hasanveyh'in eline geçmesinden sonra geride kalan 'İşanî aşireti liderlerine ve aşiret mensuplarına ne olduğu konusunda detaylı bilgi mevcut değildir. İbnü'l-Esir'in aktardığı bilgilere göre Muhammed b. Ğânım, 'İşanî aşiretinin otoritesini yeniden kurmak düşüncesi ile 373/983 yılında idari olarak Kum'a bağlı Kûrder mevkiinde bulunan Heftican kalesini kendisine karargâh edinerek Büveyhî hükümdarı Fahrüddeve'ye karşı birkaç kez isyan etmiş ve her seferinde üzerine gönderilen orduları mağlup etmiştir. Muhammed b. Ğânım'ın isyanını durduramayan Fahrüddeve, Bedir b. Hasanveyh'ten duruma müdahale etmesini istemiştir. Bedir'in müdahalesi sonucu 374/984 yılında barış sağlansa da Muhammed b. Ğânım, 375/985 yılında tekrar isyan teşebbüsünde bulunmuştur. Ancak Muhammed b. Ğânım son isyan teşebbüsünde Büveyhî ordularına bizzat komutanlık eden Fahrüddeve karşısında dayanamadı. Yaralı olarak esir alınan Muhammed b. Ğânım savaşta aldığı ağır yaralar sonucu öldü. Böylece Muhammed b. Ğânım'ın yeniden 'İşanî aşiretini eski günlerine döndürme cabası tarihe karışmıştır.¹⁷⁰

İslam tarihi kaynaklarında Hasanveyhî Emirliği araştırılırken dikkat çeken önemli başlıklardan biri İbn Haldûn'a aittir. Hasanveyhîler'i resmi bir devlet olarak gören İbn Haldûn onlardan bahsederken "el-Haber 'an Devle Benî Hasanveyh min el-Ekrah el-kaimine bi ed-de'vâ el-Abbâsiye bi Dînever ve's-Semeğan," (Semeğan ve Dînever'de Abbasî Davasını Güden Kürtler'den Hasanveyhî Oğulları Devleti Hakkında) gibi ilginç bir başlık kullanmıştır. Bu da İbn Haldûn'un Hasanveyhî emirliğini tam bir devlet olarak gördüğünü göstermektedir.¹⁷¹

Hüseyin Berzikanî Kurdî dönemi dış ilişkiler konusunda özellikle Abbasîlerle ilişkilerinin başlangıcı hakkında sağlam veriler bulunmamaktadır. Mukrîyanî'nin Hasanveyhîler hakkında yazdıklarını esas alarak yola çıkanlar, Hasanveyhî emirliğinin Abbasîlerle ilk ilişkilerinin başlangıcını hicri 329-333/940-945 yıllarına kadar

¹⁶⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.388-389.

¹⁷⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.412.

¹⁷¹ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.687.

götürmektedirler. İslam Tarihi kaynaklarında bulamadığımız bu bilgiye göre; 330/941 yılında tarih sahnesine çıkan Hüseyin Berzikanî, Şehrezor mıntıkasında kontrol ettiği toprakları genişletmeye çalışınca Abbasî halifesi Muttakî Billah tarafından durdurulmak istenmiştir. Nâsirüddeve komutasında harekete geçen Abbasî ordusu Hüseyin Berzikanî'ye karşı açtığı savaşta mağlup olmuştur. Abbasî ordusu arkasında birçok ganimet bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Elde ettiği ganimetlerle gücüne güç katan Hüseyin Berzikanî bu defa 338/949 yılında Emirü'l-Ümera Muizüddeve'nin hedefi olmuştur.¹⁷²

Hüseyin Berzikanî'yi yayılmacı politikasından vazgeçirip durdurmak için gelen ikinci Abbasî ordusu da çıkan şiddetli savaşta mağlup olmuştur. Hüseyin Berzikanî elde ettiği bu askeri başarılarından sonra birçok kale ve yeri istila etmiştir. Yönettiği toprakları genişletme çabaları karşısında Abbasî halifesinin askeri tedbirlere başvurması sonucu değiştirmemiştir. İzlediği politika sayesinde ileride kurulacak olan Hasanveyhî emirliğinin temel taşlarını bir bir döşediği gibi yeni oluşmaya başlayan emirliğin sınırlarını olabildiğince genişletmeyi de başardı. İki tarafın da düşmanca tutumlarına rağmen Abbasîlerle Hasanveyhîler arasında, Halife Muttaki'nin ordusuyla vuku bulan son savaştan sonra bir savaş yaşanmamıştır. Abbasîlerle ilişkileri bu minval üzere devam eden Hüseyin, otoritesi altında bulunan yerleri 348/959 da vefat edinceye kadar hiç toprak kaybetmeden koruyabilmiştir.¹⁷³

M. Emin Zeki, Hasanveyhî emirliği kuruluş öncesi, Hüseyin Berzikanî Kurdî dönemi hakkında yukarıda zikrettiğimiz bilgileri Mukrîyanî'ye kaynak göstererek vermiştir. Ancak bu bilgiler daha önce de işaret ettiğimiz gibi İslam tarihi kaynakları vasıtası ile teyit edilebilmiş bilgiler değildir. Araştırmacılar tarafından referans gösterilerek kullanılsa da bu gerçekliğe işaret edilmesi elzemdir. Aynı şekilde Hüseyin Berzikanî Kurdî dönemi Büveyhîler'le ilişkiler konusunda da İslam tarihi kaynaklarında yeterli bilgi mevcut değildir. Abbasîlerle ilişkiler konusunda olduğu gibi Mukriyanî'nin verdiği bilgiler esas alınsa da Büveyhîler'le ilişkiler konusunda

¹⁷² Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.70.

¹⁷³ Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.70.

İslam tarihi kaynaklarında bilimsel bir araştırmaya temel teşkil edecek her hangi bir bilgi mevcut değildir.

Ancak Hasanveyhî emirliğinin kuruluş yıllarında Hasanveyh b. Hüseyin Berzikanî ve emirliğin en güçlü olduğu Bedir b. Hasanveyh dönemi Büveyhîler’le var olan güçlü ilişkilerden yola çıkarak emirliğin temellerinin atıldığı yıllarda da Büveyhîler’le bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Cibâl bölgesinde en etkili güç konumunda olan Büveyhîler kendileri açısından her hangi bir tehlike arz etmeden ortaya çıkan bu yeni emirliğin oluşmasına ve gelişmesine göz yummuş olmaları muhtemeldir. Bu değerlendirme dışında ilk dönem Büveyhîler’le ilişkiler konusunda ortaya atılacak fikir ve görüşler bir yorum olmaktan öteye gitmeyecektir.

1.2. HASANVEYH b. HÜSEYİN BERZİKANÎ VE YÖNETİMİ

Hasanveyh, diğer bir adı Berzinî olan Berzikanî aşiretine bağlı askeri birliklerin komutanı ve babasının vefatından sonra da aşiretin başına geçen kişi olup Hasanveyhî emirliğinin gerçek kurucu lideridir. Büveyhî hükümdarı Rüküddevle ile aynı dönemde yaşayan Hasanveyh, Samanoğulları ile olan savaşlarında Büveyhî hükümdarı Rüküddevle’ye askeri yardımda bulunduğu için Rüküddevle’nin müttefiki olarak kabul edilir.¹⁷⁴

İslam Tarihi kaynaklarında açıkça Kurdî (Kürt) olarak anılan Hasanveyh, M. Streck’in tercüme edilerek Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan **İA**’daki “Dînever” maddesinde ise Türk olarak zikredilmiştir.¹⁷⁵ Oysa aynı ansiklopedinin “Hasanveyh” maddesinde Hasanveyh için “Kürt Beyi” ifadesi kullanılmıştır.¹⁷⁶ Yine MEB yayınlarından olan Türk Ansiklopedisi’nde; bu mntıkada yaşayan Türkler’in emiri olan Hasanveyh’in (Hasanuyah) küçük bir müstakil devlet kurup, Dînever’i merkez yaptığı ve şehrin takriben 50 yıl onun elinde kaldığı bilgilerine yer verilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Şerefhan Bitlisî, **Şerefname**, Abdullah Yeğin (trc.), Nûbihar Yay., İst.2013, c.1, s.72; Zeki, **Târîhu’d-düvel...**, s.70.

¹⁷⁵ M. Streck, “Dinever”, **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.3, s.593.

¹⁷⁶ K. V. Zettersteen, “Hasanveyh”, **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.5/1, s.337.

¹⁷⁷ “Dinever”, **Türk Ansiklopedisi**, MEB Basımevi, Ankara 1966, c.13.

Oysa Streck, Hasanveyh'ten Kürt lider (chef des Kurdes) diye bahsederken¹⁷⁸ Lockhart da; "Bölgede yaşayan Kürt prens Hasanveyh'in, merkezî Dînever olan küçük, bağımsız bir krallık kurduğunu" söylemektedir.¹⁷⁹

Tahsin Yazıcı ise Hasanveyh'in etnik kökenine işaret etmekten imtina ederek şunları kaydetmektedir: "348'de (959) Hasanveyh b. Hüseyin Berzikânî Dînever, Hemedân ve Nihâvend gibi şehirleri de ele geçirip bağımsız bir devlet kurdu. Dînever'i de devletin başşehri yaparak elli yıl boyunca burada hüküm sürdü."¹⁸⁰

Tarih kitaplarında övülen bir hayat hikâyesi olan Hasanveyh, iyi bir yönetim becerisi, zekâsı, yüksek siyasî deneyimi ve kabiliyetiyle tarihteki yerini almıştır. O'nun, çok sadaka veren ve malını Allah yolunda harcamaktan kaçınmayan biri olduğu görülmektedir..¹⁸¹ Otoritesi altında bulunan yerlerde aşiret mensuplarının yol kesmelerine, hırsızlık yapmalarına engel olmuştur.¹⁸² İyi bir idareci olduğu gibi şefkatli bir babadır. Abdülmelik, Bahtiyar, Ebû Adnân, Asım, Abdürezzak, Ebû'l-'Ulâ ve Bedir adlarında yedi oğlu ve Sehlân b. Müsafirî el-Kurdî¹⁸³ ile evlendirdiği bir de kızı vardı.¹⁸⁴

Adaletli ve hayırsever biri olan Hasanveyh her yıl Mekke ve Medine'ye büyük miktarlarda para ve hediyeler göndermiş, hac yoluna ve yolcularına büyük önem vermiştir. Emirliği esnasında inşa ettirdiği Sermâç kalesi tarihte adından çok söz ettirecek ve Selçuklu Beyi İbrahim Yınal'ın (ö. 451/1059) ilgisini çekecektir.¹⁸⁵

¹⁷⁸ M. Streck, "Dinawar", *EI*, Paris 1913, c.1, s.1004, (Fr.).

¹⁷⁹ L. Lockhart, "Dinawar", *EI*, Brill 1991, c.2, s.299.

¹⁸⁰ Tahsin Yazıcı, "Dinever", *DİA*, İstanbul 1994, c.9, s.356.

¹⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.14 s.272.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.388.

¹⁸³ **Sehlan b. Müsafir**; İbn Miskeveyh'te yer alan bilgilere göre Rüküddevle'ye bağlı Deylemî askerlerin başında Hasanveyh ile savaşmış ve mağlup olmuştur. Daha sonra Hasanveyh ile dünür olmuştur, 365 yılında Sultan tarafından kılıç kuşatılarak kendisine 'İsmetü'd-devle ünvanı verilmiştir.(İbn Miskeveyh, Ebî Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub, **Tecaribü'l-ümem ve Teakibü'l-himem**, Seyid Kısraî Hasan (thk.), Dar el-Kutub el-İlmiye Yayınevi, Beyrut 2003, c.5, s.372,426); İbn Fuvatî ise Sehlan b. Müsafir hakkında İbn Miskeveyh'te yer alan bilgileri aktarmış ilaveten ismin sonuna el-Kurdî eklemesinde bulunmuştur; 'İsmetü'd-devle Ebû Dülef Sehlan b. Müsafir el-Kurdî, Emir el-Cebel.(İbnü'l-Fuvatî, Kemalü'd-Din Ebû'l-Fadl Abdürrezak b. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, **Mecma'i'l-âdâb fi mu'cemi'l-elkâb**, Muhammed Kazım (thk.), Vezaret es-Saqafe ve'l-İrşad el-İslamî Yayınevi, Tahran 1416 h., c.3, s.450).

¹⁸⁴ Eduard Ritter von Zambaur, **Mu'cemü'l-ensâb ve'l-üsrâtî'l-hakîmefî't-târîhi'l-İslâmî**, Zeki Muhammed Hasan Beg, Hasan Ahmet Mahmut (Ed.), Beyrut 1980, s.321; Mer'î, **el-İmarat el-Kurdiye...**, s.484.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.345; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.603.

Dînever'i yeniden onaran Hasanveyh'in büyük çarşıda yaptırdığı kubbeli, revaklı ve minareli camii uzun süre şehrin en büyük mimari eseri olarak kaldı.¹⁸⁶ Kesme taşlardan inşa ettirdiği cami, Hasanveyh'in imar işlerine önem verdiğine işaret etmektedir.¹⁸⁷

1.2.1. Hasanveyhî Emirliğinin Yönetim Merkezi: Sermâç Kalesi

Muhtemelen kurduğu emirliğin bir yönetim merkezi olması gerektiğini düşünen Hasanveyh, güneybatı İran'da Bisutun'un güneyinde Dînever yakınlarında yaptırdığı Sermâç kalesini kendisine yönetim karargâhı olarak seçmiş ve Hasanveyhî emirliğini buradan yönetmiştir. İbnü'l-Esir'e göre kesme taşlardan inşa edilen Sermâç Kalesi Hasanveyhî emirliğine ait hazinelerin korunduğu yerdir ve emirlik buradan yönetilmiştir. Ayrıca Dinaver'de de bir caminin inşa edilmesi Hasanveyhî emirliğinin Dînever ve yakınlarında bulunan Sermâç kalesinden yönetildiğini göstermektedir.¹⁸⁸

Şekil 2: Sermâç Kalesi Kalıntıları¹⁸⁹

Sermâç kalesinin tam olarak nerede olduğu konusunda kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler vardır. Mis'ar b. Mühelhel bu konuya işaret ederek, Kürtler'den birinin Dukan'ın kayalıklarını yıktığını ve kendisine muhteşem bir kale inşa ettiğini söylemektedir.¹⁹⁰ Yâkût, Ebû Eyüp olarak bilinen Dukan'ın Karmisin ve Hemedân

¹⁸⁶ "Dinever", **Türk Ansiklopedisi**, MEB Basımevi, Ankara 1966, c.13.

¹⁸⁷ Encyclopaedia Iranica, "Dinavar", 2011, c. 7, fas. 44, s.417; <http://www.iranicaonline.org/articles/dinavar>; Erişim Tarihi, 26.03.2017.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.388; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4 s.688.

¹⁸⁹ https://media.isna.ir/content/1419750296572_29893.jpg/3 e.t.: 15.07.2016

¹⁹⁰ Ebû Dülef Mis'ar b. Mühelhel, **er-Risale es-Saniye**, Botros Bolgakof, Enes Haldûn (thk), Muhammed Münir Mursî (trc.), Âlem el-Kutub Yayınevi, Kahire 1970, s.67.

arasında büyük bir köy olduğunu söyler.¹⁹¹ İbn Fakih'in verdiği bilgilere göre ise Dukan Karmisin yakınlarında bir köydür.¹⁹² Reşid Yasmî buradan yola çıkarak Sermâç kalesinin Yâkût'un Karmisin'in sekiz fersah¹⁹³ uzağında gösterdiği Bîstûn dağında olduğunu söylemiştir.¹⁹⁴ Le Strange, Sermâç kalesinin yerinin tam olarak bilinmediğini, muhtemelen Dînever yakınlarında olduğunu söylemiştir.¹⁹⁵

Hasanveyh'in 369/979'da ölümünden sonra emirliğin başına geçen oğlu Bedir'de kendisi gibi Sermâç kalesini yönetim merkezî olarak kullanmaya devam etmiş ve emirliğini buradan yönetmiştir. Hilâl b. Bedir ve sonrasında da önemini koruyan Sermâç kalesi Selçuklular bölgeye geldikleri dönemde de bu önemini korumuştur.¹⁹⁶

Günümüz araştırmacılarından Blair İran'ın farklı müzelerinde bulunan taş kitabelerden yola çıkarak Sermâç'ın güneybatı İran'da, Bisutun'un güneyinde yer aldığını söylemektedir. O'na göre burası Sâsânîler döneminde kurulmuş bir yerleşim yeri olup Müslümanlar tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca Hasanveyh tarafından yaptırılan Sermâç kalesinin Bedir döneminde yenilendiğini ve aynı şekilde yönetim merkezi olarak kullanıldığını da kaydetmektedir.¹⁹⁷

1.2.2. Hasanveyh'in Yönetim Anlayışı ve Kişiliği

Hasanveyh, otoritesi altında bulunan yerlerde başarılı bir yönetim sergilemiş ve liderliğini emirliğin sınırları içinde tüm aşiretlere kabul ettirmiştir. İçeride sağladığı istikrardan kaynaklı özgüven sayesinde dış politikasında da başarılı olmuş ve bu sayede emirliğinin sınırlarını sürekli genişletmeyi başarmıştır. Emirliğin sınırları içinde ve dışında izlediği bu siyaset sayesinde başta Büveyhîler olmak üzere Samanîler, Deylemler ve diğer bölgesel güç odakları da Hasanveyh'in otoritesini dikkate almış ve Hasanveyhî emirliğini bölgesel bir güç olarak kabul etmişlerdir.¹⁹⁸

¹⁹¹ Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.1, s.302.

¹⁹² İbnü'l-Fâkih, *Muhtasar Kitabü'l-Büldan*, s.429.

¹⁹³ Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.1, s.515.

¹⁹⁴ Yasmî, *Kûrd ve Biyustekî...*, s.182.

¹⁹⁵ Strange, *Büldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye*, s.224.

¹⁹⁶ Mer'î, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.487.

¹⁹⁷ Blair, *The Monumental...*, s.67.

¹⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.14, s.272; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.388.

Hasanveyh'in girdiği savaşlarda elde ettiği askerî ve diplomatik başarıları onun manevra kabiliyetini ve zekâsını göstermektedir. Sehlan b. Müsafir'le girdiği savaşta mutlak zafere rağmen kendisinden eman dileyen düşmanlarına merhametli davranmış ve Sehlan b. Müsafir'i öldürmemiştir.¹⁹⁹ Büveyhî hükümdarı Rüküddevle ile arası açılınca üzerine gelen ordularla savaşma cesaret ve kabiliyetine sahip olmasına rağmen kendisine uzatılan barış elini geri çevirmemiştir. Aracıların çabası sonuç vermiş, o da savaş olmasın diye gerekli fedakârlıkta bulunarak Rüküddevle'ye bir miktar para göndermeyi kabul etmiştir. Böylece hem savaşı engellemiş hem de Rüküddevle ile olan dostluğunun devamını ve pekiştirilmesini sağlamıştır.²⁰⁰

Her zaman işlerinde tedbirli davrandığı için yaklaşık yirmi yıl emirliğini başarılı bir şekilde, barış içinde yönetebilmiştir. Arkasında büyük bir servet ve şöhret bırakan Hasanveyh 369/979 yılında Sermâç kalesinde vefat etmiştir.²⁰¹

İbn Cevzî, İbn Miskeveyh, İbnü'l-Esir ve İbn Haldûn gibi klasik İslam tarihi kaynaklarında Hasanveyh'in kişiliği hakkında az da olsa bazı bilgiler bulmak mümkündür. Söz konusu kaynaklara göre, iyi bir geçmişi ve şöhreti olan Hasanveyh, aynı zamanda adaletle hükmeden, otoritesini kimseyle paylaşmayan bir liderdir. Kendisine bağlı aşiret mensuplarının yol kesme ve hırsızlık yapmalarını engellemiş aksi davranışları ağır bir şekilde cezalandırmıştır.²⁰² Sıbt İbn Cevzî'ye göre Hasanveyh iyi bir geçmişe sahip olup aynı zamanda iyi bir siyasetçidir. Hasanveyh işlerini bizzat kendisi kontrol ettiği gibi kendisine bağlı aşiret mensuplarını denetim altında tutmayı da başarmıştır.²⁰³

Cömertliği ile bilinen Hasanveyh'in özellikle Mekke ve Medine'de bulunan Haremeyn'e gönderdiği sadaka ve yardımlar dikkat çekicidir. Fakir ve kimsesizlere yaptığı yardımlar; hacca giden yolcuların yırtılan ayakkabılarını tamiri ve bineklerinin düşen nallarının çakılması için özel ödenek ayırması onun ne kadar merhametli biri

¹⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.372.

²⁰⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.319; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.688.

²⁰¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.14, s.272; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.388.

²⁰² İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.371; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.388-389; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.688.

²⁰³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebû Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yan*, Muhammed Enes el-Hen, Kamil Muhammed el-Harat (thk), Dar er-Risale el-âlemiye Yayınevi, Dimaşk Suriye 2013, c.18, s.239.

olduğuna delalet etmektedir. Velinimeti olan Adudüddевle’ye karşı vefakâr davranışı ve müttefiki olan diğer Büveyhî hükümdarı Rüküddевle’ye Samanîlere karşı giriştiği savaşlarda verdiği destekten dolayı Rüküddевle’nin özel iltifatlarına mazhar olmuştur. Bunun sonucunda da nüfuz alanını rahatlıkla genişletme fırsatı bulmuştur. Hatta Rüküddевle, onun hakkında yapılan şikâyetleri dikkate almadığı gibi Cibâl bölgesi sınırları içinde bazı bölgeleri ona iktâ olarak vermiştir.²⁰⁴

Hasanveyh’in biyografisi, onun yüksek siyasî kabiliyeti sayesinde işlerini iyi idare eden, cömert, barışı savaşa tercih eden, vefakâr, merhametli, fedakâr ve adil biri olduğunu göstermektedir. Bu özelliklerini babasından aldığı söylenen Hasanveyh, adaleti sayesinde Hasanveyhî emirliğinin sınırları içerisinde istikrarı sağlamayı başarmıştır.²⁰⁵

1.3. HASANVEYH’İN DIş SİYASETİ

1.3.1. Abbasî Halifeliği ile İlişkiler

Büveyhîler’in Abbasî halifeleri üzerinde etkili oldukları dönem Abbasî devletinin en zayıf olduğu dönemdir. Bu dönemde siyasî otoriteleri ellerinden alınan halifelerin güç ve etkinlikleri dinî ve semboliktir. Hatta halifelik makamına oturan kişiler Büveyhî emirlerinin elinde kukla olmaktan öteye gidememişlerdir. Örneğin Bağdat’a giren Büveyhî emîri Muizzüddевle, önce halife Müstekfi-Billâh’a biat etmişse de bir müddet sonra çeşitli suçlamalarla onu tahttan indirip gözlerine mil çekirmiş ve yerine Ebü’l-Kasım Fazl’ı Mutî’-Lillâh lakabıyla halife olarak tahta oturtmuştur (22 Cemâziyelâhir 334 / 29 Ocak 946).²⁰⁶

Bizanslılar tarafından Urfa 361/971-72 tarihinde ele geçirildiğinde Nusaybin ve Diyarbakır’ı muhtemel bir yıkım ve katliamdan kurtarmak isteyen Büveyhî hükümdarı ‘İzzüddевle Bahtiyar, halife Mutî’-Lillâh’tan mali destek talebinde bulunmuştur. Halifenin ‘İzzüddевle Bahtiyar’a vermiş olduğu şu cevap Abbasî halifeliğinin içinde bulunduğu durumu ortaya koymaktadır: “İşgal beni ilgilendirir. Siyasî otorite benim elimde olursa gerekli mali ve beşeri tedbirleri almak benim işim

²⁰⁴ İbn Miskeveyh, *Tecaribü’l-ümem...*, c. 5, s.372; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.688.

²⁰⁵ Mercûne, s.212.

²⁰⁶ Ahmet Güner, “Mutî’-Lillâh”, *DİA*, c.31, s.401.

olur. Oysa şimdi elimde ihtiyaçlarıma yeten sınırlı bir azıktan başka bir şey yoktur. O güç ve para da sizin ve adamlarınızın elindedir. Bunun için beni ne işgal ne de hac ilgilendirir... Benden size tebaanızı sakinleştirmek için hutbe okuttuğunuz ismimden başka bir şey yoktur. Dilerseniz her şeyi bırakmaya hazırım...”²⁰⁷

Büveyhîler’in Bağdat hâkimiyeti yıllarında siyasî ve idari otoritelerini kaybeden Abbasî halifeleri sürekli bir şekilde Büveyhî emirlerinin tehdidi altında olmuşlardır. Ancak buna rağmen İslam coğrafyasının tamamında dinî otoritenin ve meşruiyet kazanmanın kaynağı olma özelliklerini korumuşlardır. Halifeyi memnun ederek onun onayını almak çok önemli idi. Abbasî Devleti sınırları içinde kalan emirlik ve devletlerin tamamı gibi Hasanveyhî emirliği de meşruiyetini Abbasî halifesinden almıştır. Hasanveyhî Emirliği de Abbasî devletinin sınırları içinde yer alan diğer birçok emirlik gibi istila yoluyla oluşan bir emirlik idi. Büveyhîler döneminde de emirler veya feodal beyler istila ettikleri yerlerde siyasî ve idari yapılanmalarını tamamladıktan sonra Abbasî halifesinin onayını alma çabası içine girmişlerdir. Aynı zamanda ‘istila’ yolu ile oluşan emirliklerde emir, siyasî otoritesinin yanında halife adına dinî otoriteyi de temsil ederdi.²⁰⁸

Hüseyin el-Berzikanî’nin vefatından sonra Berzikanîlerin liderliğini yapan ve Hasanveyhî emirliğinin gerçek kurucusu olarak kabul edilen Hasanveyh’in Abbasîlerle ilişkileri hakkında İslam Tarihi kaynaklarında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak bu durum Dînever, Hemedân, Nihavend, Sameğan, Azerbaycan’ın bir kısmı ve Şehrezor’a hükmetmiş olan Hasanveyh’in Abbasîlerle ilişkisinin olmadığı anlamına gelmez.²⁰⁹

Abbasî ülkesinin bir parçası olan Cibâl bölgesi sınırları içinde yaşanan siyasî ve askeri olayların hilafet merkezi Bağdat’tan görülmeyip duyulmaması düşünülemez. Bilindiği gibi bölgede yaşayan emirliklerin tamamı en azından halifenin dinî otoritesini kabul ediyorlardı. Bağdat üzerinde kontrolü elinde tutan Büveyhîler’le

²⁰⁷ İbn Miskeveyh, **Tecaribü’l-ümem...**, c. 5, s.392.

²⁰⁸ Maverdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, **Kitabü’l-Ahkâmü’s-sultaniye ve el-Vilayat ed-diniye**, Ahmet Mübareel-Begdadî (thk), Dar İbn Kuteybe Yayınevi, Kuveyt 1989, s.40.

²⁰⁹ Rûzrâverî, Ebû Süca Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, **Zeyl Tecribü’l-ümem**, Dar Kutub el-‘İlmiye, Beyrut 2003, c.7, s.388.

ilişkiler hakkında birçok kaynakta detaylı bilgi varken Hasanveyhîler'in kuruluş aşamasında Abbasîlerle ilişkilere değinilmemesi son derece dikkat çekicidir. Hasanveyhî Emirliği tarihinin kayıp halkası olarak kabul edilebilecek olan bu evre belki de. Belki de Büveyhîler'in gölgesinde kaldığı için İslam tarihçileri tarafından Büveyhîler üzerinden okumuştur.²¹⁰

1.3.2. Büveyhîler'le İlişkiler

Büveyhîler'in tarih sahnesine çıktığı Hicri dördüncü (Miladi onuncu) yüzyılın başlarında İran topraklarında Abbasî halifeliğinin etkisi azalmış ve bunun bir sonucu olarak bölgede tam bir siyasi otorite boşluğu doğmuştur. Abbasî halifeliğinde merkezi otoritenin zayıflığını fırsat bilen, yerel feodal bey ve aşiretlere dayanan birçok farklı etnik grup ve yapı bu otorite boşluğundan yararlanarak kendi egemenlik alanlarını genişletme çabası içinde oldular. Büveyhîler de böyle bir zaman diliminde ortaya çıkarak Abbasî Devleti'ne karşı bağımsızlıklarını ilan etmiş ve devletlerini kurmayı başarmış bu yapılar arasında en etkili ve en güçlü olanıdır.²¹¹

Deylem bölgesinde ortaya çıkan Büveyhîler, zamanla yayılarak batıda Irak'a kadar egemenlik alanlarını genişletmiş hatta Abbasî Hilafet Merkezi Bağdat'ı dahi kontrol altına almışlardı. Abbasî Devleti'nin başkentini işgal eden Büveyhîler, Şia olmalarına rağmen Sünni halifenin manevi bir şahsiyet olarak kalmasını kendi çıkarları için uygun gördüler. Ancak halifeyi kendi istedikleri gibi kontrol ediyor, dilediklerinde azledip yerine yeni bir halife atayabiliyorlardı. Hakeza dilediklerinde de azlettikleri halifeyi yeniden halifelik makamına oturtabiliyorlardı. Ancak bölgede güç ve etkinliklerinin artmasına ve başkent Bağdat'ı dahi kontrol altına almalarına rağmen, Büveyhî emirlerinin birbirlerinden bağımsız davranmaları hem güçlerinin hem de devletlerinin bölünmesine neden olmuştur. Bu bölünmüşlüğü sonucunda Büveyhî Devleti; Bağdat, Cibâl ve Fars Büveyhîler'i olmak üzere üçe şubeye ayrılmıştır.²¹²

Aynı dönemde Cibâl bölgesinde ortaya çıkan önemli emirliklerden biri de, Hüseyin el-Berzikanî el-Kurdî'nin 330/941 yılında temellerini attığı²¹³ ve Hasanveyh

²¹⁰ Mercûne, *Tarihü'l-Ekrad*, s.256.

²¹¹ Apak, s.419.

²¹² Ebû Ramadan, *İklim el-Cibâl...*, s.156.

²¹³ Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.69; Fritsch, s.89.

b. Hüseyin el-Berzikanî'nin 348/959 yılında devraldığı ve 350/961 yılında kuruluşunu tamamladığı Hasanveyhî emirliğidir.²¹⁴

Birden çok Büveyhî Devleti'nin Cibâl bölgesinde bir şubesinin olması, aynı bölgede ve aynı dönemde zuhur eden Hasanveyhî Kürt emirliği ile zaman zaman çatışma ve çekişmeler yaşanmış olsa da genelde barış ve müttefiklik esasına dayanan bir ilişkinin olduğu görülmektedir. İslam tarihi kaynakları Hasanveyhîler'in Büveyhîler'le olan ilişkilerinin tarafların çıkarları doğrultusunda değişkenlik arz ettiğini aktarmaktadır. Hasanveyhîler Büveyhîler'in bir şubesiyle iyi ilişkiler geliştirirken diğer şubelerin düşmanlığına maruz kalabilmişlerdir. Hatta Büveyhî emirlerinin kendi iç çekişmelerinden de etkilenmişlerdir. Hasanveyhîler'in Büveyhîler'le bu minval üzere cereyan eden ilişkileri özellikle Büveyhîler'in kurulduğu ilk yıllarda bariz bir şekilde görülmektedir.²¹⁵

Genel anlamda Büveyhîler'in Hasanveyhîler'le iyi ilişkiler içinde oldukları söylenebilir. Nitekim Büveyhî hükümdarı Rüküddevle (ö. 366/976) “Kendi devletinin Kürtler'in devleti ile yakın (dostluk ilişkisi içinde) olduğunu” söylemiştir. Rüküddevle'nin bu yaklaşımı Hasanveyhîler'in egemenliğini tanıdığına işaret etmektedir. Rüküddevle Hasanveyhî'nin iç işlerine karışmayarak onu yanında müttefik olarak tutmayı başarmıştır. Bu iyi ilişkiler Büveyhîler'in Bağdat'ı 945'te işgal etmelerinden sonra da aynı minval üzere devam etmiştir. Hasanveyhîler'in Cibâl'de izledikleri politika Büveyhîler'e karşı genel anlamda bir düşmanlık içermediği gibi Büveyhîler'in de izlediği politikalar genel anlamda Hasanveyhîle'e karşı bir düşmanlık stratejisi içermediği söylenebilir.²¹⁶

Ancak Büveyhîler'in bölünmüşlüğünden yararlanmasını bilen Hasanveyhî emirliğinin sınırlarını genişletip, otoritesini de pekiştirerek bölgede hem Abbâsî devletinden hem Büveyhîler'den hem de diğer bölgesel güçlerden bağımsız davranmayı başarabilmiştir. Büveyhîler'in kendilerine müttefik olur düşüncesiyle

²¹⁴ Lockhart, c.2, s.299.

²¹⁵ Hasan, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.91.

²¹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.377;

ortaya çıkan bu yeni yapının gelişmesine göz yumdukları ve destek oldukları görülmektedir.²¹⁷

1.3.2.1. Rüküddevle Dönemi

Hasanveyh, Cibâl'de Rey şehrini kendisine merkez edinen Büveyhî hükümdarı Rüküddevle (331-366/943-976) ile aynı dönemde yaşamıştır.²¹⁸ Abbasî hilafet merkezî Bağdat'a karşı mesafeli duran ve özerkliğini elde eden Hasanveyhî Emirliği, Cibâl bölgesinde hatırı sayılır bir askeri güce sahipti. Hasanveyh bu askeri güç sayesinde egemenlik alanını Cibâl bölgesi sınırlarını aşacak şekilde genişletme cihetinde bir strateji izlediği gibi İran platosu ile Irak arasında bulunan başlıca geçiş noktalarını da kontrol altında tutuyordu.²¹⁹ Hasanveyh, Cibâl bölgesinde tartışmasız bir güç olan Büveyhîler'e rakip gibi görünse de genel olarak onlarla siyasî ilişkilerini geliştirmiş ve onlarla doğal bir müttefik pozisyonunda kalmayı tercih etmiştir. Hem hilafet merkezine karşı hem de bölgedeki diğer güç odaklarına karşı sürekli bir şekilde Büveyhîler'i desteklemiştir. Hasanveyh, Rüküddevle'nin Horasan bölgesinde Samanoğulları'na karşı girdiği savaşlarda ona ciddi anlamda askeri destek vermiştir.²²⁰

Hasanveyh'in askeri gücü ve Büveyhîler'in yanında yer alarak onlara yardım etmesi Rüküddevle tarafından takdirle karşılanmıştır. Mükâfat olarak Cibâl'de emirliğinin sınırlarını genişletmesine göz yumulmasına ilaveten birçok yer de kendisine iktâ olarak verilmiştir. Cibâl bölgesi sınırları içinde ve çevresinde yapmış olduğu birçok tasarrufa müdahale edilmemiştir. Hatta şikâyet konusu olan birçok davranışına göz yumulduğu gibi toprak sahiplerine ve ticaret kervanlarına zorunlu kıldığı yüksek vergilere de ses çıkarılmamıştır.²²¹

Ancak Hasanveyh'in, Sehlân b. el-Müsafirî'nin başında bulunduğu Deylemî askerleri büyük bir yenilgiye uğratması Rüküddevle ile arasının açılmasına neden

²¹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.372; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.388; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.14, s.272; Ebû Ramadan, *İklim el-Cibâl...*, 295.

²¹⁸ Şerefhan, *Şerefname*, c.1, s.72

²¹⁹ Seyithanoğlu, *İslam Tarihi*, c.5, s.538.

²²⁰ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.688; Poladyan, *el-Ekrad fi Hikmet el-Hilafet el-Abbâsiye*, s.118.

²²¹ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.372.

oldu. Çünkü Sehlan Rüküddevle'nin önemli adamlarından biri idi. Hasanveyh ile Sehlan b. el-Müsafirî'nin arası açılınca, Sehlan Rüküddevle'ye bağlı bir kısım askerlerin de içinde yer aldığı Deylemliler'den müteşekkil büyük bir ordu hazırlayarak Hasanveyh'e karşı harekete geçti. Nihavend yakınlarında vuku bulan savaşta Hasanveyh önce Sehlan'ın ordusunu muhasara altına aldı daha sonra muhasara altına aldığı askeri karargâhın etrafına büyük bir ateş yaktırdı. Mevsim sıcaklarına ilaveten yakılan ateşten kaynaklanan sıcaklıklar da eklenince sıcaktan helak olacaklarını anlayan Sehlan ve adamları eman dilemek zorunda kaldılar. Sehlan ve adamlarının eman dilemelerine olumlu yanıt veren Hasanveyh, askeri dehası sayesinde Sehlan'ın ordusunu yendi.²²²

İslam tarihi kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hasanveyh, 359/979 yılında Sehlan b. el-Müsafirî'nin komutanlık ettiği Deylemliler'e karşı elde ettiği bu zafer sayesinde Hasanveyhî emirliğinin Deylemlilerle olan sınırlarını güvence altına almıştır.²²³

Hasanveyh'in bu askeri başarısı Rüküddevle'nin Deylemlilik asabiyetini harekete geçirmiştir. Veziri Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'e ordunun başında harekete geçerek Hasanveyh'in "Kökünü kazımasını" emretti.²²⁴ Hazırlanan orduyu Rüküddevle bizzat kendisi denetleyip ordunun ileri gelenlerine nişanlar dağıttıktan sonra uğurladı. Vezir İbnü'l-Amîd, Muharrem 359/Kasım 969 tarihinde oğlu Ebü'l-Feth ile birlikte Hasanveyh'e ölümcül bir darbe indirmek için büyük bir ordunun başında Rey'den yola çıktı. Ancak İbnü'l-Amîd, yapılan tüm hazırlıklara, ordusunun asker ve silah üstünlüğüne rağmen savaşı kazanıp, Hasanveyhî yenilgiye uğratma konusunda kendisinden emin değildi. Bu askeri sefere bizzat eşlik eden ünlü tarihçi İbn Miskeveyh, İbn 'Amîd'e Hasanveyh'in mağlup edilmesi hakkında bir soru sormuştur. İbnü'l-Amîd kendisine sorulan soruya iki tarafın da savaşı kazanamayacağını söyleyerek cevap vermiştir.²²⁵ İbnü'l-Amîd Hasanveyhî emirliğinin gücünün farkında olduğu için bu isabetli cevabı İbn Miskeveyh'e vermişti.

²²² İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.372; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.688.

²²³ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.372; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.319; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.688.

²²⁴ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.372.

²²⁵ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.371.

Sağlık durumu iyi olmayan Vezir İbnü'l-Amîd yolda fenalaşmış ve Hemedân yakınlarına vardıklarında gut hastalığından ölmüştür.²²⁶

Vezir İbnü'l-Amîd ölünce oğlu Ebü'l-Feth, babasının yerine ordunun başına geçti. Ebü'l-Feth savaşmaktansa Hasanveyh'le barışmasının kendisi için daha iyi olacağını farkındaydı. Çünkü babasından boşalan vezirlik makamına oturmak için zaman kaybetmeden bir an önce Rey'e dönmesi gerekiyordu. Bu düşünce ve kararlılıkla Hasanveyh'e aracılar göndererek barış teklifinde bulundu.²²⁷ Hasanveyh, kendisine uzanan bu barış elini geri çevirmediği gibi kendisinden talep edilen toplam yüz bin dinarlık tazminatı ödemeyi de kabul etti. Hasanveyh, 50.000 dinar nakit, 50.000 dinar değerinde de mal ve binek hayvanını, savaşa gelen ordunun masraflarının karşılanması ve bir kısmının da Rüküddevle'ye verilmek üzere kendisinden istenen tazminatı ödeyerek hem barış yaptı hem de sonu belli olmayan bir savaştan ülkesini kurtardı.²²⁸

Daha önce Hasanveyh tarafından yenilgiye uğratılmış olan ve bunun intikamını almak isteyen Sehlan b. el-Müsafirî ise Ebü'l-Feth'in barışa karar verip Hasanveyh'le irtibata geçmesinden rahatsız oldu. O, Hasanveyh'le savaşma konusunda her ne kadar ısrarcı oldu ise de Ebü'l-Feth'i ikna edemedi. Çünkü Ebü'l-Feth hem babasından boşalan vezirlik makamına oturmak hem de askerlerini sağ salim bir şekilde Rüküddevle'ye geri götürmek istiyordu. Ebü'l-Feth, bu kararı ile hem askerlerini savaşın korkunç sonuçlarından korudu hem de Rüküddevle ile Hasanveyh'in arasını düzeltmeyi başardı. Onun bu isabetli kararı Rüküddevle tarafından da kabul gördü ve takdir edildi.²²⁹

Aynı şekilde Hasanveyh askeri kabiliyeti ve siyasî dehası ile kendisine karşı siper almış olan Büveyhîler'in hem askeri anlamda hem de silah bakımından büyük bir üstünlüğe sahip ordusunu kan dökülmeden durdurmayı başardı. Kendisine uzatılan barış elini geri çevirmeyip barış teklifiyle birlikte kendisinden talep edilen maddi tazminatı ödemeyi kabul etmekle kazanan taraf Hasanveyh olmuştur. Bu sayede

²²⁶ İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-ümem...**, c. 5, s.373.

²²⁷ Şerefhan'a göre barışı teklif eden ve arabulucular gönderen taraf Hasanveyh'tir. (Şerefhan, c.1, s.73).

²²⁸ İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-ümem...**, c. 5, s.374.

²²⁹ İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-ümem...**, c. 5, s.374.

emirliğini savaşın doğal bir sonucu olan büyük yıkımlardan koruduğu gibi hem Rüküddevle hem de Sehlan b. el-Müsafirî ile arasını da düzeltme imkânı bulmuştur.²³⁰ Hatta Sehlan ile dünürlük ilişkisi içine de girerek bu barışın daha da pekişmesini sağlamıştır.²³¹

Hasanveyh, bu barış anlaşmasıyla bölgedeki konumunu oldukça güçlendirmiştir. Büveyhîler'le olan ilişkilerinde özgüveni artmış, Cibâl bölgesi ve çevresinde otoritesi tartışılmaz bir şekilde kabul görmüştür. Hasanveyh ile Büveyhî emiri Rüküddevle arasındaki ilişki Rüküddevle'nin 366/976 yılında vefatına kadar barış, sükûnet ve dostluk içinde devam etmiştir.²³²

Rüküddevle vefat etmeden önce hâkimiyeti altında bulunan Büveyhî topraklarını oğulları arasında paylaştırdı. Cibâl'in; Hemedân ve Dînever tarafının hâkimiyetini Fahrüddevle'ye (ö. 387/997), Rey ve İsfahan tarafının hâkimiyetini Müeyidüdevle'ye (373/984), Fars bölgesi, Kirman ve Errecân'ın hâkimiyetini de büyük oğlu Adudüdevle'ye (ö. 372/983) bıraktı. Rüküddevle, bu şekilde vasiyette bulunmuş, çocuklarından bu vasiyete uymalarını ve büyük kardeşleri Adudüdevle'ye karşı saygılı olmalarını onlardan istemiştir.²³³

1.3.2.2. Muizüdevle Dönemi

Hasanveyh'in Rüküddevle ile ilişkileri barış, sükûnet ve dostluk içinde devam etse de Irak'ta hüküm süren Büveyhî hükümdarlarından Muizüdevle (334-356/945-967) ile ilişkileri aynı minvalde yürümedi.²³⁴ Muizüdevle, Hasanveyhî emirliğini bölge için tehdit olarak görüyordu. Dolayısıyla bu emirlik tehdit olmaktan çıkarılmalıydı. Hasanveyhî emirliğine ait yerlere göz koyan Muizüdevle 355/965 yılında hazırladığı büyük bir orduyu Şehrezor üzerine gönderdi. Bu durumu haber alan

²³⁰ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.374.

²³¹ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.426.

²³² Ferset meraî, *İmarat el-Kurdiye*, 145.

²³³ Taberî, *Târîhi't-Taberî*, c.11, s.449.

²³⁴ Bosworth, s.220.

Hasanveyh, büyük çoğunluğu Hamdaniler'in Beni Tağlib²³⁵ kolundan oluşan ve Musul'dan harekete geçen bu orduyu karşılamak için hazırlıklara başladı.²³⁶

Hasanveyh, Musul'dan hareket eden Büveyhî ordusunun yolunu Erbil'in batısında bir yerde keserek Muizüddeve'nin ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Büveyhî ordusu savaşı kazanan ve büyük ganimetler elde eden Hasanveyhîler'in karşısında savaş meydanından kaçmak zorunda kaldı. Ordusunun yenilgi haberini alan Büveyhî hükümdarı Muizüddeve ikinci bir ordu hazırlayarak Dînever üzerine gönderdi. Dînever'de yaşanan yıkım, talan ve köy yakmalara rağmen Hasanveyh, ordusu ile birlikte Muizüddeve'nin ordusuna karşı koyarak savaşmaya devam etti.²³⁷

Savaşın iki taraf arasında şiddetlendiği bir anda Muizüddeve'nin kardeşi Rüküddeve Cürcân bölgesi Kürtler'inin saldırısına maruz kaldı. Savaşı kaybetmek üzere olan Rüküddeve kardeşi Muizüddeve'den yardım istemek zorunda kaldı. Muizüddeve kardeşine yardım edebilmek için savaşa son verip Hasanveyh'le barış yapmak istedi. Hasanveyh, başlangıçta bu barış talebine yanaşmasa da sonunda kendisine gönderilen 50.000 dinarı ve barış talebini kabul etti.²³⁸ İki taraf Muizüddeve'nin adına hutbe okutulması konusunda anlaştı. Böylece savaş sonlandırıldı. M. Emin Zeki'nin ifadesi ile "Berzikânî Kürt Hükümeti" ve Büveyhî Devleti arasında yeni bir sayfa açıldı. Savaşın yerini barış, istikrar ve iyi ilişkiler aldı. Muizüddeve dönemi hakkında M. Emin Zeki'nin verdiği bu bilgiler İslam tarihi kaynakları esas alınarak doğrulana bilmiş değildir.²³⁹

1.3.2.3. İzzuddevle Bahtiyar Dönemi

Büveyhî hükümdarı İzzuddevle Bahtiyar, amcası Rüküddeve ölünce liderliğin kendisine geçtiği zannıyla başta Bağdat olmak üzere Irak'ın tamamında bulunan camii minberlerinden Rüküddeve'nin ölümünden sonra Büveyhîler'in liderliğini ele alan amcası oğlu Adudüddeve b. Rüküddeve adına hutbe okunmasını

²³⁵ **Beni Tağlib:** İslâm'dan sonra da devam eden bir süreçte Irak ve Suriye'nin yanı sıra el-Cezîre bölgesindeki Diyârırebîa'ya, özellikle Musul, Sincar ve Nusaybin çevresine göç edip yerleşen ve zamanla etkili olan Adnanilere mensup bir Arap kabilesidir.(Casim Avcı, "Beni Tağlib", **DİA**, İstanbul 2010, c.39, s.374).

²³⁶ Zeki, **Târîhu'd-düvel...**, s.70; Mercûne, **Tarihü'l-Ekrad**, s.238.

²³⁷ Zeki, **Târîhu'd-düvel...**, s.70; Mercûne, **Tarihü'l-Ekrad**, s.238.

²³⁸ Mercûne, **Tarihü'l-Ekrad**, s.238.

²³⁹ Zeki, **Târîhu'd-düvel...**, s.70; Mercûne, **Tarihü'l-Ekrad**, s.238.

engelledi. İzzüdevle Bahtiyar daha da ileri giderek Adudüdevle'ye karşı başta Sehlan b. el-Musafirî ve Hasanveyh olmak üzere bölge ileri gelenleri ile bir ittifak geliştirmek istedi. İzzüdevle Bahtiyar'ın amcası oğlu Adudüdevle'ye karşı düşmanca tutumu ve ona karşı ittifak çabaları veziri İbn Bakî'nin²⁴⁰ yoğun gayretleri sonucu gerçekleşmişti.²⁴¹

Aslında Adudüdevle daha babası hayatta iken amcası oğlu İzzüdevle Bahtiyar'dan Bağdat'ı almak istemiş, ancak babasının muhalefetinden dolayı böyle bir teşebbüsten imtina etmişti. Ayrıca babasına amcası oğlu İzzüdevle kendisine saldırmadığı müddetçe kendisinin de ona saldırmayacağına dair söz vermişti. Gelişen olaylar ve İzzüdevle'nin saldırgan tutumu Adudüdevle'ye istediği fırsatı vermişti. İzzüdevle Bahtiyar, amcası oğlu Adudüdevle ile karşı karşıya geldiğinde Hasanveyh onun yanında yer aldı.²⁴²

Hasanveyh, Cibâl bölgesinin tamamını kontrol altına almak isteyen Büveyhî emirleri arasında cereyan eden anlaşmazlıkların derinleşmesinden yana olduğu için İzzüdevle Bahtiyar'ın böyle bir tutum içinde olması hoşuna gitti ve kendisine yapılan teklifi kabul etti. Çünkü o Büveyhî hükümdarlar arasında yaşanan çelişki ve düşmanlıklarından yararlanmak istiyordu. Zira Hasanveyh Rüküddevle'nin ölümünden sonra emirliğinin bekasını ve gücünün artmasını Büveyhî emirleri arasında cereyan eden düşmanlıkların ve ihtilafların derinleşmesinde görüyordu.²⁴³

Hasanveyh, kurduğu emirliğin ve hükmettiği topraklarının Adudüdevle tarafından ele geçirilmesinden korktuğu için ona karşı düşmanca bir tavır içine girmiş, ancak bu düşmanlığını aleni bir şekilde yapmamıştır. Gelişecek olayların seyrine göre

²⁴⁰ **İbn Bakî:** Ebû Tahir muhammed b. Muhammed b. Bakîye, önemli bir şahsiyet olup İzzüdevle Bahtiyar'a vezirlik yapmıştır. Adudüdevle'nin taraf değiştirmesini istemesine "İhanet ve gaddarlık adam olanların ahlakı değildir" diye cevap gönderdi. İzzüdevle Bahtiyar öldürülünce Adudüdevle tarafından yakalandı. İntikam almak için Bağdat sokaklarında teşhir edildi. Daha sonra, bir filiin ayaklarının altına atılarak öldürüldü. Bedeni bir köprüye asılarak öylece bırakıldı. Halife dahi bu duruma müdahale etmemiştir. (İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, **en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kahire**, el-Heye el-Misriye el-'Amme, Mısır 1971, c. 4, s.130; Ebû'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-A'krî el-Hanbelî ed-Dimaşkî, **Şezerat'üz-Zeheb fi Ahbarî Men Zeheb**, Dar İbn Kesîr Yayınevi, Beyrut 1989, c.4, s.364).

²⁴¹ İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-ümem...**, c. 5, s.425.

²⁴² İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-ümem...**, c. 5, s.426.

²⁴³ İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-ümem...**, c. 5, s.426.

tutum almak isteyen Hasanveyh, ilk etapta bu düşmanlığını ve İzzuddevle Bahtiyar ile kurduğu ilişkiyi gizleme ihtiyacı duymuştur. Hatta bunu gizlemek için İzzuddevle Bahtiyar'ın kendisine gönderdiği hilati giymekten imtina etmiştir.²⁴⁴

Adududdevl 366/976 yılında Fars'tan hareket edip amcası oğlu İzzuddevle ile savaşmak için Irak'a doğru ilerleyince Hasanveyh, İzzüdevle'ye bir elçi göndererek bu savaşta askerlerinin başında, ailesiyle ve kendisine tabi olanlarla birlikte kendisine yardımcı olacağını taahhüt etti. Böylece Hasanveyh 'İzzüdevle Bahtiyar'ın yanında yer alarak Adudüdevle'ye karşı düşmanlığını aleni bir şekilde göstermiştir.²⁴⁵

İzzuddevle, Ramehürmüz'de başlayan savaşta Adudüdevle'nin ordusu karşısında yenilgiye uğrayınca Vasit'a çekilmek zorunda kaldı. Hasanveyh tekrar İzzuddevle'ye haber göndererek gecikmeden dolayı özür diledi ve kendisine yardım etme sözünde duracağını bildirdi. İki oğlu, Abdürrezzak ile Ebû Necm Bedir'i 1000 kişilik bir kuvvetle İzzuddevle'ye yardım için gönderdi. Ayrıca kendisinin de askerleri ile birlikte en kısa zamanda yardımına geleceğini bildirdi. Ancak Vasit'a çekilmekte olan 'İzzüdevle'nin yardımına gelen Abdürrezzak ve Bedir kardeşler, ona Bağdat'a yığınak yapıp Adudüdevle ile Bağdat'da savaşmanın daha iyi olacağını bildirdiler. Böylece Musul'da beklemekte olan Hamdanî ordusundan da yardım alabileceklerdi. Ancak Hasanveyhî kardeşlerin teklifi İzzuddevle tarafından dikkate alınmadı.²⁴⁶

İzzuddevle'nin ordusu Ahvaz'da yenilgiye uğrayınca Baytekin adında bir Türk Gulam Adudüdevle'nin ordusuna esir düştü. İzzuddevle Bahtiyar'ın, esir düşen Türk Gulam'ına olan özel ilgisi ve tutkunluğu onun aklını başından aldı. Artık hiçbir konuda sağlıklı karar veremiyor hatta o Türk Gulam'ına karşılık elindekilerin tamamını vermeye razı olduğunu çevresindeki yakınlarına açıkça söylüyordu. Hasanveyhî kardeşler, İzzuddevle Bahtiyar'ın düştüğü bu durumu babalarına bildirdiler. Onun mevcut durumda tutarsız davranışlar sergilediğini, sağlıklı karar veremediğini, muhtemel savaşı kazanmasının söz konusu olamayacağını, yaptıkları teklifin de İzzuddevle Bahtiyar tarafından dikkate alınmadığını; kısaca ve genel anlamda

²⁴⁴ Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.73.

²⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.426,

²⁴⁶ Taberî, *Târîhi't-Taberî*, c.11, s.456.

durumun vahametini babalarına bildirip, ne yapmaları gerektiği konusunda babalarından gelecek cevabı beklemeye başladılar.²⁴⁷

Çok geçmeden Hasanveyh'ten gelen haber üzerine ilk etapta Abdürrezzak babasının yanına Sermâç kalesine döndü. Bedir ise bir müddet daha kaldı. Ancak Bedir, İzzuddevle Bahtiyar'ın sürekli Abdürrezzak'ın ayrılışını kınaması, davranışlarıyla hayal kırıklığı yaratması ve tüm beklentileri boşa çıkarması üzerine Sermâç kalesine dönme kararı aldı ve bu kararını hayta geçirmek için fırsat kollamaya başladı.²⁴⁸

Bu arada Bedir'in adamlarıyla birlikte ayrılmak için fırsat kolladığını fark eden İzzuddevle'nin adamlarından, Ebû Ahmed el-Alevî ve Behram b. Erdişêr beraberlerinde bulunan Baytekin ile birlikte Bedir'i yakalayarak İzzuddevle'ye teslim ettiler. İzzuddevle Bedir'i beraberinde Bağdat'a götürdü. Ancak Adudüdevle ile anlaşmayı tercih edip ona itaatini bildirince, Bedir'in İzzuddevle hakkında umudu tamamen kayboldu. Bunun üzerine fiili durumun ortaya çıkardığı ve kendisinin de beklediği bu fırsattan yararlanarak Sermâç kalesine dönme kararını İzzuddevle'ye bildirdi. Aldığı karar doğrultusunda adamlarıyla birlikte Sermâç kalesine babasının yanına döndü.²⁴⁹

Sonuç olarak şunu diyebiliriz Hasanveyh izlediği bu siyasetle Büveyhî hükümdarlarından Adudüdevle ile amcası oğlu İzzuddevle Bahtiyar arasında vuku bulan çekişmelerden yararlanma yoluna gitmiştir. Diğer yandan da Cibâl bölgesinde komşu olduğu Büveyhî hükümdarlarından Hemedân'da hüküm süren Rüküdevle'nin diğer oğlu Fahrüdevle ile arasını iyi tutarak onunla müttefiklik ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir. İzzuddevle Bahtiyar'ın Adudüdevle karşısında yenilmesinin önemli sebeplerinden biri olarak Hasanveyh'in İzzuddevle Bahtiyar'a yardım etmekte tereddütlü davranması ve sonunda vazgeçmesi gösterilse de, onun bu stratejik kararı yadırganamaz. Çünkü Hasanveyh'in tutum değiştirmesinde İzzuddevle Bahtiyar'ın tutarsız davranışları ve yönetim zafiyeti etkili olmuştur. Siyasî dehası ve kabiliyeti sayesinde Cibâl'de önemli oyun kuruculardan biri olan Hasanveyh'in

²⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.432; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.599.

²⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.433.

²⁴⁹ Taberî, *Târîhi't-Taberî*, c.11, s.457; İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.432.

otoritesi bölgedeki diğer aktörler tarafından da kabul edilmiştir. Hemen hemen bütün Büveyhî emirleri Hasanveyh'le müttefiklik ilişkisi geliştirmek için belli bir çaba içinde olmuşlardır.

1.3.2.4. Adudüddевle Dönemi

Hasanveyh'in Rüküddevle'nin vefatından sonra onun çocuklarıyla olan ilişkisi farklılık arz etmiştir. Fars, Kirman ve İsfahan'da hüküm süren Adudüddevle ile Rey'de hüküm süren Müeyidüddevle'ye karşı düşmanca bir tutum içinde olan Hasanveyh, Hemedân ve civarında hüküm süren Fahrüddevle ile yakın dostluk ve müttefiklik ilişkisi içinde olmuştur. Daha önce de bahsi geçtiği gibi Hasanveyh, 'İzzüddevle'nin Adudüddevle'ye karşı oluşturduğu cephede yer almış, iki oğlunu ve bin civarında asker göndererek Adudüddevle'ye karşı oluşan koalisyonda fiilen yer alarak bu düşmanlığını aleni hale getirmiştir.²⁵⁰

Hasanveyh'in Adudüddevle'ye karşı düşmanca bir tutum içinde olmasının en önemli kanıtı Adudüddevle'nin 366/976 yılında Fars'tan yola çıkarak Bağdat'a doğru hareket edince Hasanveyh ona karşı amcası oğlu İzzüddevle'nin yanında yer almasıdır. Hasanveyh bununla yetinmemiş aynı zamanda yazdığı mektuplarla İzzüddevle'yi Adudüddevle'ye karşı kışkırtmıştır.²⁵¹ Hasanveyh'in İzzüddevle'nin yanında yer almasının bir diğer nedeni de son dönemlerde Adudüddevle'nin babası Rüküddevle ile arasının açılması ve Adudüddevle'nin Hasanveyhî emirliğinin topraklarına saldırma ihtimalinden kaynaklı endişelenmiş olmasıdır.²⁵²

Hasanveyh, Adudüddevle'ye karşı düşmanlığını iki oğlu Bedir ve Abdürrezzak'ı İzzüddevle Bahtiyar'ın yardımına gönderinceye kadar gizlemeye çalışmıştır. Hatta İzzüddevle Bahtiyar'ın kendisine gönderdiği hilâtı giymekten imtina etmiştir. Aslında Hasanveyh, Büveyhî emirleri arasında çıkan rekabet ve çekişmelerden yararlanma siyaseti gütmüştür. Onun İzzüddevle Bahtiyar'ın yanında

²⁵⁰ Ebû Ramazan, ae, s.298.

²⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.429.

²⁵² Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.73.

yer almasının hedefi de, aslında ortaya çıkan rekabet ve çekişmeleri derinleştirmek ve bu durumdan yararlanmaktır.²⁵³

1.3.3. Hamdanîlerle İlişkiler

Hasanveyhî emirliğinin daha temelleri atılmadan Araplar'ın en büyük kabilelerinden Rabia'nın Benî Tağlib koluna mensup olan Hamdaniler 293-394/905-1004 yılları arasında Musul ve çevresiyle Kuzey Suriye'de hüküm sürüyorlardı. Dînever, Hemedân, Nihavend, Sameğan ve güney Azerbaycan'ın Cibâl bölgesine sınırlarında hüküm süren Hasanveyhîler'in Musul ve Halep cihetinde sınırlarını genişletme çabası içinde olmadıkları görülmektedir. Muhtemelen İslam topraklarının Bizans saldırılarına karşı korunmasında etkili olan Hamdaniler gözetilmiş ve doğal müttefik olarak görülmüştür. Siyasî dehası ve mütedeyyinin kişiliği ile bilinen Hasanveyh'in, Hamdaniler'in Abbasî halifelığının Bizans sınırlarını korumalarını önemsemiş olabilir. İslam tarihi kaynaklarında Hasanveyhîler'in Hamdanîlerle ilişkileri konusuna detaylı bir şekilde yer verilmemiştir. Bu da muhtemelen Hamdanîlerle herhangi bir rekabet ve çatışma olmadığı için olacak.²⁵⁴

Ancak M. Emin Zeki'nin verdiği bilgilere göre 356/967 yılında Büveyhî hükümdarı İzzuddevle Bahtiyar ile Hasanveyh arasında büyük bir anlaşmazlık çıkmış ve sonunda Hasanveyh bu durumdan istifade ederek gücüne güç katmıştır. Bir yıl sonra 357/967 de iki taraf arasında sular durulup barış sağlanınca İzzüddevle Hamdaniler'e karşı Hasanveyh'in desteğini almış ve çıkan savaşta Ebû Tağlib Hamdan yenilgiye uğramıştır. Savaş sonrası Hasanveyh Erbil ve Şehrezor yoluyla Dînever'e dönmüş ve verdiği destek sayesinde emirliğinin sınırlarını Büyük Zap nehrine kadar genişletme fırsatı bulmuştur. Bu bilgiler Hasanveyhîler'in Hamdanîlerle ilk temaslarının bu şekilde olduğuna işaret etmektedir.²⁵⁵

Hasanveyhîlerle Hamdaniler arasında temas sağlanan diğer bir olay ise; İbn Miskeveyh, İzzuddevle'nin Adudüddevle ile giriştiği savaşta Ebû Tağlib el-Hamdan'ın kendisine yardım etmek için Bağdat'ta beklediğini, bunun için Bağdat'a

²⁵³ Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.73.

²⁵⁴ Karaarslan, "Hamdaniler", *DİA*, c.15, s.446.

²⁵⁵ Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.70.

dönmek istediğini, Hasanveyh'in iki oğlu da onunla Bağdat'a gitmeyi istemeyerek de olsa kabul ettiklerini aktarmaktadır (367/978). Hasanveyh'in iki oğlu Abdürrezak ve Ebû Necm Bedir 1000 askerle birlikte İzzuddevle'nin yanında yer aldıklarına ve Bağdat'a gittiklerine göre İzzuddevle'nin diğer müttefikleri Hamdanîlerle temas içinde olmaları kuvvetle muhtemeldir.²⁵⁶

İslam tarihi kaynaklarında Hasanveyhîler'in Hamdanîlerle irtibatlarını ortaya koyacak başkaca bir veriye ulaşabilmiş değiliz. Ancak görüldüğü gibi Hasanveyh dönemi Hasanveyhîler'in Hamdanîlerle temasları Büveyhîler üzerinden gerçekleşmiş olması muhtemeldir. İslam tarihi kaynaklarında ulaşabildiğimiz bilgiler bu temas ve ilişkilerin gerçek boyutunu açıklayacak kadar olmadığı da diğer bir gerçektir.

1.4. HASANVEYH'İN ÖLÜMÜ VE BEDİR'İN İKTİDARI

Hasanveyh yaklaşık yirmi yıl süren başarılı bir emirlikten sonra 03 Rabiü'l-Evvel 369/28 Eylül 979 Salı günü öldü. Hasanveyh, ardında herhangi bir vasiyet bırakmadığı için çocukları arasında emirliğin yönetimi üzerine çekişmeler başladı. Bu iç çekişme ve kargaşa beraberinde Büveyhî hükümdarı Adudüdevle'nin müdahalesini getirdi.²⁵⁷

Adudüdevle, Hasanveyh'in ölümünü ve varislerin çekişmelerini fırsat bilerek Hasanveyhî emirliğine karşı harekete geçti. Amacı Hasanveyhîler'in Cibâl bölgesi üzerindeki etkilerini kırmak, hatta bu emirliği gerekirse ortadan kaldırmaktı. Çünkü o kardeşi Fahrüdevle ve amcası oğlu İzzuddevle'nin kendisine karşı sürekli bir şekilde Hasanveyh'den destek aldıklarını düşünüyordu. Ayrıca Hasanveyh'in sürekli bir şekilde Büveyhî devletinin iç çekişmelerinden yararlanarak kendi nüfuz alanını genişlettiğinin de farkındaydı. Bundan dolayı Adudüdevle içten içe Hasanveyh'ten nefret ediyordu ve Büveyhî emirleri arasında cereyan eden çekişmelerin ve anlaşmazlıkların sorumluluğunu da ona yüklüyordu. İbn Miskeveyh bunu durumu;

²⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 5, s.432; Clifford Edmund Bosworth, *el-Üsrat el-Hâkime fi Tarih el-İslam*, Hüseyin Ali, Süleyman İbrahim el-Askarî (trc.), Müesseset eş-Şura' el-Arabî, Kuveyt 1995, s.83.

²⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.14, s.272; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.388.

“Hasanveyh ölünce Adudüddeve, kendisiyle kardeşlerinin arasını açan şeytanın ortadan kalktığını düşünüyordu,” gibi ilginç bir ifade ile kayıt altına almıştır.²⁵⁸

Hasanveyh, kendisinden sonra Hasanveyhî emirliğinin başına kimin geçeceğine dair her hangi bir vasiyet bırakmamıştı. Hasanveyh’in çocuklarından, Sermâç kalesini ve burada bulunan hazineleri elinde bulunduran Bahtiyar Adudüddeve’ye meylederken (ancak daha sonra bu fikrinden vazgeçmiştir) Abdürrezak, Ebû Ala ve Ebû Adnan da Hemedân’a giderek Fahrüddeve’nin himayesine girdiler.²⁵⁹

Büveyhî hükümdarı Adudüddeve, Hasanveyh’in ölümünden sonra çocukları arasında baş gösteren çekişmeleri fırsat bilerek Hasanveyhî emirliğine müdahale için hazırlıklara başladı. İlk önce Büveyhî hanedanlar arasında yaşanan çekişmeleri sonlandırmak için teşebbüste bulundu. Hazinesarı Ebû Nasr Hurşid Yezdiyar’ı elçi olarak bir mektupla kardeşleri Fahrüddeve ile Müeyyidüddeve’ye ve Beni Ziyarî emirlerinden Kâbus b. Vişemkir’e²⁶⁰ göndererek, onlardan aralarındaki ihtilafları bir tarafa bırakarak kendisine itaat etmelerini talep etti.²⁶¹

Ancak onun bu talebine sadece Rey’de bulunan kardeşi Müeyyidüddeve icabet etti. Hemedân’dan bulunan diğer kardeşi Fahrüddeve ona itaat etmeyi kabul etmedi. Bu durumu bir fırsat olarak gören Adudüddeve kardeşinin itaatini sağlamak ve Hasanveyhî emirliğini tamamen ortadan kaldırarak için harekete geçti. Bunun için büyük bir ordu hazırlayarak Cibâl üzerine yürüdü. İlk etapta Hasanveyhî emirliğine bağlı Dînever, Nihavend ve diğer yerleri ele geçirdi. Adudüddeve’nin ordusu Hemedân’a yaklaşınca Fahrüddeve’nin komutanları, veziri ve Hasanveyhîler’in ileri gelenleri ondan eman dilemek zorunda kaldılar.²⁶²

²⁵⁸ İbn Miskeveyh, **Tecaribü’l-ümem...**, c. 5, s.453.

²⁵⁹ İbn Miskeveyh, **Tecaribü’l-ümem...**, c. 5, s.453.

²⁶⁰ **Şems el-Me’alî Kâbus b. Vişemgîr el-Ziyarî**: Cürcan ve Taberistanda hüküm süren Ziyari hükümdarlarındandır. Kendisine karşı isyan eden askerler tarafından 403/1002-1003 yılında öldürüldü. Başta ilm-i nücum olmak üzere felsefe ve astronomiyle uğraşmış geniş kültüre sahip bir emîr olarak tanıtılan Kâbus aynı zamanda iyi bir hattattı. (Şihab ed-Din Ebû Abdullah Yâkût, b. Abdullah Rumî el-Hamevî, **Mu‘cemü’l-üdebâ**, (thk. İhsan Abbas), dar el-Ğarb el-İslamî, Beyrut 1993, c. 5, s.2182.)

²⁶¹ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c.7, s.389; Zeki, **Târîhu’d-düvel...**, s.74.

²⁶² İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c.7, s.389.

Hasanveyhî emirliğine yönelen Adudüddeve Dînever ve Nihavend'i ele geçirdikten sonra Ebü'l-Vefa Tahir b. Muhammed adlı komutanına 03 Zilhicce 369/20 Haziran 980 tarihinde Sermâç kalesini ele geçirmesi için hareket emri verdi. Ebü'l-Vefa, Sermâç kalesini muhasara ettikten sonra Bahtiyar b. Hasanveyh'i kalede bulunanlarla birlikte esir aldı ve kalede bulunan Hasanveyh'e ait tüm hazinelere el koydu.²⁶³

Hasanveyh'in diğer çocukları, beraberlerinde birçok Kürt ileri gelenleriyle Adudüddeve'nin komutanlarından Ebû Nasr Hoşâzâde²⁶⁴ ile irtibata geçerek eman dileyip itaatlerini bildirdiler. Sıkı güvenlik önlemleri altında bir yerde tutulan Hasanveyh'in çocuklarından Abdürrezzak, Ebû Adnan ve Bahtiyar ile beraberlerinde bulunan defterdarlar ve birçok Kürt ileri geleni öldürülerek mallarına el konuldu. Hasanveyh'in geride kalan üç oğlu ise Adudüddeve'nin huzuruna çıkarıldı. Bedir'e hilat giydirildi, altından kılıç ve kuşak kuşandırıldı, eyerleri altından bir ata bindirilerek Berzikanî Kürtler'ine emir ilan edildi. Böylece Adudüddeve'nin teveccühüne mazhar olan Bedir taltif edilerek kendisine Hacıp'lik²⁶⁵ unvanı verildi. Adudüddeve Hasanveyh'in diğer iki oğlu Asım ile Abdülmelik'e de kılıç kuşatıp, Dira'e²⁶⁶ giydirildi ve ikisine de eyerleri altından birer at hediye etti.²⁶⁷

İbnü'l-Esir'in "Zeki, akıllı, basiretli, cömert ve yumuşak huylu" diye anlattığı Bedir b. Hasanveyh bu özellikleriyle Adudüddeve'nin dikkatini çekmiş ve onun lütfuna mazhar olarak kardeşlerine rağmen Hasanveyhî emiri olarak atanmıştır. Adudüddeve'nin Bedir'i kardeşlerine tercih etmesinin altında; onun sağlam kişiliği, gücü, siyasî dehası, liderlik vasıfları ve Kürtler'in ona duyduğu sevgi ve saygı gibi

²⁶³ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.11.

²⁶⁴ **Ebû Nasr Hoşâzâde:** Adudüddeve'nin önde gelen komutanlarından biri idi. Son günlerinde kaçıp güney Irak'ta Batiha'ya yerleşti. Bahaüddeve, Fahrüddeve, samsamüddeve ve Bedr b. Hasanveyh kendisi ile yazışarak, onun için her türlü yardımı yapacaklarını bildirmelerine rağmen onların davetlerine icabet etmedi. 385/995-996 yılında vefat etti.(İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.473).

²⁶⁵ **Hacıp:** İslam tarihinde ilk defa Emeviler'de Muaviye b. Ebû Süfyan tarafından ihdas edilmiş bir ünvandır. Ortaçağ İslam devletlerinde sarayın protokol işlerini yürüten görevli, zamanla askeri ve idari görevler de üstlenmiştir. Abbasîlerde vezirin konumuna denk olan hâcib, aynı zamanda halifelere danışmanlıkta yapardı. (Mustafa Abdülkerim el-Hatip, **Mu'cemü'l-mustelihat ve'l-elkab et-tarihiye**, Müesseset er-Risale Yayinevi, Beyrut 1996, s.138.)

²⁶⁶ **Dira'e:** önden açık kısa kol ve yaka kısımları işlemeli cübbe. Kol ve yaka kısımları Hükümdarın isim ve lakaplarının işlendiği bu giysi veya cübbe aynı zamanda hükümdarı temsil eden renklerde olurdu. (Hatip, s.177.)

²⁶⁷ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.11.

etkenlerin yattığı söylenebilir. Ayrıca Adudüddевle'nin, Kürtler'in Büveyhîler'e kolay kolay boyun eğmeyeceklerini de fark ettiği için Hasanveyhî emirliğini tamamen ortadan kaldırma fikrinden vazgeçtiği ve böyle bir tercihe yöneldiği söylenebilir.²⁶⁸

Muhtemelen yukarıda bahsettiğimiz sebepleri de dikkate alan Adudüddевle Hasanveyh'in çocuklarından dördünü ortadan kaldırdı. Böylece emirler arasında yaşanacak muhtemel taht kavgalarını asgari düzeye indirmek istiyordu. Ancak buna rağmen Bedir'in Hasanveyhî emirliğinin başına geçmesinden kısa bir süre sonra yaşanan taht kavgası Adudüddевle'nin ikinci kez müdahalesini zorunlu kıldı. Bedir ile birlikte taltif edilen iki kardeşi Asım ve Abdülmelik Bedir'e karşı başkaldırınca Adudüddевle tarafından bertaraf edildiler. Adudüddевle'nin bu ikinci müdahalesiyle Bedir, Hasanveyhî emirliğinin tek varisi olarak emirliğin başında kaldı.²⁶⁹

Adudüddевle böylece hem Bedir'in sadakatini sağlamış oldu hem de Büveyhîler'in gücüne Kürtlerle güç kattı. Bedir bu iyilikler karşısında Adudüddевle'yi velinimet olarak bilecek ve onun müttefiki olacaktı. Adudüddевle ihtiyaç duyduğunda, Bedir hem siyasî hem de askeri olarak onun yanında yer alacaktı. Böylece Bedir 369/979 yılında babası Hasanveyh'in kurduğu emirliğin başına geçti ve başta Berzikanîler olmak üzere, Cibâl bölgesi ve civarında bulunan birçok Kürt aşiretinin de tartışmasız lideri oldu.²⁷⁰

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.393.

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.393.

²⁷⁰ Mercûne, **Tarihü'l-Ekrad**, s.217.

İKİNCİ BÖLÜM

BEDİR b. HASANVEYH ve HASANVEYHÎLER'İN YÜKSELME DÖNEMİ

2.1. BEDİR'İN İÇ SİYASETİ

Bedir b. Hasanveyh, Büveyhî hükümdarı Adudüddевle'nin isteği doğrultusunda babasından boşalan Hasanveyhî emirliğinin başına geçti (369/979). Adudüddевle Asım ve Abdülmelik'e iltifatta bulundu onları diğer kardeşleri gibi öldürmedi. Buna rağmen onlar Bedir'in emirliğinden hoşnut kalmadılar. Bu hoşnutsuzluk zamanla kıskançlığa dönüştü. Asım ve Abdülmelik kardeşlerin bu kıskançlıkları onları Bedir'e karşı itaatsizliğe kadar sürükledi. Mevcut durumdan rahatsız olan ve Büveyhîler'in tahakkümüne karşı çıkan muhalif Kürtler Asım'ın etrafında bir araya gelerek Bedir'e isyan ettiler.²⁷¹

Durumdan haberdar olan Adudüddевle hiç zaman kaybetmeden ordunun hazırlanmasını emretti ve Ebü'l-Fazl Muzaffer b. Mahmut²⁷² komutasında isyanı bastırmaya çalışan Bedir'e yardıma gönderdi. İsyân bastırıldı ve esir alınan Asım Hemedân'a götürölüp hapsedildi. Hemedân'a deve sırtında üzerinde dira'e denilen cübbesiyle götürölün Asım'ın akıbeti bilinmemektedir. Bedir'in diğer kardeşi Abdülmelik'in emirliğin sınırları dışına kaçtığı iddia edilse de İslam tarihi kaynaklarında bunu doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²⁷³

²⁷¹ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.689.

²⁷² **Ebü'l-Fadl Muzaffer b. Mahmut:** Adudüddевle'ye bağlı önemli Büveyhî ileri gelenlerinden biri olup Adudüddевle'nin oğlu samsamüddевle döneminde haciplikte yapmıştır. Karmatiler'in Bağdat'a saldırıları karşısında elde ettiği başarılarla biklinen bir şahsiyettir. (Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.12-69).

²⁷³ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.393; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.689; Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.74-75.

Ancak Abdülkahir b. Muhammed'in nesebi hakkında Sibt İbn Cevzî'de yer alan rivayetlerden birinde, onun Kürt emiri Hasanveyh'in çocuklarından biri olduğu söylenmektedir. Muhammed b. el-Kuddusî'nin söylediklerine göre; O Bağdat'a gelmiş burada ilmi tedrisatını tamamlamış, bir müddet zühd hayatı yaşamış ve insanları Allah yoluna davet etmiştir. Sibt İbn Cevzî'nin rivayetine rağmen kaynaklarda geçen "Böylece Hasanveyh'in Bedir dışında çocuklarının tamamı Adudüddевle tarafından öldürüldü," ifadesinden Abdülmelik'in de öldürüldüğü kanaati hâsıl olmaktadır.²⁷⁴

Büveyhî hükümdarı Adudüddевle'nin yaptığı yardımlar sayesinde bertaraf olan rakip kardeş ve muhalif aşiret liderlerinden kurtulan Bedir b. Hasanveyh, Hasanveyhî emirliğinin tek ve tartışmasız lideri oldu. Ayrıca Büveyhî emirlerinin kendi aralarında yaşadıkları rekabet ve çekişmeler Bedir'e rahat davranma ve ciddi bir manevra imkânı sunmuştur. Adudüddевle'nin desteğini arkasına alan Bedir, Büveyhîler arasında yaşanan rekabet ve çekişmelerin sunduğu fırsatları çok iyi değerlendirdi. Ortamın müsait olması ve Kürtler arasında liderliğinin hüsnü kabul görmesi sayesinde önce sınırlarını garanti altına aldı. Sonra da yavaş yavaş emirliğin sınırlarını genişleterek, Sâbûrhâst, Dînever, Ahvâz, Burûcerd, Esedâbâd,²⁷⁵ Nihavend ve bunlar arasında kalan tüm kale, dağ ve yerleri kendi emirliğine katmayı başardı.²⁷⁶

Adudüddевle'nin 372/982 yılında vefatından sonra Büveyhî emirleri arasında ortaya çıkan hilaf ve çekişmeler Büveyhîler için sonun başlangıcı oldu. Bu da Bedir'e Cibâl ve mücavir alanlarda olabildiğince rahat davranma ve kafasındakileri uygulama imkânı sundu. Ancak Büveyhîler'le olan ilişkilerini tamamen kesme imkânı da yoktu.²⁷⁷

Bedir'in Hasanveyhî emirliğinin başına geçtiği süreç Bedir b. Hasanveyh'in emirliğinin ilk dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Bedir, muhaliflerini

²⁷⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.21, s.143.

²⁷⁵ **Esedâbâd:** Batı İran'ın Cibâl eyaletinde Hemedân'ın batısında bir şehir olup Hemedân'a Irak cihetinde bir merhale mesafededir. Elvend dağının batı yamacında verimli bir ovanın girişinde bir şehirdir olup kervanların konaklama yeri olan meşhur Hemedân Bağdat yolu üzerinde tarihi eski zamanlara kadar giden bir yerdedir. (M. Streck, "Esedâbâd", **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.4 s.369).

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.83; Şerefhân, c.1, s.73.

²⁷⁷ Poladyan, **el-Ekrad fi Hikbet el-Hilafet el-Abbasîye**, s.125.

bertaraf ederek iç çekişmeleri sonlandırmayı başarmıştır. Bedir'in bu sıkıntılı süreçten başarıyla çıkması, emirliği idare etmede izlediği barış ve hoşgörü esasına dayanan siyaseti, halkına karşı adil davranması, otoritesinin geniş kesimler tarafından kabul edilmesini ve saygı duyulan biri olmasını da beraberinde getirdi. Bedir bu sayede Hasanveyhî emirliğinin mevcut sınırlarını genişletip güvence altına almayı başardı.

2.1.1. Yönetim Anlayışı

Daha önce de bahsi geçtiği gibi İbnü'l-Esir onu, “Zeki, akıllı, basiretli, cömert ve yumuşak huylu” biri olarak tanıtmıştır. Bedir b. Hasanveyh'in yönetin tarzı, iç ve dış siyaseti, kendi aşireti ve diğer komşu aşiretlerle olan ilişkileri hakkında İslam tarihi kaynaklarında bazı bilgiler bulmak mümkündür. Çokça namaz kılan ve Allah'ı zikreden Bedir b. Hasanveyh, mütedeyyin bir kişi olarak İslâm'ın emrettiği sosyal adaletin tahakkuku için son derece hassas davranmış, fakiri korumuş, iktisadî ve sosyal hayat için çok adilane bir siyasetin sahibi olmuştur.²⁷⁸

Rûzrâverî **Tecaribü'l-Ümem**'e yazdığı Zeylinde Bedir b. Hasanveyh'i anlatırken önce ideal bir liderde olması gereken sıfatları sırlayarak şu ifadeleri kullanmıştır “Bedir'in davranış ve adabına göz attığımızda, onun ne kadar temkinli ve dahi biri olduğunu söyleyebiliriz. Doğru bir liderlik, ancak liderlik yapacak kişinin siyasî konularda bilge, askerleri üzerinde etkili, halkı arasında adil, her türlü mali konularda deneyimli, ileri sürdüğü görüşlerinde basiretli, hayrat konusunda istekli, iyilik üzere yâd edilen, musibetler karşısında ileri sürdüğü görüşlerinde kararlı ve savaşlarda metanetli olmasıyla mümkündür. Doğru ve isabetli görüşler liderlere otoriterlikten daha çok yarar sağlar. Otoriter kişiler ancak bir kişi veya bir aşireti idare edebilirken doğru ve isabetli görüş sahibi liderler ulusları yönetebilir. Bedir b. Hasanveyh bu güzel hasletleri ve doğru davranışları kendisinde toplayabilen bir kişidir. Bedir, zülüm, düşmanlık, isyan, yeryüzünde bozgunculuk, yol kesme, başkalarının mallarını kendine mubah görme ve kan dökme gibi kötü hasletlerle tanınan kendi aşireti Berzikanîler'i dahi yola getirmesini bilmiştir. O, gerektiğinde kendi aşiretine karşı diğer Kürt aşiretler ile ittifak kurmaktan çekinmemiştir. Bu sayede

²⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.393.

yeryüzünü onların zulmünden kurtarmış ve kötülük üzere olan birlikteliklerini bozabilmiştir. Bunu yaparken de asla merhamet göstermemiştir.”²⁷⁹

Bedir, kendi aşiret mensuplarından bazılarının yeryüzünde bozgunculuk yapıp ekinlere zarar verdiklerini görünce bunun cezasının ölüm olduğunu herkese duyurdu. Onun bu uyarısından sonra artık kimse bozgunculuk yapmaya ve ekinlere zarar vermeye cesaret edememiştir. Böylece insanlar hiçbir endişe ve korkuya mahal kalmadan güvenli bir ortamda tarlalarında rahat rahat çalışabildiler. Bedir’in bu kararı sayesinde emirliğinin sınırları içinde güvenlik sorunu çözülmüş ve insanlar hem diledikleri gibi seyahat edebilmişler, hem de güvenli bir çalışma ortamına sahip olabilmişlerdir. Öyleki yol kenarına bırakılan bir eşyaya sahibi onu oradan alıncaya kadar kimse dokunmamıştır. Bütün bunlardan Bedir b. Hasanveyh’in, emirliğin sınırları içinde can ve mal güvenliğinin sağlanmasının garantisi olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁰

Rûzrâverî, Bedir’in adil yönetimi ve mevkii ne olursa olsun kimseye bir ayrıcalık tanımadığıyla ilgili olarak şöyle bir olay anlatmaktadır. Rivayete göre; Bedir bir gün tebdili kıyafetle tebasının ahvalini görmek için gezintiye çıkar. Yolda sırtındaki odunları yol kenarına bırakıp bekleyen bir odun hamalına rastlar. Odun hamalı onun Bedir b. Hasanveyh olduğunu anlayınca ona seslenerek “Ey emir, ben bir odun hamalıyım, yanımda açlığımı gidermek için bulundurduğum iki ekmeğim vardı. O ekmeklerle beslenip güç alıyor ve odunlarımı pazara satmaya götürüyordum. Odunları pazarda satıp çocuklarımın ihtiyaçlarını karşılayacaktım. Ancak yolda karşılaştığım, senin orduna mensup bir asker beni gasp ederek elimden ekmeklerimi zorla aldı” diye şikâyetle bulundu.²⁸¹

Bedir b. Hasanveyh ona “Adamı görsen tanır mısın?” diye sordu. O da; evet diye cevap vererek o askeri tanıyabileceğini söyledi. Bunun üzerine Bedir, askerlerin önlerinden tek tek geçmelerini emretti. Hamal kendisini gasp eden askeri tanıyınca Bedir o askere atından inmesini ve odunları sırtlayarak şehre girdikten sonra pazara gidip odunları satmasını ve elde ettiği parayı da odunların sahibine vermesini emretti.

²⁷⁹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.173.

²⁸⁰ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.173; Mer‘î, **el-İmaratü’l-Kurdiye...**, s.196.

²⁸¹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.173.

Asker, şehirde bilinen biri olduğu için odunların ağırlığı kadar fidye ödemek istemiş, ancak Bedir adaletin yerini bulması için bunu ret eder. Asker, odunların ağırlığından daha fazla fidye vermek istese de bu talebi de kabul görmez. Çaresiz bir şekilde Bedir'in emirlerini yerine getirmek zorunda kalır ve pazarda sattığı odunların parasını gasp ettiği odun hamalına getirdikten sonra kendisini Bedir'in vereceği cezadan kurtarır.²⁸²

Bedir, bununla adaletin tahakkuk ettirilmesinde kimseye ayrıcalık olamayacağını ve zararın da telafi edilmesinin gerektiğini göstermek istemiştir. Çünkü ona göre adalet ilkesi ancak bu şekilde gerçekleşebilirdi. Onun bu tür uygulamalarından sonra kimse aksi davranmaya cesaret edememiştir.²⁸³

Bedir b. Hasanveyh'in Cibâl ve çevresinde güvenilir, sığınabilecek ve yardım talep edilebilecek biri olduğu hemen hemen herkes tarafından biliniyordu. Onun bu özelliği sayesinde Hasanveyhî emirliği, başta Büveyhî muhalifleri emir ve vezirler olmak üzere herkes tarafından sığınacak güvenli bir liman olarak görülüyordu.²⁸⁴ Ülkesinde sağladığı güven ortamını gören birçok kimse ona sığınmış ve ondan yardım talebinde bulunmuştur. O kendisinden yardım isteyen ve sığınan kişileri asla geri çevirmemiştir. Örneğin; Büveyhî hükümdarlarından Mecdüdevle'nin veziri Ebü'l-Abbas ed-Dabbî başı sıkıştığında Bedir'e sığınmıştır.²⁸⁵ Yine Ahvaz'da Bahaüdevle'ye karşı savaşan Basra'nın valisi Ebü'l Abbas b. Vasil'in²⁸⁶ yardım talebini de geri çevirmemiş ve 3000 kişilik bir kuvveti onun yardımına göndermiştir.²⁸⁷

²⁸² Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.174.

²⁸³ Mercûne, **Tarihü'l-Ekrad**, s.221.

²⁸⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.230.

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.26.

²⁸⁶ **Ebü'l Abbas b. Vasil:** önceleri Kerh'de Mühezzebüdevla adına şehri yönetiyordu. Burada güçlenince bir ordu kurarak Basra ve Siraf'ı ele geçirdi. Daha sonra Ahvaz'a yöneldi ve Batiha'yı ele geçirdi. Fahrülmülk ile giriştiği savaşta askerleri ile birlikte bozguna uğrayınca kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra sığındığı yerden Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz tarafından esir alınarak Amidü'l-Cüyüş'a teslim edildikten sonra 397/1006 yılı Şaban ayında öldürüldü. (İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ el-Hafiz, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Mektebet el-Mearif, Beyrut 1991, c.11, s.338).

²⁸⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.40; ez-Zehebî, **el-İ'ber fi Haber men Ğaber**, Ebû Hacer Muhammed es-Said b. Besyunî Zağlul (thk.) Dar el-Kutub el-İlmiye Yayınevi, Beyrut 1985, c.2, s.191.

Basra ve Vasıt arasında bulunan Batiha²⁸⁸ bölgesinin yöneticisi A'mir b. Ümran'ın oğlu Ebü'l-Heyca Muhammed, aynı şekilde başı sıkıştığında Bedir'e sığınmıştır. Bedir, kendisine sığınanlara karşı en ufak bir sorumluluktan kaçınmamış, hatta onlar için savaşmayı bile göze alabilmiştir.²⁸⁹ Ayrıca Büveyhî emirlerinden İzzüddeve Bahtiyar'ın iki oğlu Ebû Nasr ve Ebü'l-Kasım 389/999 yılında Şiraz'da Bahaüddeve'nin ordusu ile giriştikleri savaşta büyük bir yenilgiye uğradılar. Bu yenilginin akabinde esir düşmek istemeyen iki kardeşten Ebû Nasr Deylam'e sığınırken Ebü'l-Kasım, Hasanveyhî emirliğine sığınmış, Bedir'den aldığı destek ve yardımlar sayesinde Batiha'ya geçmiştir.²⁹⁰

Bedir b. Hasanveyh'in hayırseverliği hakkında İslam tarihi kaynaklarında birçok örnek aktarılmıştır. O emirliğinin sınırları içinde yol güvenliğini sağlamaya ve yolların onarılmasına çok önem vermiştir. Bedir, kutsal topraklarda bulunan Ensar ve Muhacirin'in çocukları ile kurralara, fakirlere, Mekke ve Medine'nin ileri gelenlerine ve Medinetü's-Selamda (Bağdat) mukim hane sahiplerine harcanmak üzere 100.000 dinar tahsis etmiştir.²⁹¹ Birçok İslam tarihi kaynağı onun her Cuma dul kadınlara ve fakirlere düzenli bir şekilde sadaka dağıtmayı kendisine adet edinmiş biri olduğunu aktarmaktadır. Verdiği sadaka ve mali yardımların fakirlere, yetimlere, kâdıllara, ilim ehline ve toplumun ileri gelenlerine de ulaştığını görmekteyiz. Bu yardımları alan kişilerin vefatı durumunda bu hak çocuklarına intikal ederdi. Hiç kimsenin aldığı yardım işlediği bir suçtan dolayı kesilmezdi.²⁹²

Bedir'in 405/1014 senesinde ölümünden sonra Horasan hac yolu tehlikeye girdiğinde Horasan'ın ileri gelenleri yol güvenliğinin tekrar sağlanması için Gazneli Sultan Mahmud'a (ö. 421/1030)²⁹³ gitmiş ve Bedir b. Hasanveyh'i örnek olarak göstererek ondan hac yolunun güvenliğini sağlamasını istemişlerdir. Gazneli Mahmud'un huzuruna çıkan heyet, ona Bedir b. Hasanveyh'in yirmi yıl aralıksız bir şekilde hac yolunun güvenliğini sağladığını, bunun için hazinesinden gerekli mali

²⁸⁸ **Batiha:** Irakın güney doğusunda Vasıt ve Basra arasında bulunan geniş topraklardır.(Yâkût, **Mu'cemü'l-büldân**, c.1, s.450.

²⁸⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.134.

²⁹⁰ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.196.

²⁹¹ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105.

²⁹² Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.172; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.231.

²⁹³ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015, s.35.

yardımları yaptığını ve bu konuda adamlarını seferber ettiğini söyledikten sonra aynı hassasiyeti kendisinin de göstermesini istemişlerdir.²⁹⁴

Bedir b. Hasanveyh 405/1014 yılında kendi adamları tarafından öldürölünceye kadar yaklaşık 36 yıl Hasanveyhî emirliğinin başında kaldı. O, adaleti, askeri kabiliyeti, dehası ve temkinli davranışları sayesinde, doğru ve kabul gören bir liderlik sergileyerek uzun süre emirliğin başında kalmayı başarabilmiştir. İslam tarihi kaynaklarının verdiği bilgilerden; Bedir b. Hasanveyh'in bilge bir siyasetçi, askerler üzerinde etkili, zorluklar karşısında metanetli, mali konularda deneyimli, kararlı, birçok güzel hasletlere ve doğru davranışlara sahip adil bir lider olduğu anlaşılmaktadır. Onun en önemli özelliklerinden biri de karşılaştığı sorunlar karşısında pratik çözümler getirmesidir. Ayrıca o hac yolunun güvenliği sağlama konusunda örnek olarak gösterilmiştir.

2.1.2. Sosyal Politikalar

Aşiretlerden oluşan Kürt toplulukların günlük hayatlarında sosyal yardım konusu önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim İslam tarihi kaynaklarında bu konuya işaret eden birçok örnek vardır. Hasanveyhî emirliğinin kurucusu olan Hasanveyh'in izlediği sosyal politikalar oğlu Bedir'in Hasanveyhî emirliğinin başına geçtiği dönemde de ihmal edilmemiştir. Hatta daha da yaygınlaştırılmıştır. Hasanveyh'in yardım anlayışı Bedir döneminde de geliştirilip zenginleştirilerek zamanın ve toplumun şartlarına göre şekillendirilmiştir.

Bedir, matem sahiplerine yardımcı olmak ve onları maddi külfetten kurtarmak için günümüz belediyeciliğinin yaptığı önemli işlerden biri olan cenaze tekfin ve defin işlemlerini önemsiyordu. Bunun için ayda 20.000 dirhemlik bir bütçe ayırmıştır. Ayrıca başta hac yolu olmak üzere ulaşım yollarının onarılması, yolları kaplayan otların temizlenmesi ve güvenliğinin teminini düzenli bir şekilde yaptırıyordu. Mekke, Medine Kufe ve Bağdat ileri gelenlerine, ilim adamlarına, Kur'an-ı Kerim okuyucularına, fakirlere ve hane sahibi olan birçok kesime maddi nakdi yardımda

²⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.145; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.135.

bulunuyordu. İslam tarihi kaynaklarında Bedir'in bu tür sosyal yardım, yol ve güvenlik hizmetleri için hazine'den yıllık 100.000 dinar tahsis ettiği bilgisi mevcuttur.²⁹⁵

Bedir, her yıl 1000 dinar ödenek ayırarak yirmi kişiyi hacca gönderir ayrıca Bağdat ve Hemedân arasında hacca gidenlerin yırtılan ayakkabılarının tamiri ve bineklerinin düşen nallarının yeniden çakılması için ayakkabıcı ve nalbantlara 3000 dinar ödeme yapardı. O adet haline getirdiği Cuma sadakalarını ihmal etmez, her Cuma dul kadınlara ve ihtiyaç sahiplerine 10.000 dirhem sadaka dağıtırdı. Ayrıca ihtiyaç sahibi kimsesizlerin barınması için bir han da inşa ettirmiştir.²⁹⁶

Her yıl Horasan'dan gelen kabilelerin öncülerine yol güvenliğini sağlamaları için beş bin dinar –ki zaman zaman bu meblağ dokuz bin dinara kadar çıkmıştır– verirdi. Ayrıca hac kabilelerinin yolunu kesen Üsayfır²⁹⁷ adında bir Arap bedevi eşkıyaya hacılardan zorla aldığı haraçtan vazgeçmesi karşılığında her yıl düzenli olarak 5000 dinar ödediği ve bunun karşılığında hac kabilelerinin yol güvenliğini sağladığı, İslam tarihi kaynaklarınca aktarılmaktadır²⁹⁸

2.1.3. Din Politikası ve İlim Adamlarını Himayesi

Mütedeyyin kişiliği ile bilinen Bedir b. Hasanveyh'in izlediği din politikası hakkında klasik İslam tarihi kaynaklarında yeteri kadar bilgi olmasa da bazı uygulamalarından izlediği din politikası hakkında birkaç şey söylenebilir. Bedir'in Cuma günleri ihtiyaç sahiplerine düzenli olarak dağıttığı sadakalar,²⁹⁹ cenaze tekfin ve defin işlemlerinin yapılması konusunda gösterdiği hassasiyet, Hicaz'da bulunan Ensar ve Muhacirin'in çocukları için düzenli olarak gönderdiği mali yardımlar, yaptırdığı cami ve mescitler, hac yolu konusunda gösterdiği hassasiyet³⁰⁰ ile her yıl düzenli bir şekilde belli sayıda insanı hacca göndermesi onun aslında belli bir din politikasına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca belli bir din politikasına sahip olmayan bir emirin Abbasî halifesi Kâdir-Billâh tarafından dini bir anlam ihtiva eden bir unvanla

²⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.105; İbn İmad, *Şezerat'üz-Zeheb...*, c.5, s.29.

²⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.105; İbn İmad, *Şezerat'üz-Zeheb...*, c.5, s.29.

²⁹⁷ **Üsayfır el-Muntafikî:** Benî Muntafik'a mensup adı Müseyleme olan ve bedevi Araplar'a emirlik yapan bir kişidir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân...*, c.18, s.142).

²⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.105; İbn İmad, *Şezerat'üz-Zeheb...*, c.5, s.29; İbn Tağrıberdî, c.4, s.169.

²⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.105.

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.135.

yüceltilmesi düşünülemez.³⁰¹ Bu bilgilerden hareketle Bedir'in belli bir din politikası olduğunu ve izlediği din politikasının esasen sosyal yardımlara dayandığını söyleyebiliriz.

Hasanveyhî Emirliğinde ulemaya ve ilmi tedrisata dair doğrudan malumat olmasa da Bedir b. Hasanveyh'in ulemaya ve ehli zühde saygı duyan, onları koruyan ve ihtiyaçlarını karşılayan biri olduğuna dair bazı ipuçları İslam tarihi kaynaklarında mevcuttur. Hac kervanlarının güvenliğini önemseyen, fakir ve yoksulları gözeten, birçok cami ve mescit yaptıran Bedir'in, ulema ve ilmi tedrisata bigâne kalması düşünülemez.³⁰²

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin verdiği malumata göre Bedir, her yıl Bağdat uleması ve eşrafına dağıtılmak üzere 100.000 dirhem göndermiştir.³⁰³ Ayrıca Kâdı Yusuf b. Muhammed b. Kec ile olan ilişkisi ve ona verdiği değer ilim ehline olan saygısına güzel bir örnektir. Az da olsa bu gibi tarihi malumat Bedir'in ulemaya kadılarına, fıkıh âlimlerine ve müezzinlere destek olduğuna ve onları himaye ettiğine işaret etmektedir.³⁰⁴

Bedir'in Kâdı b. Yusuf'a verdiği değeri bilen Büveyhî Veziri Ebû Abbâs ed-Dabbî, ondan Bedir nezdinde kendisi için aracılık etmesini istemiştir. Nitekim Bedir, büyük bir âlim olan ve kendisi adına Dînever'de kadılık görevini icra eden Yusuf b. Muhammed'in bu talebini kabul etmiş ve Büveyhî veziri Ebü'l-Abbas ed-Dübbî'ye yardımcı olmuştur.³⁰⁵

Büveyhî hükümdarlarından Fahrüddeve'nin meclislerinde de bulunan KâdıYusuf b. Muhammed,³⁰⁶ Bedir dönemi Şafii mezhebî meşayihinden biridir.³⁰⁷ Bedir için başta Dînever olmak üzere idari olarak Hasanveyhî emirliğine bağlı birçok yerde kadılık yapmıştır. Kâdı Yusuf b. Muhammed, Bedir'in 405/1014 senesinde

³⁰¹ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105; İbn İmad, **Şezerat'üz-Zeheb...**, c.5, s.29.

³⁰² İbn İmad, **Şezerat'üz-Zeheb...**, c.5, s.29.

³⁰³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.231.

³⁰⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'en-nihâye**, c.11 s.354; Zeki, **Târîhu'd-düvel...**, s.87.

³⁰⁵ Sabî, **Kitâbü't-Târîh**, c.8, s.66.

³⁰⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.190.

³⁰⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.85, (Bir nolu dip nota bakınız.).

öldürülmesinin akabinde çıkan kargaşada, Ramazan ayının yirmi yedinci gecesi Ayyari (‘Ayyarî/Annazî) bir grup tarafından öldürülmüştür.³⁰⁸

Sıbt İbn Cevzî Kâdı Yusuf b. Muhammed’in öldürülmesi ile ilgili farklı bir bilgi vermektedir. Ona göre Bedir’in öldürülmesinden sonra ülkede çıkan kargaşadan kaçan Kâdı Yusuf b. Muhammed kaçıp Hemedân’da Şemsüddeve’nin eşi Kidnabüveyh’e sığınmıştır. Kidnabüveyh’in ilgi ve alakasına mazhar olan Kadı Ebü’l-Kec tekrar Dînever’e dönmüş ancak burada husumetli olan iki gruptan Kassabunlar tarafından beraberinde kardeşinin oğlu Ebü’l-Fadl ile birlikte Ramazan ayının yirmi yedinci gecesi öldürülmüştür.³⁰⁹ İbn İmâd, onu İbn Kec el-Kadî Ebü’l-Kasım (ed-Dîneverî)³¹⁰ Yusuf b. Ahmed b. Kec diye kaydetmiş ve ona göre, herkes tarafından övülen cömert, âlim ve örnek gösterilen muhteşem bir insandır.³¹¹

2.1.4. İktisadi Durum

Hasanveyhî emirliğinin en parlak dönemi diyebileceğimiz Bedir b. Hasanveyh’in emir olduğu dönemde siyasî ve askeri konularda olduğu gibi iktisadî konularda da başarılı bir yönetimden bahsedilebilir. Onun döneminde Hasanveyhî emirliğinin zenginlikleri birçok tarih kitabına konu olmuştur. Farklı darphanelerde kestirilen dinar ve dirhemler Bedir b. Hasanveyh dönemi iktisadi gelişmelere ve müreffeh bir topluma işaret etmektedir.³¹² M. Emin Zeki’ye göre Bedir’in izlediği iktisadî ve mali politikalar ve stokçuluğu kesin bir şekilde yasaklaması, kendisinin tarih sayfalarında övgüyle zikredilmesini sağlamıştır.³¹³

Bedir b. Hasanveyh’in önemseydiği konuların başında ekin tarlalarının korunması gelmektedir. O ekili alanlara zarar verilmesine karşı çıkmış ve bu tür teşebbüsleri engellemek için her türlü yola başvurmuştur. O, ekili alanlara zarar vermeyi büyük bir ihanet olarak değerlendirmiş ve bu suçu işleyenlerin en ağır şekilde cezalandırılmaları için elinden geleni yapmıştır. Rûzrâverî Bedir’in Bakara suresi 205.

³⁰⁸ İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.110; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c.8, s.85.

³⁰⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-zamân...**, c.18, s.239.

³¹⁰ İbn Kesir, İmadü’d-Din İsmail b. Ömer, **Tabakatü’ş-Şafiyye**, Abdülhafız Mansur (thk.), Dar el-Medar el-İslamî Yayınevi, Beyrut 2002, c.1, s.348; Ruhanî, **Tarihî Meşâhirü Kûrd...**, c.1, s.22.

³¹¹ İbn İmad, **Şezerat’üz-Zeheb...**, c.5, s.35.

³¹² Blair, **The Monumental...**, s.68.

³¹³ Zeki, **Târîhu’d-düvel...**, s.84.

ayette kınananlardan olmamak için iktidarı boyunca kan akıtılmasını, bozgunculuk yapılmasını ve ekin tarlalarına zarar verilmesini engellediğini söylemiştir. Birçok tarih kitabında anlatılan bir olay bu konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir.³¹⁴

Rûzrâverî aktardığına göre Bedir, ekin tarlalarına verilen zararın yaygınlaştığını görünce bir gün büyük bir ziyafet düzenler. Davet edilen sürü sahipleri ve toplumun her kesiminden gelen diğer konuklara çeşit çeşit yiyeceklerin ikram edildiği sofralar kurulur. Bedir bu sofralara ekmek konulmamasını emreder. Konuklar ekmek beklerken Bedir onlara neden yemeğe başlamadıklarını sorar. Onlar da ekmek beklediklerini söyleyince onlara hiddetli bir şekilde şu cevabı verir “Mademki ekmeksiz olunmayacağını biliyorsunuz. O zaman neden ekin tarlalarına zarar veriyorsunuz. Yazıklar olsun size ve yaptıklarınıza. Allah’a yemin ederim ki biriniz ekin tarlalarına zarar verecek olursa onun kanını akıtırım.”³¹⁵

Bedir, özellikle hac ve ticaret kervanlarının güzergâhında bulunan yol ve köprülerin yapımına özel önem vermiştir. Dağları aşan gidişli dönüşlü yollarla ülkeyi birbirine bağlamış ve bunun için de yüklü miktarlarda paralar harcamıştır. Ülkesinde ekonomiyi canlandırmak için yol yapılacak güzergâhlara ilk önce pazar yerleri kurdurmuştur. Aynı zamanda bu pazar yerlerine her türlü ihtiyaç maddesinin en ucuz fiyatlarla temin edilmesini ve uygun fiyatlarla satılmasını bir politika haline getirmiştir. Bu sayede kurulan bu pazar yerleri için hazineden harcanan meblağlar en kısa zamanda hazineye geri dönüş yapmıştır. Ayrıca bu pazar yerlerinde ticaretten anlayan güvenilir kişilerle işbirliği yapıldığını da görmekteyiz.³¹⁶

Ticari anlamda alım satımın yapılmasına büyük önem veren Bedir b. Hasanveyh Hemedân’da bir han satın almıştır. Büveyhî hükümdarı Mecdüddeve adına Hemedân’da görev yapan Ebü’l-Abbâs b. Fadl’ın tüm engelleme çabalarına ve komplolarına rağmen Bedir büyük çabalar sonucu satın aldığı ve kendi adına işlettiirdiği bu handan 1.200.000 dirhem kazanmıştır. Hasanveyhî emirliğine bağlı her

³¹⁴ “Ancak hâkimiyeti eline alır almaz yeryüzünde fesat çıkarmaya, (insanı) ürünü(nü) ve nesli(ni) yok etmeye çalışır; Allah yeryüzünde bozgunculuk yapılmasını sevmez.(Bakara, ayet no: 205).

³¹⁵ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.173.

³¹⁶ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.174.

yerden bu hana satılmak üzere en seçkin ürünler getirildiği gibi buradan da satın alınan ürünler emirliğin her tarafına yayılırdı.³¹⁷

Abbasî hilafet merkezî Bağdat ile sembolik, Büveyhîler'le müttefiklik ilişkisi içinde olan Hasanveyhî Emirliği Hemedân'ı kendisine ticaret merkezî olarak seçmiştir. Bedir'in satın aldığı han bir çeşit ticaret merkezî işlevi görmüştür. Emirliğin sınırları içinde görülen güven ve istikrar ticari hayatın canlanmasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır. İhtiyaç fazlası ürünler Cibâl bölgesinin Hasanveyhî Emirliği dışında kalan yerleşim yerlerine ve Irak'a ihraç edilirken, emirliğin sınırları içinde tedarik edilmesinde güçlük çekilen ürün ve mahsuller de ithal edilmiştir. Nihavend³¹⁸ ve Berûcerd'te³¹⁹ üretilen safran ve armut, Ahvaz'da üretilen şeker³²⁰ Sâymere'de³²¹ üretilen narenciye ve Hulvân'da yetişen incir ve üzüm ticari amaçlı üretim olup başka yerlere ihraç edilen ürünlerden bazılarıdır.³²² Hemedân ve dolaylarında imal edilen kumaş, ayakkabı, salep, peynir ve tuz emirliğin sınırları dışına ihraç edilen ürünlerdir.³²³

Hasanveyhî Emirliği sınırları içinde bulunan ticari han ve pazar yerlerinin belli bir planlamaya tabi oldukları görülmektedir. Örneğin Karmisin yakınlarında, Kurkan köyü civarında kurulan pazaryeri yılda bir defa ve belli bir günde kurulurdu. Hemedan'daki birçok han ve pazaryeri de belli bir düzene göre kurulurdu. Saf düzenine göre kurulan bu pazarlar Sarraflar safı, kumaşçılar safı diye birbirinden ayrı şekilde kurulurdu.³²⁴ İbn Havkal'ın da verdiği bilgiler arasında Cibâl bölgesinde özellikle de Hemedân'da ticaretin bolluğuna işaret etmektedir.³²⁵

Bu pazaryeri ve ticaret merkezleri sadece yerel ürünlerin pazarlandığı yerler olmayıp aynı zamanda ülke dışından gelen ürünlerin tedarik edildikleri yerlerdir.

³¹⁷ Sabî, Ebü'l-Hüseyin Hilal b. el-Muhassin b. İbrahim es-Sabî el-Kâtib, **Kitâbü't-Târîh**, Mulhak bi Zeyl el-Vezir Ebi eş-Şüca', c.8, s.68.

³¹⁸ İstahrî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, s.199; İbn Havkâl, **Kitâbü Sûretü'l-Arz**, s.313.

³¹⁹ Yâkût, **Mu'cemü'l-büldân**, c. 1, s.404.

³²⁰ Yâkût, **Mu'cemü'l-büldân**, c. 1, s.285.

³²¹ Yâkût, **Mu'cemü'l-büldân**, c. 3, s.439.

³²² Yâkût, **Mu'cemü'l-büldân**, c. 2, s.291.

³²³ İstahrî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, s.198; İbn Havkâl, **Kitâbü Sûretü'l-Arz**, s.308; Yâkût, **Mu'cemü'l-büldân**, c.5, s.410.

³²⁴ Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.194.

³²⁵ İbn Havkâl, **Kitâbü Sûretü'l-Arz**, s.308.

Buralara başka yerlerden ürün getiren tüccarlar buralardan da bazı ürünler alıp geldikleri yerlere götürüyorlardı. Örneğin Cibâl bölgesinde bulunan Hulvân'a Hamza ez-Zeyyât adlı bir şahıs Küfe'den yağ getirir ve Hulvân'dan da Küfe'ye peynir ve ceviz götürürdü.³²⁶ Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz pazar yerlerinde ihtiyaç duyulan pamuk, hazır giysiler, ipek ve işlemeli giysiler İsfahan'dan,³²⁷ şeker Hûzistân'dan yağ da Küfe'den tedarik edilerek bu pazarlarda satılmıştır.³²⁸

Hasanveyhî emirliğinin ana omurgası genel olarak Kürtler'de görülen kabile ve aşiret yapısına dayanmaktadır. Kabile ve aşiret yapılarına dayanan toplumlarda iktisadî hayatın dayandığı en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Bedir b. Hasanveyh'in ekin tarlalarını koruma konusunda gösterdiği hassasiyet ve bunun için düzenlediği ziyafete büyük sürü sahipleri ile tarla sahiplerini davet etmesi, emirliğin iktisadî yapısının; pazar yerleri ve ticari hanların işletilmesi ile ticaret ve hac kervanlarından elde edilen gelirlerle birlikte esas olarak tarım ve hayvancılığa dayandığını göstermektedir.

2.1.4.1. Vergilendirme ve Para Politikası

Hasanveyhî emirliğinin mali durumu incelendiğinde genel olarak mali bağımsızlığa sahip oldukları görülmektedir. Bu dönemde Abbasî hilafet merkezî ile ilişkiler mali olmaktan ziyade daha çok siyasîdir. Hasanveyhîler'in Abbasîler'e karşı düzenli bir mali yükümlülüğünden söz etmek mümkün değildir. Hasanveyhî emirliği genelde mali, iktisadî ve siyasî bağımsızlığını koruma gayreti içinde olmuştur. Hilafet merkezine bağlılık İslam Devleti'nin ve coğrafyasının bir parçası olarak sembolik olmuştur. Ancak Horasan hacılarının kullandığı tarihi Horasan yolunun güvenliğinin sağlanması için üstlenilen mali yükümlülük olarak kabul edilse de bu zorunlu bir mali yükümlülük değildir. Hasanveyhî emirliğinin Abbasî halifeliğine karşı başkaca bir mali yükümlülüğü olmadığı için ciddi anlamda bir zenginliğe sahip olduğu görülmektedir.³²⁹

³²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân...*, c.2, s.216.

³²⁷ İbn Havkâl, *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, s.309.

³²⁸ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s.408.

³²⁹ Hasan, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.206.

Bununla birlikte Hasanveyhîler'in, zaman zaman emirlikte istikrarın korunması için hem Abbâsî hilafeti hem de diğer bölgesel güçlere karşı bazı mali yükümlülükler altına girdikleri görülmektedir. Diğer yandan 360/970 yılında Hasanveyh Büveyhîler'e barışın temini için 50.000 dinarı nakit olmak üzere 100.000 dinar ödeme yapmak zorunda kalmıştır.³³⁰ Bedir dönemi emirliğin mali bir yükümlülük olarak katlanmak zorunda olduğu diğer bir olay da Şehrezor bölgesi Büveyhî veziri Fahrülmülk'e³³¹ iktâ olarak verilmiş olmasıdır.³³²

Yukarıda verdiğimiz üç örnek dışında Hasanveyhî emirliğinin ne Abbâsî halifeliğine ne de Büveyhî Devleti'ne, karşı başkaca mali yükümlülüklerine veya düzenli olarak verdikleri bir vergiye işaret edecek bir bilgiye sahip değiliz.

Bedir b. Hasanveyh kendisine karşı mali yükümlülükleri olan kimselerin bu yükümlülüklerini zamanında yerine getirmelerine ve vergi borçlarını zamanında ödemelerine çok önem verirdi. Bu yükümlülüklerini yerine getirmekten imtina eden kimseler ihanetle suçlanır ve hapsedilirlerdi. Ancak bu kimseler söz konusu yükümlülüklerini iradeleri dışında meydana gelen doğal afet vb. bir durum sonucu yerine getirememişlerse hem affedilirlerdi hem de kendilerine hazineden yardım yapılırdı.³³³

Bedir'in hazine gelirlerini güvence altına almak için başvurduğu yöntemin günümüzde uygulanan sigorta veya kasko sistemine benzemekte olduğu görülmektedir. Vergi borçlarını ödeyemeyen veya mali yükümlülüklerini yerine getiremeyen kimselere, daha önce kendilerinden alınan ve hazinede biriken öşür ve sadakalardan ödemede bulunulurdu. Böylece bu kimseler hazineden aldıkları mali yardımlar sayesinde hem hazineye karşı mali yükümlülüklerini yerine getirirlerdi hem de ihtiyaçlarını görürlerdi. Bedir'in izlediği bu mali politika sayesinde Hasanveyhî

³³⁰ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem...*, c. 4, s.374.

³³¹ **Fahrülmülk Ebû Galib:** Asıl adı Muhammed b. Ali b. Halef olup Vasıt'lı bir sarrafın oğludur. Belli bir süre Büveyhî hükümdarı Bahaüddeve'nin hizmetinde bulunduktan sonra vezir olmuştur. Bahaüddeve'nin oğlu Sultanüddeve tarafından 407 yılında öldürülmüştür. Öldürüldüğünde elli iki yaşındaydı. (İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.124).

³³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.81; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.692.

³³³ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.174.

emirliğinin sınırları içinde kimse vergi borcunu ödemekten veya mali sorumluluğunu yerine getirmekten imtina etmezdi.³³⁴

İktisadi ve mali konulara özel önem veren Bedir b. Hasanveyh özellikle mali konulardaki isabetli görüşleri, aldığı tedbirler ve bilgece izlediği politikalar sayesinde emirliğinin hazinelerini, taşradan gelen sadaka, vergi ve mahsullerden alınan haraçlarla doldurmayı başarmış ve bu sayede güçlü bir hazineye sahip olmuştur. Her yıl yapılan harcamalar ve dağıtılan sadakalar hariç net olarak hazinesine 20.000.000 dirhem aktarılırdı.³³⁵ Bedir'in yaylalarda 20.000, kapısında da bağlı 1700 yük hayvanı vardı.³³⁶ Yaklaşık 36 yıl hüküm süren Bedir b. Hasanveyh öldüğünde emirliğinin idare merkezî olan Sermâç kalesinde bulunan hazinesinde nakit olarak 14.000 Bedire (kese)³³⁷ ile 40.000 kese dolusu, darphanede kestirilmiş dinar ve dirhem mevcuttu.³³⁸

Hasanveyhî emirliğinin zenginliği hakkında kaynaklarda zikredilen bilgiler farklılık arz etmektedir. Hazinedeki para miktarını İbnü'l-Esir; 40.000 kese dirhem, 400 kese altın olarak zikrederken³³⁹ İbn Haldûn; 40.000 kese dinar, 400.000 kese dirhem olarak zikretmektedir.³⁴⁰ İbn Kesîr ise rakamları; 14.000 kese, 40 kûsur kese olarak veriyor ve bir kesenin 10.000 olduğunu söylüyor.³⁴¹ Ayrıca Sıbt İbnü'l-Cevzî'de el-Muntazam'daki bilgiye uygun olarak bu rakamı 14.000 ve 40.000 kese olarak vermektedir.³⁴²

İbn Kesîr'in verdiği bilgi esas alınarak yapılacak basit bir hesaplama ile Hasanveyhî emirliğinin zenginliğinin boyutları anlaşılabilir. Buna göre her kese 10.000 dirhem veya 10.000 dinardan müteşekkildir. Böylece Hasanveyhî emirliğinin

³³⁴ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.174.

³³⁵ İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, **Şüzûrû'l-'ukûd fî târîhi'l-'uhûd**, Ebû Heysem eş-Şehbâi Ahmed Abdülkerim Necip (thk.) Merkez Necibveyh Li'l-Mahtutat yayınevi., Kahire 2007, s.243; İbn İmad, **Şezerat'üz-Zeheb...**, c.5, .29.

³³⁶ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.106.

³³⁷ **Bedre:** sütten henüz kesilmiş hayvan derisinden yapılan kese. Araplar her bir bedre'nin içine muayyen bir meblağ koyarlardı. Kimileri 1.000, kimileri 10.000 ve kimileri de 7.000 dinar/dirhem koyarlardı. (el-Kermelî, Anâstâs Mârî, **el-Nukûd el-Arabiye ve İlmü'n-numîyat**, el-Metbaa el-Asriye Yayınevi, Kahire 1939, s.144).

³³⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.106

³³⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8,s.57.

³⁴⁰ İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.692.

³⁴¹ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **el-Bidâye ve'en-nihâye**, Beyt el-Efkâr ed-Devliye Yayınevi, Ürdün 2004, c.11, s.354.

³⁴² Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.232.

hazinelerinde, İbnü'l-Esir'in verdiği rakamlarla 400.000.000 gümüş dirhem ve 4.000.000 altın dinar bulunmaktaydı. Bu da, dinar ve dirhem o günün koşullarında yüksek alım gücü göz önünde bulundurulduğunda emirliğin zenginliğinin boyutlarını göz önüne sermektedir.³⁴³

1973 yılında Şehrezor ovasında, tam olarak Yasintepe'de yapılan arkeolojik kazılarda büyük bir yapıya ait kalıntılar arasında bakır yuvarlak bir kap içinde 99 altın dinar bulundu. Bu dinarların 54'ü Fatımiler'e, biri Büveyhîler'e, beşi Selçuklular'a, yedisi Abbasîlere ve geri kalanları da Samanoğulları'na ait dinarlardı. Bu dinarlar Hasanveyhîler'in ve onların devamı olan Annaziler'in Büveyhîler dışında diğer İslam devletleri ile de bazı ticari ilişkilerinin olabileceğini göstermektedir.³⁴⁴ Bu dinarların kullanılması bölgede yeteri kadar altın ve gümüş madenciliğinin olmamasından da kaynaklanıyor olabilir. İbn Havkal'ın dediği gibi "Cibâl ikliminde ne altın madeni vardır ne de gümüş".³⁴⁵

İslam tarih ve coğrafya kaynaklarından ulaştığımız bu bilgiler ışığında Bedir b. Hasanveyh döneminde Hasanveyhî Emirliği mali gelirlerini dört kaleme tasnif etmek mümkündür:

Hac ve ticaret kervanları tarafından kullanılan yolların güvenliğinin temini ve bu yolların bakım ve onarım giderleri karşılığında bu yolları kullanan ticari kervanlardan alınan ücretler.³⁴⁶

Arazi ve sürü sahiplerinden elde edilen vergiler.³⁴⁷

Hayrat işlerinde kullanılmak üzere hazineye yapılan bağış ve sadakalar.³⁴⁸

Yol kenarlarına kurulan pazar yerlerinden ve Hemedân'da kurulan ticari handan elde edilen ticari gelirler.³⁴⁹

³⁴³ Mer'î, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.205

³⁴⁴ Hasan, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.209.

³⁴⁵ İbn Havkâl, *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, s.317.

³⁴⁶ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.172.

³⁴⁷ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.174.

³⁴⁸ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.174.

³⁴⁹ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.174.

Ticarete ve mali konulara çok önem veren Bedir b. Hasanveyh'in kendi adına dinar ve dirhem darp ettirdiği görülmektedir. Üstünde Bedir b. Hasanveyh ismi yazılı olan dinarlar İslam tarihi kaynaklarında “Denânirü'l-el-Bediriye” olarak tanımlanmaktadır.³⁵⁰ Bu döneme ait bazı dinar ve dirhemlerin örnekleri günümüzde koleksiyoncularda da mevcuttur.³⁵¹ G. C. Miles 389/998-99 ile 403/1012-13 yılları arasında farklı darphanelerde kestirilen on üç farklı Bedir dönemi dinar ve dirhemi bir katalogta toplamıştır.³⁵² Bkz. Ek:4,5,6 ve7

Şekil 3: Bedir Dönemi Gümüş Dinar örnekleri

Bedir b. Hasanveyh dönemine ait 393/1002-1003 tarihli olup ağırlığı 5.69 gr. olan bu dirhemler Huzistan'da Ahvaz'a bağlı er-Rur³⁵³ nahiyesinde kestirilmiştir. Üzerinde Abbasi halifesi Kādir-Billāh ile Büveyhî hükümdarı Mecdüddavle ve Kehfû'l-Ümme Ebû Talib'in ismi yer almaktadır.³⁵⁴

³⁵⁰ Ebû'l-Hasen (Hüseyn) Hilâl b. el-Muhassin b. İbrahim b. Hilâl es-Sâbî, **Rûsûmü dâri'l-hilâfe**, Mihail Avvad (thk.), Dar er-Raid el-Arabî Yayınevi, Beyrut 1986, s.103.

³⁵¹ Muhammed Velid el-Celâd, “**Banu Hasnawayh**”, <http://www.arab-ency.com/index.php> e.t.: 15.10.2016

³⁵² Blair, **The Monumental...**, s.68; ayrıca sayfa 69 6 nolu dipnotta söz konusu dinar ve dirhemlerin katalog bilgileri (Miles, “Ninth-Century Hoard of Dirhems”, *Memories de la mission archeologique en Iran* 37 (1960), 143-45) verilmiştir.

³⁵³ Minorsky, “Lûlî”, **İA**, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, c.7, s.72.

³⁵⁴ <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1510&lot=613> e.t.:13.01.2017.

Şekil 4: Bedir Dönemi Altın Dinar örnekleri

Bedir b. Hasanveyh'in Sâbûrhâst'ta darp ettirdiği altın dinar; 3.95 gr. ve 22 ayar altından kestirilmiş olup 397/1006-1007 tarihli bu dinarın üzerinde Abbasi halifesi Kâdir-Billâh ile Büveyhî hükümdarı Mecdüdevle ve Kehfü'l-Ümme Ebû Talib'in ismi yer almaktadır.³⁵⁵ Bedir dönemi dinar ve dirhemlerin;

Ön yüzünde: Darphane işaretleri; | Lâ ilaha illa Allah (Allah'tan başka ilah yoktur)| vahdahû lâ şerike lehu (O tektir, ortağı yoktur) | Abbasi halifesinin adı | Bedir b. Hasanveyh'in ismi yer almaktadır.

Ön yüz çerçevesi: Bismillah diye başlıyor; hangi darphanede ve kaç tarihinde kestirildiği yazıyor.

Arka yüzünde: lillah | Muhammed resûlullah | Dönemin Büveyhî hükümdarının isim ve lakabı | en altta İbriz,

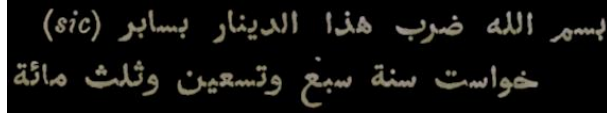
Arka yüz çerçevesinde de: Muhammedün resûlullah erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirehu ale'd-dîni küllih (Muhammed Allah'ın elçisidir, onu hidayetle, hak din ile ve o dini bütün dinlere galip kılmak için gönderdi) ayeti yer almaktadır.³⁵⁶

³⁵⁵ Stanley Lane-Poole, **Catalogue of The Collection Arabic Coins**, Bernard Quaritch, London 1897, s.335.

³⁵⁶ **Kaynak:** Lanen-Poole, p.335=Rogers, Edward Thomas. "Early Dirham of the Ommeyade Dynasty," NC N.S. 11 (1871): 258-63; Katalog No: **1982:** 4563, Kayıt No: 3522, Dar el-Kutub ve el-Vesaik el-Kavmiye el-Mısriye; <http://enl.numismatics.org/id/4563?lang=ar> e.t., 13.01.2017

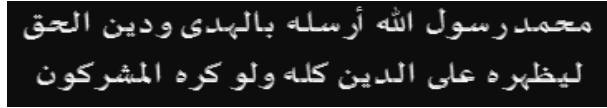
Şekil 5: Bedir b. Hasanveyh Dinarı Ön yüzünde yer alan yazı

Şekil 6: Bedir b. Hasanveyh Dinarı Ön Çerçeve de yer alan yazı

Şekil 7: Bedir b. Hasanveyh Dinarı Arka yüzünde yer alan yazı

Şekil 8: Bedir b. Hasanveyh Dinarı Arka Çerçeve de yer alan yazı³⁵⁷

2.1.4.2. Tarım, Hayvancılık ve El Sanatları

Genel olarak Kürtler'in yaşadıkları bölgelerde olduğu gibi Cibâl bölgesi ve Hasanveyhî Emirliği sınırları içinde de iktisadî hayatın dayandığı en önemli kaynak tarım ve hayvancılıktır. Kürtler tarım ve hayvancılıktan elde ettikleri gelir sayesinde hem merkezî otoriteye karşı mali yükümlülüklerini yerine getiriyorlardı hem de kendi

³⁵⁷ http://enl.numismatics.org/media/reference/4563_legend.jpg e.t.:13.01.2017.

ihtiyaçlarını tedarik etmede kullanıyorlardı. Tarımsal ürünlerin yanında süt, peynir ve yün gibi hayvansal ürünlerin pazarlarda satıldığı bilgisi İslam Tarih ve Coğrafya kaynaklarında zikredilmektedir.³⁵⁸

Hasanveyhî emirliğinin sınırları içinde kalan Dînever,³⁵⁹ Nihavend,³⁶⁰ Burûcerd,³⁶¹ Sîrevân,³⁶² Seymere,³⁶³ Esedâbâd³⁶⁴ ve Hemedân³⁶⁵ gibi yerler meyve, zahire, hububat ve arpa gibi mahsuller açısından çok bereketli, zengin yerler idi. Yâkût'un Mis'ar b Mühelhel'den naklettiği bilgilere göre sadece Şehrezor'da yaşayan 60.000 hanelik Kürt nüfus her türlü ihtiyaçlarını kendi mezarlarından karşılamaktaydılar. Ayrıca Hasanveyhî emirliği sınırları içinde bulunan bazı şehirler yöresel ürün ve mahsuller ile dikkat çekmektedir.³⁶⁶

Bölge ekonomisinin ana omurgasını oluşturan tarım ve hayvancılığın yanı sıra sınırlı da olsa bazı el zanaatlarından bahsedildiği görülmektedir. Örneğin Makdisî Hemedân'da dericilik ve kavaflıktan, Yâkût Hemedân'da sarraflardan ve kumaş ticaretinden,³⁶⁷ Nihavend'te polo sopası, balçıktan mühür ve bir çeşit pudra imalatından bahsetmektedirler.³⁶⁸ Ayrıca Nihavend dağlarında kükürt madenlerinin bulunduğu ve bu madenlerden ekonomik gelir elde edildiği de aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır.³⁶⁹

2.1.4.3. Ulaşım ve Ticaret

Hicri üçüncü ve dördüncü asırlarda genel olarak Kürtler'in yaşadıkları coğrafya, özellikle de Cibâl bölgesi ve Hasanveyhî Emirliği İslam coğrafyasının diğer bölgelerine ticari yollarla bağlanmaktaydı. Hasanveyhî emirliği ticaret kervanları ve hac kabilelerinin güzergâhı üzerinde yer alıyordu. Bundan dolayı da bölge stratejik bir

³⁵⁸ İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, s.203; İbn Havkâl, *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, s.317.

³⁵⁹ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s.394-396.

³⁶⁰ İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, s.199; İbn Havkâl, *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, s.313.

³⁶¹ Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.1, s.404.

³⁶² Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s.45.

³⁶³ Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.3, s.439.

³⁶⁴ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s.393.

³⁶⁵ İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, s.198; İbn Havkâl, *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, s.308.

³⁶⁶ Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.3, s.314.

³⁶⁷ Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.5, s.410.

³⁶⁸ Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.5, s.376.

³⁶⁹ Hasan, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.182.

konuma sahipti. Hasanveyhîler'in Cibâl'de egemenliklerini pekiştirdikleri dönemde iç istikrarın sağlanması ve Büveyhîler'le olan müttefiklik ilişkileri bu stratejik konunun önemini daha da arttırmıştır. Ayrıca iktisadî alanda sağlanan istikrar ve güven ortamıyla birlikte işletilen ticaret merkezleri ve yol güzergâhlarına kurulan pazaryerleri iktisadî hayatta yollara verilen önemi göstermektedir. Öyle ki bu yolların güvenliğinin sağlanması, bakımı ve onarımı için özel bütçeler ayrılmıştır.³⁷⁰

Hasanveyhî Emirliği, dâhili yolların yanında emirliği diğer bölge ve ülkelere bağlayan geniş bir karayolu ağına sahipti. Horasan yolu, ticaret kervanları ve hac kabileleri tarafından kullanılan en önemli yolların başında gelmekte idi. Bedir'in özel olarak ilgilendiği, tarihi önemi haiz Horasan yolu aynı zamanda posta yolu olarak ta kullanılıyordu. Bağdat'ı Horasan'a, Maverâünnehir'e hatta Çin sınırlarına kadar bağlayan tarihi Horasan yolu, Rey, Hemedân, Kirmanşah, Hulvân, kasr-ı Şirin, Hanîkin, Celûlâ, Destkere,³⁷¹ Nehrevan,³⁷² güzergâhlarını takip ederek Bağdat'a ulaşmaktadır. Bu tarihi yolun Rey Bağdat arası toplam mesafesi 169 fersah (yaklaşık 1014 km) idi. Horasan ticaret yolu Hasanveyhî emirliği topraklarına ulaştıktan sonra birçok tali yollara ayrılmakta idi. Emirliğin sınırları içinde kalan yerleşim birimlerini birbirine bağlayan bu yolların bazıları Azerbaycan'a kadar ulaşıyordu. Hulvân güzergâhında devam ederek Karmîsîn'e oradan da Dukan'a ulaştıktan sonra ikiye ayrılıyordu. Birinci yol, Nihâvend'e ve oradan İsfahan'a ulaşırken; uzunluğu 40 fersah (240km) olan ikinci yol Kasr Lusus üzerinden Hemedân'a oradan da Rey'e ulaşıyordu.³⁷³

Halife Muktedir-Billâh'ın (ö. 320/932) Bulgar hükümdarına gönderdiği elçilik heyeti de bu tarihi yolu kullanmıştır. İbn Fadlan (ö. 310/922'den sonra) Seyahatname'sinde kendisinin eşlik ettiği kervanın takip ettiği güzergâhı anlatmıştır. İbn Fadlan, Bağdat'tan başlayarak Nehrevan, Destkere, Hulvân,

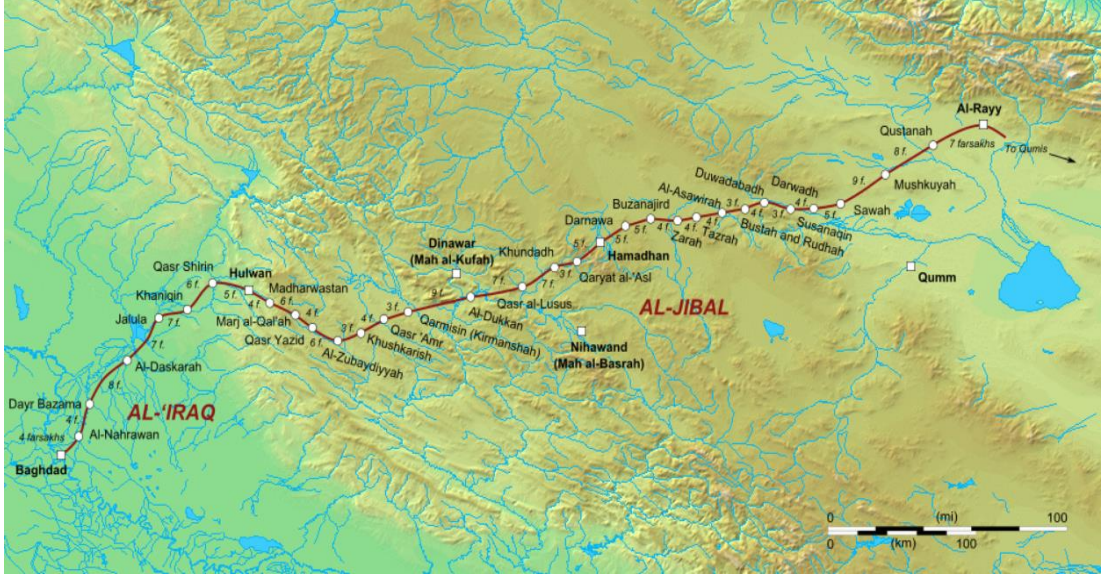
³⁷⁰ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.172.

³⁷¹ **Destkere:** Bağdat'ın batısında Nehrû'l-Melik denilen yerlerde büyük bir köydür. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.455).

³⁷² **Nehrevan:** Bağdat ve Vasıt arasında doğu cihetinde büyük bir vilayettir. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.5, s.325).

³⁷³ İbn Hurdâzbih, **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, s.41-42.

Kirmanşah, Hemedan Sâve³⁷⁴ ve Rey'e vardıklarını ve Nîşâbur³⁷⁵ üzerinden Serahs³⁷⁶, Merv³⁷⁷ ve Âmûl³⁷⁸ güzergâhını takip ederek Ceyhun nehrinin yakınlarına kadar ulaştıklarını yazmıştır.³⁷⁹

Şekil 9: Tarihi Horasan Hac ve Ticaret Yolu Cibâl Güzergâhı³⁸⁰

Cibâl bölgesinin en önemli ticaret merkezlerinden bir sayılan Hemedân, Horasan yolu haricinde birçok kadim ticari yolun odağında yer almaktaydı. Bu yollardan biri Hemedân'dan başlayıp Sührever'd'e uğradıktan sonra Zencân üzerinden Azerbaycan'ın Erdebil şehrine kadar ulaşırken, diğer bir yol Hemedân'dan başlayıp

³⁷⁴ **Sâve:** Rey ve Hemedân arasında herbirine 30 (180 km.) fersah mesafede güzel bir şehirdir. (Yâkût, c.3, s.179).

³⁷⁵ **Nisâbûr:** Rey'e 160 fersah mesafede büyük bir şehirdir. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.5, s.331).

³⁷⁶ **Serahs:** Horasan dolaylarında, Nisâbûr ve Merv arasında, herbirine altı fersah (36 km.) mesafede kadim bir şehirdir. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.3, s.208).

³⁷⁷ **Merv:** Horasan'ın en meşhur şehridir. Nisâbûr ile arası yetmiş (42 km.), Serahs ile arası otuz (180 km.) fersah olup Ceyhun nehri ile arası yaklaşık bir mildir (1,60 km.). (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.5, s.112).

³⁷⁸ **Âmûl:** Ceyhun nehrinin batısında Merv'den Buhara'ya giden yol üzerindedir. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.1, s.58).

³⁷⁹ İbn Fadlan, Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd **Risalet İbn Fadlan**, Sami ed-Dihan (thk.) el-Mecme' el-'İlmî el-Arabî, Dimaşk 1960, s.73.

³⁸⁰ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c0/Khurasan_Road_from_Baghdad_to_al-Rayy.svg/450px-Khurasan_Road_from_Baghdad_to_al-Rayy.svg.png e.t., 13.01.2018.

Urmiye gölünün³⁸¹ güneyinde Azerbaycan'ın Berzea³⁸² beldesine ulaşır, burada da farklı kollara ayrılırdı.³⁸³ Hemedân'dan başlayıp Burûcerd ve Kerec üzerinden İsfahan'a ulaşan üçüncü yolun uzunluğu 83 fersahtır (498 km). Lûristan'dan geçerek Hemedân'ı Hûzistan'a bağlayan ve Cündisapur'a ulaşan diğer bir yolun uzunluğu ise 70 fersahtır (420 km). Hemedân Dînever yolu ise Esedâbâd, Sahne³⁸⁴ üzerinden Zencân ve Kazvin'e oradan da farklı kollardan Rey ve İsfahan'a ulaşım sağlanırdı.³⁸⁵

Hasanveyhî emirliğinin sınırları içinde taşımacılığın yapılabileceği kayda değer nehirler yoktur. Var olan küçük nehirler de tarımsal sulama alanında, bağ ve bahçecilikte kullanılmakta idi. Coğrafya kaynaklarında mevcut nehirlerin ulaşım ve taşımacılık için kullanıldığına dair her hangi bir bilgi yoktur. Bundan dolayı Hasanveyhî emirliği kara yollarına daha fazla önem vermiştir. Özellikle ticaret ve hac kervanları tarafından kullanılan yolların bakım ve onarımı periyodik olarak yapılmaktaydı.

2.1.5. Bedir Dönemi İmar Faaliyetleri

Hasanveyhî Emirliği, Bedir dönemi imar faaliyetleri açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. İslam tarih ve coğrafya kaynaklarında yer alan bilgilere göre bu dönemdeki imar faaliyetleri arasında; köy, yol, han ve yaklaşık üç bin cami ve mescidin inşa edilmesi yer almaktadır. Ayrıca su kuyularının yapım ve onarımı, atölyelerin açılması, köprü ve yolların yapılması ve bu yolların onarılarak yollarda yetişen otların temizlenmesi de bu dönemin imar faaliyetleri içinde zikredilebilir.³⁸⁶

Lûristan'da Hürremabâd yakınlarında bulunan kadim Sâbûrhâst şehir kalıntıları içinde bulunan 60 x 107 cm. ebadında bir taş levha bulunmuştur. Bu taş levhanın etrafında bir şerit halinde kûfî yazı sitilinde yazılan çerçevede; Bismillah, bu

³⁸¹ **Urmiye Gölü:** İran'ın Azerbaycan bölgesinde dağlık bir alanda, denizden yüksekliği 1294 m. ve 5775 km² lik bir alanı kaplayan büyük bir göçldür.(Lutfi Ali Beg Âzer, "Azerbaycan", **DİA**, İstanbul 1991, c.4, s.317).

³⁸² **Berzea:** (Berdea) Urmiye gölünün güneyinde İran Azerbaycan'ın bağlı bir kasabasıdır.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.1, s.379).

³⁸³ İstahrî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, s.196; İbn Havkâl, **Kitâbü Sûretü'l-Arz**, s.307.

³⁸⁴ **Sahne:** Bağdat ve Hemedan arasında bir yerdir.(Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.3, s.195).

³⁸⁵ İstahrî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, s.197.

³⁸⁶ Sabî, **Kitâbü't-Târîh**, c.8, s.68; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.231.

yüce emir “Ebû’n-Nec... [Bedir] b. Hasanveyh’in yapımını emrettiği...”; çerçevenin içinde yer alan dikdörtgende de; “yıl üç yüz yetmiş beş” (24 Mayıs 985- 12 Mayıs 986) ibaresi yer almaktadır. Bu taş levhanın uğradığı tahribat sonucu neyin inşa edildiği tam olarak anlaşılmasa da inşa edilen şeyin Rûzrâverî’nin işaret ettiği gibi bir su sarnıcı olması mümkündür. Rûzrâverî Bedir’in su sarnıçlarına büyük miktarlarda harcama yaptığına vurgu yapmıştır.³⁸⁷

Her akarsu kenarına bir köy inşa ettirmesi ve yol güzergâhlarına pazar yerleri kurdurması Bedir’in yerleşik hayata ve şehirleşmeye verdiği önemi göstermektedir. Cibâl bölgesinde yer alan şehir, kasaba, köy ve mezra gibi meskûn mahallerin yol ve köprülerle bir birine bağlanması da aynı dönemin imar faaliyetleri içinde yer almaktadır. Ayrıca yapılan her yeni yolun iki tarafına kurulan pazaryeri ve inşa edilen mescitler de Bedir dönemi imar faaliyetlerindendir.³⁸⁸

2.1.5.1. Cami ve Mescitler

İslam tarihi kaynaklarında Hasanveyhî emirliği sınırları içinde sayıları binlerle ifade edilen camii ve mescitler inşa edilmiştir. Ancak inşa edilen bu camii ve mescitlerin kalıntıları günümüze ulaşmadığı gibi ulaşabildiğimiz kaynaklarda haklarında yeterli malumat da bulunmamaktadır. Hasanveyh dönemi Dînever’de kesme taşlardan yaptırılan kubbeli, minareli ve revakı olan camii şehir merkezinde yer alan en önemli mimari eserlerin başında gelmektedir.³⁸⁹ Mütedeyyin kişiliği ile bilinen Bedir b. Hasanveyh dönemi cami ve mescitlerin yapımı imar faaliyetleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. İbn cevzî’nin verdiği malumata göre Bedir dönemi yaklaşık üç bin cami ve mescit yaptırılmıştır.³⁹⁰ Örnek gösterilebilecek bu cami ve mescitlerden biri de Hemedân’a otuz fersah (180 km) mesafede bulunan **Karmisin (Kirmanşah)**, çarşı merkezinde yer alan camiidir.³⁹¹

³⁸⁷ Blair, *The Monumental...*, s.51.

³⁸⁸ İbnü’l-İmad, *Şezerat’üz-Zeheb...*, C.5, s.29; Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.174.

³⁸⁹ Encyclopaedia Iranica, “Dinavar”, 2011, c. 7, fas. 44, s.417; <http://www.iranicaonline.org/articles/dinavar> e.t., 26.03.2017; “Dinever”, *Türk Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, Ankara 1966, c.13.

³⁹⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.105.

³⁹¹ İbnü’l-Fâkih, *Muhtasar Kitabü’l-Büldan*, s.417-419; Makdisî, *Ahsenü’t-tekâsîm fî ma’rifeti’l-ekâlîm*, s.393; Yâkût, *Mû’cemü’l-büldân*, c.4, s.331.

2.1.5.2. Köprüler

Bedir b. Hasanveyh'in emirliği döneminde yol ve köprü yapımına büyük önem vermiş olduğu, bu döneme ait birçok köprüye ait kalıntılarının günümüze ulaşmasından anlaşılmaktadır. Yerleşik hayatı ve şehirleşmeyi önemseyen Bedir öncelikle bunun için gerekli olan ulaşımı sağlayacak olan yol yapımına çok önem vermiştir. O, ticaret ve hac kervanlarının kullandığı yollar için özel bütçe ayırdığı gibi dağları aşarak emirliğinin en ücra yerlerine kadar yollar yaptırmayı ve bu yolları birbirine bağlayan köprüler inşa etmeyi de ihmal etmemiştir.

Hasanveyhîler döneminde Sâsânî mimari üslubuyla inşa edilen dört kadim köprünün kalıntıları da günümüze ulaşmıştır. Bu kadim köprülerden bir olan Kalhur köprüsü beş altı asır boyunca hizmet sunmuş ve kalıntıları günümüze ulaşabilen mimari eserlerden biridir. Kalhur köprüsü Hürremabad şehir merkezine yaklaşık altmış km mesafede olup Hürremabad ile Huzistan yolu üzerindedir. Lûristan'ın Malavî ilçesine bağlı Mamulâ/Mamulân köyünün kuzeyinde kaşan nehri üzerinde inşa edilmiştir.³⁹² İki platform üzerinde bulunan köprünün en önemli özelliği ayaklarının her birinde on iki basamak bulunmasıdır. Kalhur köprüsü Hasanveyhî emirliği döneminde ticaret kervanları ve hac kabilelerinin kullandıkları yolları birbirine bağlaması sebebiyle iktisadî hayatın gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Üzerinde bulunan ve günümüze kadar gelen süslemelerinden köprünün inşasına 384/994-995 yılında başlandığı anlaşılmaktadır. Kalhur köprüsünün yapımında taş ve tuğla kullanılmıştır.³⁹³

Bedir b. Hasanveyh, Hürremabâd yakınlarında Kaşhân nehri üzerine yaptırdığı Kalhur köprüsü (Pul-i Kalhur) ile Erken Dönem İran İslam Mimarisi tarihinde adından söz ettirmeyi başarmıştır. Köprü 40×50 cm. ve 40×60 ebatlarında kesme taş ve 28×28×9 ve 28,5×28,5×9,5 ebatlarında pişmiş tuğladan yaptırılmıştır. Köprünün kitabesi 100×75 cm ebadında olup batı cephesinde yer almaktadır.³⁹⁴

³⁹² Blair, *The Monumental...*, s.49.

³⁹³ <https://www.tasnimnews.com/ar/news/2017/01/04/1287443/> e.t.: 15.12.2016

³⁹⁴ http://www.bayanerooz.ir/manager_rooz_64/uploads/ e.t.: 15.12.2016

Şekil 10: Kalhur köprüsünün (Pul-i Kalhur) günümüze kadar gelmiş ana kaideleri³⁹⁵

Kalhur köprüsünün Kitabesinde; “*Bismallahirrahmanirrahim* | Bu yüce emirin inşasını emrettiği | Ebû’n-Necm Bedir b. Hasanveyh b. el-Hüseyin | Allah bekasını uzun kılsın. Allah Azze ve Celle’den sevap dileği ile | üç yüz yetmiş dört yılında, Allah ecrini ona versin” diye yazmaktadır.³⁹⁶

Kalhur (Pul-i Kalhur) köprüsünün kitabesinde yer alan “el-Emir el-Ecel Ebû Necm” unvanının kim tarafından Bedir’e verildiği bilinmemektedir. Ancak bu kitabe Bedir’in, halife Kâdir-Billâh’ın kendisine verdiği “Nâsirü’d-Din ve’d-Devle” unvanı dışında başka unvan ve lakaplar da kullandığını göstermektedir. Bedir, bu unvanlardan Ebû Necm’i daha babası Hasanveyh hayatta iken kullanmıştır.³⁹⁷

Bedir’in emriyle Kaşân nehri üzerine inşa edilmiş köprülerden bir diğeri olan Duhtâr köprüsünün de (Pul-i Dukhtar) kalıntıları da günümüze ulaşmıştır.³⁹⁸ Kaşân nehri dört adet tarihi köprü ile birbirine bağlanmıştır. Bu köprülerin inşa ediliş stilleri birbirine çok benzemektedir. Bu dört köprüden biri olan Duhtâr köprüsü, Hasanveyhî

³⁹⁵ <https://newsmedia.tasnimnews.com/Tasnim//Uploaded/Image/1395/01/06/139501061119213667401874.jpg> e.t.:06.02.2017

³⁹⁶ Blair, *The Monumental...*, s.49.

³⁹⁷ Taberî, *Târîhi’t-Taberî*, c.11, s.456.

³⁹⁸ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.172; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.105; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân...*, c.18, s.231.

Emirliği döneminde inşa edilmiş olup günümüze kadar ulaşan kadim köprülerden biridir. Erken dönem İran İslam mimarisinin güzel örneklerinden biri olan Duhtâr köprüsü Hürremâbad şehir merkezine 52 km mesafededir. Kaşhân nehrinin iki yakasını birleştiren köprü bölgenin en kadim yolu olan Sâbûrhâst Tarhan³⁹⁹ yolu üzerinde olup bu yolu batı doğu istikametinde birbirine bağlamaktadır.⁴⁰⁰

Şekil 11: Yukarıda metni ve tercümesi verilen Kalhur Köprüsü'nün kitabesi⁴⁰¹

Köprünün ana iskeletini daha çok dengede tutabilmek için köprünün temeli nehrin kayalık zemini üzerine oturtulmuştur. Bu muazzam köprünün toplam uzunluğu yaklaşık olarak 325 metredir. En yüksek noktası 16,5 metre olan köprünün en düşük noktası 4.80 metredir. Döneminin en yüksek yapısı olarak kabul edilen bu köprünün bazı bölümleri tarihe karışmışsa da yapılan titiz çalışmalar sonucunda köprü 14 ayak ve 13 kemer üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir. Yapımına 389/998-999 yılında Bedir'in emriyle başlanmış ve 399/1008-1009 yılında tamamlanmıştır. Bin yılı aşkın bir süre önce yapılan bu köprü üzerinde 106×92 cm ebadında Kûfi hat süslemeleri

³⁹⁹ **Tarhan:** Cibâl topraklarında Seymere ile arasında Hulvân köprüsü büyüklüğünde acaip bir köprünün bulunduğu bir yerdir. (Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.4, s.27).

⁴⁰⁰ Alireza Anısı, *Early Islamic Architecture In Iran (637-1059)*, Doktora Tezi, The University of Edinburgh 2007, s.229.

⁴⁰¹ <https://www.khabaronline.ir/detail/404284/multimedia/picture#> e.t.: 06.02.2017

mevcuttur. Köprünün ayaklarından bazıları büyük taşlar üzerine inşa edilmiştir. Yapımında taş, kireç taşı ve tuğla kullanılmıştır. Köprünün işlemeli kitabelerinden biri *Bismallahirrahmanirrahim*, diye başlar.⁴⁰²

Şekil 12: Duhtâr köprüsünün (Pul-i Dukhtar) günümüze kadar kalan ayakları⁴⁰³

Şekil 13: Duhtâr köprüsü (Pul-i Dukhtar)⁴⁰⁴

⁴⁰² Anısi, **Early Islamic Architecture In Iran (637-1059)**, s.229.

⁴⁰³ <https://newsmedia.tasnimnews.com/Tasnim/Uploaded/Image/1393/09/13/139309131402079314219434.jpg> e.t.:13.03.2017.

⁴⁰⁴ <https://newsmedia.tasnimnews.com/Tasnim/Uploaded/Image/1393/09/13/139309131402079314219434.jpg> e.t.,13.03.2017.

Duhtâr köprüsünün kitabesi 90 x 160 x 28,5 cm ebadında bir taş plak üzerine yedi satır halinde Kufî süslemelerle yazılmıştır. Hürremabâd Falak al-Aflâk müzesinde sergilen taş plak üzerinde şu ifadeler yer almaktadır.⁴⁰⁵

بسم الله الرحمن الرحيم هذا/ ما أمر ببنائه الأمير الأجل أبو/ النجم بدر بن حسويه بن
/ لحسين أطل الله بقائه سنه/ تسع و سمانين وثلاثاء و فرغ/ منه سنة تسع و تسعين ثلاثاً/
... عشر سنين أثابه الله عنه

Bismallahirrahmanirrahim. (Bu köprünün inşası) Yüce el-Emir el-Ecel Ebü'n-Nacm Bedir b. Hasanveyh b. el-Hüseyin tarafından inşa edilmesi emredildi. Allah ona uzun ömürler versin. İnşasına üç yüz seksen dokuz senesi başlanmış ve üç yüz doksan dokuz senesinde bitirilmiştir. On yıl (sürmüştür), Allah (ecrini) ona yazsın.

Bedir b. Hasanveyh dönemi inşa edilen bir diğer köprü de Eşter/Lişter⁴⁰⁶ köprüsüdür. İngiliz tarihçi Stein'in ortaya çıkardığı Seymere nehri üzerinde inşa edilen Eşter/Lişter köprüsüne ait Kûfî hattı ile yazılan taş kitabeye göre köprü Bedir b. Hasanveyh tarafından 389-399/998-9-1008-9 yılları arasında yaptırılmıştır.⁴⁰⁷ Ayrıca Hürremabâd bulunan İmamzâde Zeyd b. Ali camiinde bir taş levha üzerinde;

بسم الله هذا ما أمر ببنائه | ... مير الأجل أبو النجم بدر بن حسنو | به بن الحسين مو[لى] أمير المؤمنين | أطل
الله بقاءه و فرغ من بنائه | في سنة أربع و أربع مائة نفعه الله

“*Bismallah* | bu yüce emirin inşasını emrettiği | Yüce ...mir Ebû'n-Necm Bedir b. Hasanveyh b. el-Hüseyin, emirü'mü'minin'in kulu | Allah bekasını uzun kılsın | inşasını dört yüz dört (Temmuz 1013-14) senesinde yılında tamamlamıştır. Allah ecrini ona versin” diye yazmaktadır. Bu ibareden Bedir b. Hasanveyh'in ölümünden bir yıl önce, yapımına ne zaman başlandığı bilinmeyen bir köprünün daha yapımı tamamlanmıştır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Anısı, *Early Islamic Architecture In Iran (637-1059)*, s.232.

⁴⁰⁶ **Eşter/Lişter:** Nihavend'e on (60 km) Sabirhast'a oniki (72 km) mnesafede olup Nihavend ile Hemedân arasında bir nahiyedir. Halk arasında Lişter olarakta bilinir. (Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, c.1, s.196).

⁴⁰⁷ Sır Aurel Stein, *Old Routes of Western Iran*, London 1940. s.273.

⁴⁰⁸ Blair, *The Monumental...*, s.82.

2.1.5.3. Hanlar

Hanlar kervanların güvenli bir şekilde konaklaması ve ticari faaliyetlerin yürütülmesi için anayol kenarlarına barınma içinse şehir merkezlerine inşa edilen yapılardır.⁴⁰⁹ Hasanveyhî emirliği özellikle Bedir dönemi bazı hanlardan bahsedilmektedir. Ancak cami ve mescitler konusunda olduğu gibi inşa edilen hanlar konusunda da İslam tarihi kaynaklarında yeterli bilgi mevcut değildir. En azından incelediğimiz kaynaklarda detaylı bir bilgiye ulaşamadık.⁴¹⁰

Ticari anlamda alım satımın yapılmasına büyük önem veren Bedir, Hemedân'da kendi adına işletilmesi için bir han satın almıştır. Büyük çabalar sonucu satın alınan bu handan 1.200.000 dirhem kazanmıştır. İslam tarihi kaynaklarında Bedir b. Hasanveyh'in ticari olarak işletilen bu han dışında kimsesizlerin barınması için ikinci bir han yaptırdığı bilgisi de yer almaktadır.⁴¹¹

Hasanveyhî Emirliği sınırları içinde bulunan ticari han ve pazar yerlerinin belli bir planlamaya tabi oldukları görülmektedir. Örneğin Karmisin yakınlarında, Kurkan köyü civarında kurulan pazaryeri yılda bir defa ve belli bir günde kurulurdu. Hemedan'daki birçok han ve pazaryeri de belli bir düzene göre kurulurdu. Saf düzenine göre kurulan bu pazarlar; Sarraflar safı, kumaşçılar safı şeklinden birbirinden ayrı şekilde kurulurdu.⁴¹² İbn Havkal'ın da verdiği bilgiler arasında Cibâl bölgesinde özellikle de Hemedân'da ticaretin bolluğuna işaret etmektedir.⁴¹³

2.1.5.4. Mermer Kürsü

Bağdat'taki Abbasî Saray müzesinde Bedir b. Hasanveyh'e ait bir adet mermer kürsü bulunmaktadır. Bu kürsü 1932 yılında Sâib Hudeyrî tarafından Irak müzesine hediye edildikten sonra Abbasî Saray müzesinde 1180 - 8 kayıt numarası ile sergilenmiştir. Sarıya meyleden beyaz balköpüğü renginde mermerden yapılmış olan

⁴⁰⁹ Şebnem Akalın, "Kervansaray", *DİA*, İstanbul 2002, c.25, s.299.

⁴¹⁰ Sabî, *Kitâbü't-Târîh*, c.8, s.68; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.105; Sıbt İbn Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân...*, c.18, s.231.

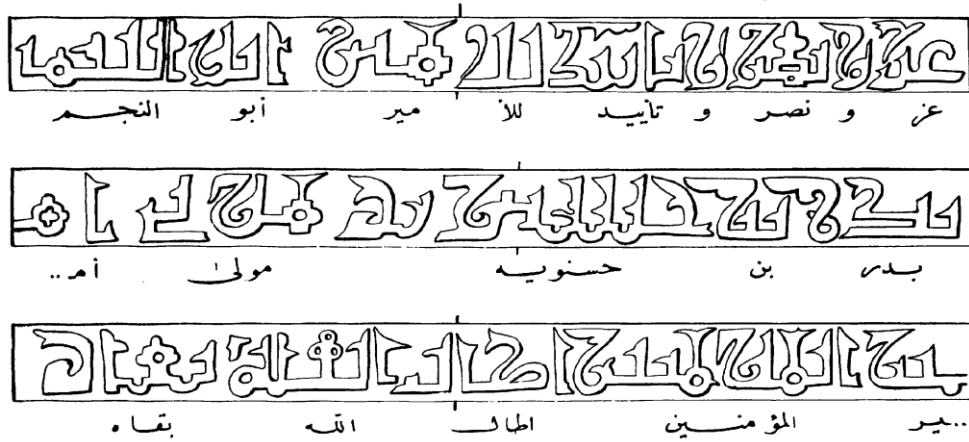
⁴¹¹ Sabî, *Kitâbü't-Târîh*, c.8, s.68; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam...*, c.15 s.105; İbn İmad, *Şezerat'üz-Zeheb...*, c.5, s.29.

⁴¹² Hasan, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.194.

⁴¹³ İbn Havkâl, *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, s.308.

bu kürsü altıgen şeklinde olup altı ayağı vardır. Ayaklardan biri kırılmıştır. Yüksekliği 47 cm çapı da 37 cm olan kürsü, kûfî hat örnekleri ve süslemelerle bezenmiştir.⁴¹⁴

Kürsünün altı tarafını çevreleyen üst şeritte yer alan kufiibarede ; “İzzün ve Nasrün ve T’eyidün lil Emir Ebü’n-Necm Bedir b. Hasanveyh Mevlâ Emirü’l-Mü’minin, Etaellahu Bekaehû” (İzzet, zafer ve onay Emirü’l-Mü’minin’in Mevlâsı Emir Ebü’n-Necm Bedir b. Hasanveyh’indir. Allah uzun ömürler versin) yer almaktadır.

Şekil 14: Mermer Kürsüsünün üç tarafında yer alan kitabe

Kürsünün alt tarafında yer alan diğer şeritte de değişik süslemeler mevcuttur. İki şerit arasında kalan mekânlar ise iki farklı stilde süslenmiştir. Altıgen olan kürsünün üç cephesi büyük bir kare içinde yer alan dört yapraklı tek çiçek motifi ile süslenirken diğer üç cephe ise yine büyük bir kare içinde yer alan dört yapraklı dört çiçek motifi ile süslenmiş olup karelerin etrafı geometrik şekillerle süslenmiş bir şeritle çevrelenmiştir.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Mehâb Derviş Lütfî, “Kürsi lil-Emir Ebî en-Necm Bedr bin Hasanveyh”, **Sümer**, c.16 s.129.

⁴¹⁵ Lutfi, a.m., s.130. https://archive.org/stream/sumer_201609/sumer15#page/n0/mode/2up e.t.:25.12.2017.

 ekil 15: Bedir'in Mermer K rs s n n n    taraftan g r n    

2.1.6. Hasanveyhîler'd     çekişmeler Bedir'in oğlu Hilâl ile Savaşı

Hasanveyh'in ölümünden sonra emirliğin başına kimin geçeceği konusunda kardeşler arasında bir mücadelenin ba lad  n  ve sonunda Büveyhî hükümdarı Adud dd vle'nin olaya müdahale edip Bedir'in kardeşlerinin tamamını öldürdükten sonra onu Hasanveyhî emirliğinin başına ge irdi  n  birinci bölümde de inilmi ti. Bedir emirliğin tek hâkimi olarak uzun yıllar iktidarda kaldıktan sonra sonra bu defa  z oğlu ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Baba oğul arasında yaşanan bu mücadele Hasanveyhî emirliğinin yıkılma sürecine girmesine neden olmuştur.

Bedir b. Hasanveyh, oğlu Hilâl ile arasında 400/1009 yılında ba  gösteren anlaşmazlıklar emirlikte  eki melere ve iki ba lılı a sebep olmuştur. Bu anlaşmazlıkla birlikte Hasanveyhî Emirliği ilerleme devrini tamamlamış, artık gerileme hatta yıkılma sürecine girmiştir. Bedir'in oğlu Hilâl ile arasının açılmasının sebebi olarak; Hilâl'in baba  efkatinden yoksun büyümesi ve bunun doğal bir sonucu olarak asi ruhlu biri olarak yetişmesi gösterilmektedir.⁴¹⁶

⁴¹⁶  bn 'l-E  r, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.55.

Rivayete göre; Hilâl'in annesi Kürt Şazincan aşiretine mensup bir hanımefendi idi ve Hilâl doğduktan sonra Bedir bu eşini terk etmişti. Hilâl Sâbûrhâst'a iki fersah (16 km) mesafede bir köyde babasından uzak olarak annesinin yanında büyümüştü. Bedir, sevgisini ve şefkatini daha çok diğer oğlu Ebû İsa'ya gösteriyor olması Hilâl'i üzüyor ve onu derinden etkiliyordu. Zaman zaman babasıyla birlikte ava çıksa da babasının ona karşı ilgisizliği aradaki soğukluğu daha da derinleştiriyordu. Bir defasında birlikte katıldıkları bir av partisinde yaşanan bir olay bu soğukluğu daha da derinleştirdi. Söz konusu olayda karşılaştıkları yırtıcı bir hayvanı Hilâl, belki de babasının gözüne girmek için, öne atılarak öldürdü. Oysa Bedir âdeti üzere katıldığı av partilerinde ilk kez karşılaştığı yırtıcı hayvanları kendi elleri ile öldürüyordu. Ancak babası ile av partisine çıkan Hilâl karşılaştıkları yırtıcı hayvanı babasının hamle yapmasına fırsat vermeden ve ondan izin almadan öne atılarak öldürmüştü. Bedir, oğlu Hilâl'in bu davranışını hoş görmedi ve ona "Sanki büyük bir fetih yaptın. Köpeklerle yırtıcı arasındaki fark nedir?" diyerek onu küçümsedi. Bedir oğlu Hilâl ile aralarında yaşanan bu tatsız olayın akabinde onu kendisinden tamamen uzaklaştırmayı uygun gördü ve ona Sameğan'ı iktâ olarak vererek onu kendisinden daha da uzaklaştırdı.⁴¹⁷

Hilâl, bu olaydan sonra babasının otoritesinden uzakta ve daha bağımsız davranma fırsatı buldu. İlk icraatı babasının dostu ve müttefiki olan Şehrezor'un sahibi İbn Madî'yi rahatsız etmek oldu. Bedir, onu bu nahoş hareketinden dolayı uyardı ve ona engel olmaya çalıştı. Hilâl babasının tüm uyarılarına rağmen İbn Madî'yi tehdit etmeye devam etti ve bir ordu hazırlayarak önce Şehrezor'u muhasara altına aldı. Daha sonra İbn Madî'yi ve aile efradını mallarının tamamına el koyduktan sonra öldürdü. Böylece Şehrezor'u alarak burada babasından bağımsız kendi otoritesini kurdu. Bedir, oğlu Hilâl'in bu davranışı karşısında çok hiddetlendi. Ancak Hilâl serkeşlikte sınır tanımadığı gibi bu defa da babasının ordusu içinde tefrika çıkarmaya kalkıştı. Onlarla irtibat kuruyor ve onlara karşı son derece cömert davranıyordu. Hilâl'in cömertliği ve yaptığı ihsanlar sayesinde ona meyleden askerlerin sayısı günden güne artıyordu. Hasanveyhî emirliğinin zenginliklerinden yeterince istifade etmediklerini düşünen bir kısım ordu mensubu kişiler bu durumdan rahatsız olduklarını belli etmeye başlamışlardı. Dolayısıyla Bedir'in her şeyi kendi kontrolünde tutmasından rahatsız

⁴¹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.191; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.55; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

olan bu kesimlerin ondan uzaklaşıp Hilâl'in yanında yer alma ihtimalleri günden güne güçleniyordu.⁴¹⁸

Hilâl ile babası Bedir arasında cereyan eden bu tatsız duruma ilaveten Büveyhî emirlerinden Mecdüddeve'nin Rey'de bulunan veziri Ebû Ali el-Hatir, sürekli olarak Hilâl'i babasına karşı kışkırtıyordu. Ebû Ali el-Hatir, Bedir'in Mecdüddeve ve annesi Seyyide Hatun üzerinde etkili olmasından rahatsızlık duyuyordu. Bundan dolayı Bedir'e karşı düşmanca bir tutum sergiliyor ve Hilâl'i ona karşı kışkırtmak için elinden geleni yapıyordu. Bedir, bu tutumundan dolayı onu hiç sevmiyordu.⁴¹⁹

Sonunda Bedir, oğlu Hilâl'in serkeşliklerine ve iki başlılığa son vermek için ordusunu harekete geçirdi. Hilâl, babasının harekete geçen ordusunu karşılamak için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra yola çıktı. İki ordu Şehrezor'un Dînever kapısında karşı karşıya geldiklerinde, daha savaş başlamadan Bedir'in ordusunun büyük bir kısmı Hilâl'in tarafına geçti. Bedir kısa bir sürede savaşı kaybetti ve esir düştü. Babasını esir olarak getirenler onu öldürmesi istediler. Ona; "Sana bu kadar kötü davrandıktan sonra onu sağ bırakamazsın" dediler. Hilâl; "Ona olan hürmetsizliğim onu öldürecek kadar ileriye gitmedi" diyerek babasını öldürmeyi ret etti.⁴²⁰

Hilâl, babasının yanına gitti ve ona; "Sen emirsin ben de senin ordularının başına geçeyim" dedi. Bedir onun bu yaklaşımına karşı hileli davranarak oğluna dedi ki; "Bu dediklerini kimse duymasın yoksa hepimizin sonu olur. Bu kale artık senindir ve bu da kalenin sana teslim edilmesi için gerekli olan işarettir. Kaleyi teslim al ve kalede bulunan malı koru. Madem insanlar seni emir olarak görmek istiyor, emir sensin. Ben kendimi ibadete vereceğim. Bana sadece bir kale tahsis etmeni istiyorum." Babasına karşı dürüstçe davranan Hilâl savaşın bir hileden ibaret olduğunun farkında olmadan onun bu dediklerine inandı ve ona bir miktar mal ve bir kale tahsis etti.⁴²¹

Bedir, Hilâl'in kendisine tahsis ettiği kaleye yerleştikten sonra öncelikle kaleyi onarıp korunaklı bir hale getirdi. Kısa sürede toparlandıktan sonra eski rakiplerinden ileride Kürt Annazî emirliğini kuracak olan Şazıncân aşireti lideri İbn Annâz ile

⁴¹⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.55.

⁴¹⁹ es-Sâbî, **Kitâbü't-Târîh**, c.8, s.68.

⁴²⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56.

⁴²¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

irtibata geçerek ona, oğlu Hilâl'i ortadan kaldırmak ve Hilâl'e ait yerlere el koymak için teklifte bulundu. Aynı şekilde Esedâbad'ta mukim olan Ebû İsa b. Şazî b. Muhammed ile de irtibata geçerek ona da aynı teklifte bulundu. Bedir'in bu teklifini kabul eden eski rakipleri fiilen harekete geçerek; İbn Annâz, Karmisin'i (Kırmanşah) Ebû İsa da Sâbûrhâst'ı ele geçirerek Hilâl'e ait olan her şeye el koydular.⁴²² Bedir ayrıca Cevzekân⁴²³ aşireti ile de temasa geçerek aynı teklifi onlara da yaptı.⁴²⁴

Fiilen İbn Annâz harekete geçerek Karmisin'e saldırdı ve ele geçirdi. Ebû İsa b. Şazî de Sâbûrhâst'a saldırarak orayı ele geçirdi ve buralarda bulunan Hilâl'e ait her şeye el koydular. Ebû İsa Şazî, buradan da Nihâvend'e yöneldi. Dînever'de bulunan Hilâl bu ani saldırılar karşısında hiç zaman kaybetmeden hemen harekete geçti ve Ebû İsa Şazî'yi takibe aldı. Deylem'de Ebû İsa Şazî'ye bağlı doksan kişisi emir olmak üzere dört yüz kişiyi öldürdü. Bunun üzerine Nihâvend'te bulunan Ebû Bekir b. Rafî' Ebû İsa Şazî'yi Hilâl'e teslim etmek zorunda kaldı. Ancak Hilâl Ebû İsa Şazî'yi tüm bu yaptıklarına rağmen öldürmedi, onu af ederek yanına aldı.⁴²⁵

Bedir, vaziyetin istediği gibi gitmediğini görünce Bağdat'ta bulunan Büveyhî Hükümdarı Bahaüddeve'den yardım istemek zorunda kaldı. Bahaüddeve, Fahrülmülk Ebû Galip'in başında bulunduğu büyük bir orduyu Hilâl'in üzerine gönderdi. Bahaüddeve'nin ordusu 401/1010 da⁴²⁶ Sâbûrhâst'a ulaşınca burada bulunan Hilâl daha önce af edip yanına aldığı Ebû İsa Şazi ile istişarede bulundu. Ebû İsa Şazî Hilâl'e "Benim fikrim, Bahaüddeve'nin ordusuyla karşılaşmaman ve ona itaatini bildirmendir. Ona para teklifinde bulun ve onu bununla razı etmeye çalış, razı olmazsa o zaman onu sıkıştır ve onların elinden kurtulmaya çalışarak zaman kazan. Çünkü onlar savaşı fazla uzatamazlar. Ancak yine de sen bu askerleri Nihavend'te

⁴²² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

⁴²³ **Cevzekân**: Bazı kaynaklarda Cevrekân olarak geçmektedir. İbnü'l-Esîr'in tahkik edilmiş ve 1997 Beyrut baskısında da Cerekân olarak geçmektedir. Ancak beş numaralı dipnotta farklı nüshalarda "el-Cevzekân" olarak geçtiğine işaret etmektedir.(İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî **el-Kâmil fi't-târîh**, Ömer Abdüsselam Tedmürî (thk.), Dar el-Küttâb el-Arabî, Beyrut 1997, c.7, s.596).

⁴²⁴ Mer'î, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.202.

⁴²⁵ İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

⁴²⁶ Ebû Ramadan, **İklim el-Cibâl...**, s.320.

karşılaştığın askerler gibi sanma, onlar yıllarca baban tarafından horlanan askerlerdi” dedi.⁴²⁷

Hilâl, Ebû İsa Şazi’nin görüş ve önerilerine inanmadı ve ona “Sen beni aldatıyorsun, beni oyalayarak güç kaybetmemi, babamın da güç kazanmasını istiyorsun” dedi ve onu öldürdü. Hilâl, Bahaüddeve’nin ordusunu gece bir baskınla sıkıştırmak istedi, lakin bunda başarılı olmadığı gibi çıkan çatışmada kaybedeceğini anlayınca Ebû İsa Şazi’nin kendisine gerçekten de doğru öğütte bulunduğunu anladı ve onu öldürdüğüne pişman oldu. Ancak iş işten geçmişti artık. Son çare olarak Fahrülmülk Ebû’l-Ğalib’e “Ben savaşmak için gelmedim, sana yakın olmak için ve senin vereceğin hükme razı olmak için geldim. Askerlerini durdur, itaat etmeyi kabul ediyorum” diye haber gönderdi. Bu durum Fahrülmülk Ebû Galip’in hoşuna gitti. Hemen Bedir b. Hasanveyh’e bir elçi göndererek durumu ona bildirdi. Ancak Bedir elçiyi görür görmez hiddetlendi ve ona küfrederek huzurdan kovdu. Hemen Fahrülmülk’e kendi elçisini göndererek; “Bu Hilâl’in sıkışınca başvurduğu hilesidir. Ona nefes bile aldırma” diye haber gönderdi. Bedir’in gönderdiği bu cevap Fahrülmülk Ebû Galip’in hoşuna gitti ve onu daha da cesaretlendirdi. Çünkü Fahrülmülk Ebû Galip zaman zaman Bedir’in oğlu Hilâl’e meyledebileceğini düşünüyordu.⁴²⁸

Büveyhî veziri Fahrülmülk, Bedir’in tutumundan emin olunca hemen ordusunun başına geçerek Hilâl’e karşı savaşı başlattı. Çok kısa bir süre içinde Hilâl esir düştü ve Fahrülmülk’ün huzuruna getirildi. Hilâl, Fahrülmülk’ün huzurunda eğilip yeri öptü, itaatini bildirdi ve ondan kendisini babasına teslim etmemesini istedi. Hilâl’in bu talebi kabul edildi. O da, Fahrülmülk Ebû Galip’e, babasına teslim edilmeme talebinin kabul edilmesine karşılık olarak Sâbûrhâst kalesinin nasıl teslim alınacağını söyledi. Hilâl’in annesi ve maiyetindeki adamları Sâbûrhâst kalesinde bulunuyorlardı. Onların da eman talepleri Fahrülmülk tarafından kabul edilince kaleyi tamamen Fahrülmülk’ün adamlarına teslim ettiler. Fahrülmülk kalede bulunan hazinelere el koydu. Rivayete göre kalede bulunan hazinede değerli mücevher, giysi

⁴²⁷ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c.8, s.56.

⁴²⁸ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c.8, s.57.

ve silahlar dışında 40.000 kese dirhem ve 400 kese altın vardı. Kalede bulunan her şeye el koyulduktan sonra kale Bedir b. Hasanveyh'e teslim edildi.⁴²⁹

Bedir, Fahrülmülk'ün bu yardımlarından dolayı Şehrezor'u ona iktâ olarak verdi. Şehrezor, yaklaşık olarak üç yıl onun atadığı naipleri tarafından idare edildi. Bu durum 404/1013-1014 yılında Tahir b. Hilâl'in Şehrezor'u ele geçirmesine kadar devam etti. İbnü'l-Esîr kalede bulunan ve birçok şaire konu olan bu hazineler anlatan bir kasidenin aşağıdaki üç beytini nakletmiştir.⁴³⁰

فَظَنُّوكَ تَعْبًا بِحَمْلِ الْعِرَاقِ كَأَنْ لَمْ يَرَوْكَ حَمَلْتَ الْجِبَالَا
وَلَوْ لَمْ تَكُنْ فِي الْعُلُوِّ السَّمَاءِ لَمَا كَانَ غَنَمُكَ مِنْهَا هَلَالَا
سَرِيتَ إِلَيْهِ فَكَنتَ السَّرَارَ لَهُ وَلِبَدَرِ أَبِيهِ كَمَالَا

Şair, bu beyitlerde Büveyhî hükümdar Bahaüddeve'yi överek rakiplerinin onun Irak'ı yönetmesinin kendisini yorduğu vehmine kapıldıklarını hâlbuki onun Cibâl'i de yönettiğini göremediklerini, muhteşem kalelerle birlikte Hilâl'i ganimet olarak ele geçirdiğini, Cibâl'e çokça sefer düzenlediğini ve Hilâl'in, babası Bedir'e de kurtarıcı olduğunu söylemektedir.

Böylece Bedir, 400/1009 yılında oğlu Hilâl ile Şehrezor'un Dînever kapısı yakınlarında giriştiği savaşta kaybettiği emirliğini Bahaüddeve'nin Fahrülmülk komutasında gönderdiği ordu sayesinde bir yıl sonra yeniden elde etmeyi başardı. Oğlu Hilâl ise Fahrülmülk tarafında Şehrezor'da bir yerde hapsedildi.⁴³¹

Bedir Sâbûrhâst savaşında oğlu Hilâl'in Büveyhî veziri Fahrülmülk Ebû Galip'e yenilmesinden sonra Hasanveyhî emirliğinin yönetimini yeniden elde etti. Berzikanî aşiret mensuplarından bir kısmının bu savaşta Hilâl'in tarafına geçmesi Bedir'de büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. O bu hayal kırıklığını gidermek, aşiret mensuplarını yeniden kontrol etmek ve emirliğinin sınırlarını güvence altına almak için harekete geçti. İlk iş olarak kendisine ihanet ettiğini düşündüğü kişiler ile Ebû İsa Şazi'nin öldürülmesinde payı olanların öldürülmesini emretti. Daha sonra da kendisine

⁴²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.81; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.692.

⁴³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.81; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.692.

⁴³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.57.

tehdit oluşturduğunu düşündüğü Hüseyin b. Mesud el-Kurdî'yi⁴³² karargâh olarak kullandığı Kosced kalesinde muhasara altına aldı.⁴³³

Bedir, hazırladığı ordunun başında 405/1014 yılında harekete geçti ve Kosced kalesini muhasara ederek kalenin hemen yanında konakladı. Muhasara uzayınca şiddetli kış bastırdı, kışın şiddeti karşısında dayanamayan Bedir'in adamları ondan muhasarayı kaldırmasını istediler. Ancak Bedir muhasaranın devam etmesinde ısrarcı oldu. Kale içinde bulunan Hüseyin b. Mesud el-Kurdî'nin adamları ölümü göze alarak kaleyi savunma iradelerini ortaya koymuşlardı ve muhasara uzadıkça uzadı. Mevcut durumdan hoşnut olmayan Berzîkanîler'den Cevzekân aşiretinden bir grup kendi aralarında yaptıkları istişare sonucunda Bedir'den kurtulmak için ona bir suikast düzenleme kararı aldılar. Bu durumdan haberdar olan Bedir'in sadık adamlarından Dülef İbn Male el-Kurdî ona bu durumu anlatmak için huzuruna çıktı. Ancak Bedir kendisine yapılacak suikast haberini bildiren o sadık adamını doğru dürüst dinlemeden, hiddetlenerek; "Tedbir almak sana mı kaldı Ya Dülef. Bahsettiğin şeyi yapmak için kendi aralarında konuşan ve korkmam gereken bu köpekler kimlerdir" diye bağırarak onu huzurundan kovdu.⁴³⁴

Diğer yandan Bedir'e yapılacak suikastın hazırlıkları devam ediyordu. Ona haber getiren Dülef suikast teşebbüsünün güçlendiğinden emin bir şekilde tekrar Bedir'in huzura çıkmak istedi ise de bu isteği kabul edilmedi. O da çadırın arkasından; "Sana haber verdiğim şey gerçekleşmek üzere" diye bağırarak sesini Bedir'e duyurmak istedi ise de bunda başarılı olamadı. Bedir bu seslenişe aldırmadı ve çadırından çıkarak bir tepenin üstünde oturduğu esnada Cevzekân aşireti mensuplarının ani saldırısına uğradı ve orada öldürüldü. Bedir'in karargâhını talan eden Cevzekânlar cesedini orada bırakarak kaçıp Büveyhî hükümdarı Şemsüddevle'ye sığındılar ve ona itaatlerini bildirip ondan koruma talep ettiler.⁴³⁵

Sıbt İbn Cevzî Bedir b. Hasanveyh'in ölümüyle ilgili kendisinden önceki İslam tarihi kaynaklarında olan bilgilere ilaveten bazı bilgiler vermektedir. Ona göre

⁴³² İbn Cevzi bu şahsın adını Hasan olarak zikretmektedir.(el-Muntazam..., c.15 s.106); Şerefhan ise Hüseyin b. Mansur olarak zikretmektedir. (Şerefname, c.1, s.73).

⁴³³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.82.

⁴³⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.83; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.692.

⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.83; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.692.

Hüseyin b. Mesud Kurdî'un aslında Bedir ile arası iyiydi ve Bedir onun hakkında güzel şeyler düşünüyordu. Ancak Bedir'in Hilâl ile savaşında taraf değiştirdi ve Hilâl'le birlikte Bedir'e karşı savaşmıştır. Bunun üzerine Bedir savaşı kazanıp toparlandıktan sonra Hüseyin b. Mesud'un üzerine yürüdü ve onu kalesinde muhasara altına aldı. Hüseyin b. Mesud'un öldürülmek korkusuyla Bedir'in karşısına çıkamadığını söyleyen Sıbt İbn Cevzî'ye göre Bedir, muhasara esnasında Nurbekân Kürtler'ini bertaraf etmesine rağmen Cevzekân Kürtler'ine dokunmamıştı. Oysa Dülef İbn Male'nin muhasaranın uzamasından hoşnut olmayan Cevzekân Kürtler'inin Hüseyin b. Mesud ile irtibata geçtiklerini ve suikast hazırlığı içinde olduklarını bildirmiş ve Bedir'den muhasarayı kaldırarak Sâbûrhâst'a dönmesini istemiştir. Bedir, gerekli tedbirleri almadığı gibi kendisine haber getiren kişiyi "Tedbir almak sana mı kaldı" diye kınamıştır. Sıbt İbn Cevzî, altmış kişinin ellerinde mızraklarla sabahın erken saatlerinde Bedir'e saldırarak onu öldürdüklerini söyledikten sonra bu olaydan önce çok sayıda Kürd'ün öldürüldüğünü söylemektedir.⁴³⁶

Büveyhî hükümdarı Şemsüddeve'nin Bedir'i öldüren Cevzekân aşiret mensuplarını kabul etmesi ve onları himayesine alması, Şemsüddeve'nin Bedir'in öldürülmesinde dahli olama ihtimalini akla getirmektedir. Çünkü Şemsüddeve Bedir'in katillerini himaye etmekle kalmamış, ortaya çıkan bu yeni durumu fırsat bilerek Hasanveyhî emirliğine ait olan her şeye de el koymuştur.

Muhasaranın kalktığını gören Hüseyin b. Mesud kalesinden dışarı çıktı, Bedir'in cesedinin yerde yattığını görünce cenazenin tekfin ve defin işlemlerinin yapılmasını emretti. Bunun üzerine cenaze tekfin işlemleri tamamlandıktan sonra Hz. Ali'nin (r.a.) meşhedine⁴³⁷ nakledilerek buraya defnedildi.⁴³⁸

Bedir b. Hasanveyh'in öldürüldükten sonra Hz. Ali'nin makamının olduğu meşhed'e defni konusu Bedir'in ve aşiretinin mezhebî mensubiyetleri hakkında bazı

⁴³⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.231-232.

⁴³⁷ **Meşhed**: İslam dünyasında "Meşhed İmam Ali", ismiyle anılan birçok yer vardır. Bu yerlerden biri Musul'da diğeri ise Deylem sancağında 'Ane şehridir. Yukarıda zikredilen meşhed Hz. Ali'nin makamının bulunduğu Necef değildir. Burada kastedilen "Meşhed" Fırat kıyısında bulunan bir beldedir. Bu iddianın iki nedeni vardır. Birincisi bu beldenin Bedr b. Hasanveyh'in öldürüldüğü yere yakın olması ikincisi de bu beldenin Hasanveyhî Emirliği sınırları içinde olması. (Mercûne, **Tarihü'l-Ekrad**, s.232, 5 nolu dipnot)

⁴³⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.83.

tartışmalara sebep olmuştur. İslam tarihi kaynaklarında bu konuya doğrudan işaret edecek bir bilgi olmamasına rağmen “**el-Kurd fî Dînever**” adlı eserin sahibi Nakşibendî, Bedir’in Hz. Ali’ye ait olduğu varsayılan bir meşhede defnedilmesinden yola çıkarak onun Şia mezhebîne mensup olduğunu ve kabilesini de Şiâlaştırdığını ileri sürmüştür.⁴³⁹

Nakşibendî, Bedir’in Şiâ olduğunu iki argümanla savunmaktadır. Birinci iddiasına göre Bedir’in öldürüldükten sonra Kûfe civarına (bu günkü Necef) olan Hz. Ali’nin meşhedine defnedilmesidir. Gerçekte ise, Hz. Ali’ye nispet edilen ancak kesin olarak neresi olduğu belli olmayan bir meşhede defnedilmiştir. Ona göre Hz. Ali’nin makamının olduğu bir yere ancak Şii olanlar defnedilebilir. Ferset Mer’î’ye göre bu doğru bir gerekçe olamaz. Çünkü ehlişünnete mensup olan kişileri de buraya defnedilmişlerdir. Ayrıca Bedir, buraya kendi vasiyeti veya ailesinin talebi üzerine defnedilmemiştir. Aksine hasmının emirleri doğrultusunda söz konusu mekâna defnedilmiştir.⁴⁴⁰

Hasanveyhîler’in Şiiliği konusunda Nakşibendî’nin ikinci argümanı ise Berzikanî aşiretinin Loristan bölgesinde ikamet etmesidir. Ona göre bu bölgede mukim olan ahalinin büyük çoğunluğu Şia mezhebîne mensuptur. Dolayısıyla Berzikanî aşireti de iç içe yaşadığı Lûr ve Goran taifeleri gibi Şii’dir. Ancak Nakşibendî’nin bu iddiasını İslam tarihi kaynakları doğrulamamaktadır.⁴⁴¹ Bu yazarın kişisel görüşü ve duygusal yaklaşımıdır. Çünkü Şia’nın İran’da yayılmaya başlaması Yâkût el-Hâmevî⁴⁴² ve İstahrî’ye göre erken dönemde (83/702) Kum şehrinde görülse de esas olarak hicri dördüncü yüzyılda Cibâl bölgesi ve civarında, Abbasî merkezî otoritesinin zayıflaması ve Şii Büveyhî (932-1062) devletinin ortaya çıkmasıyla birlikte yayılmaya başlamış ve güçlenmiştir.⁴⁴³

Bedir b. Hasanveyh ve aşiretinin Şia mezhebine mensubiyetleri hakkında İslam tarih ve coğrafya kaynaklarında somut bir bilgi olmadığı gibi onların Sünni-Şafii

⁴³⁹ Mer’î, **el-İmaratü’l-Kurdiye...**, s.178.

⁴⁴⁰ Mer’î, **el-İmaratü’l-Kurdiye...**, s.177.

⁴⁴¹ Mer’î, **el-İmaratü’l-Kurdiye...**, s.178.

⁴⁴² Yâkût, **Mû’cemü’l-büldân**, c.4, s.397-398; İstahrî, **Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-memâlik**, s.201.

⁴⁴³ Fatih Topaloğlu, **İran Coğrafyasının Şiileşme Süreci**, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, c.6, s.2 (Güz 2013), ss.43-62. ISSN 1309-5803 | www.emakalat.com, s.56.

mezhebine mensup olduklarına dair bazı işaretlere rastlamaktayız. Nitekim Yılmaz Öztuna'ya göre Hasanveyhîler Sünni Şafii'dir.⁴⁴⁴

İslam tarihi kaynaklarında Hasanveyhîler'in Şii değil, Sünni-Şafii olduklarını gösteren birçok delili aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

1- Hasanveyhîler'in baş kadısı Kâdî Yûsuf b. Muhammed b. Kec ed-Dîneverî, Bedir dönemi Şafii mezhebi meşayihinden olup, Hasanveyhî emirliğinin kuruluş yıllarındaki Dînever başta olmak üzere birçok şehirde kadılık yapmıştır. Kâdî Yûsuf Bedir tarafından dikkate alınan ve hatırı sayılan bir kişidir. Büveyhî veziri Ebü'l-Abbas'ı onun vasıtasıyla Bedir'e iltica etmiş ve yardımlarına mazhar olmuştur. Dolayısıyla Bedir Şii olsaydı Sünni-Şafii bir ilim adamını Kâdî olarak atamazdı.⁴⁴⁵

2- Tutucu bir Sünni olan Abbasî halifesi Kâdir-Billâh'ın Şii bir emire "Nâsirü'd-Din ve'd-Devle" gibi bir unvan vermesi mümkün değildir.

3- İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esir, İbn Kesir ve daha birçok Sünni tarihçi Bedir b. Hasanveyh'ten övgüyle bahsetmiştir. Şii bir şahsiyeti övmeleri pek mümkün olmasa gerek.

Sonuç olarak Bedir, 400/1009 yılında oğlu Hilâl ile giriştiği savaşta kaybettiği emirliğini Bahaüddeve'nin yardımı gönderdiği ordu sayesinde hicri 401/1010 yılında yeniden elde etmeyi başarmıştır. Ancak Hasanveyhî emirliğinde yaşanan çekişmeler emirliğin çöküşünü hızlandırdığı gibi Büveyhîler'in müdahalesini de beraberinde getirmiştir. Bu Büveyhîler'in Hasanveyhî emirliğine yaptıkları ikinci büyük müdahaledir. Hatırlanacağı üzere Hasanveyh'in ölümünden sonra çocukları arasında baş gösteren çekişmeler sonrasında Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'nin yaptığı müdahale ile Bedir Hasanveyhî emirliğinin başına geçirilmiş ve Hasanveyh'in diğer çocukları ile birlikte birçok Kürt ileri geleni büyük bir katliamdan geçirilmişti.

2.2. DIŞ SİYASET

2.2.1. Abbasîlerle İlişkiler

⁴⁴⁴ Yılmaz Öztuna, **İslam Devletleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, c.1, s.706.

⁴⁴⁵ İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.110; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.85; bkz. dipnot 1.

İslam tarihçileri Aşiret esasına dayanarak kurulan Kürt emirliklerinin, Abbasî Hilafeti ile ilişkileri Kâdir-Billâh (381/991-422/1031) döneminden itibaren kayıt altına alınmaya başlamışlardır. Bu yıllar aynı zamanda Kürtler'in Büveyhîler'le geliştirdikleri ilişkileri sayesinde halife tarafından onay ve kabul gördükleri bir dönemdir. Kürt emirlikler bu dönemde Abbasîler'in doğu sınırlarında siyasî ve askeri alanda etkin idiler. Kürt emirliklerinin Abbasî Hilafetine bağlılıkları semboliktir. Sembolik bir konuma indirgenen halifeye bağlılık aslında dinî otoriteye bağlılık olarak algılanıyordu. Bundan dolayı da halifeye bağlılık sevgi ve saygı esasına dayanıyordu. Halifenin onayı, bölgesinde otoritesini kabul ettiren ve halifeye bağlılığını arz eden mahalli emirlere bazı unvanlar verilmesi, hilat giydirilmesi ve sancak gönderilmesi şeklinde tezahür ediyordu. Ayrıca belli kişilere verilen unvan ve lakapların özellikle o kişilerin şahsiyeti, konumu ve etkinliği gibi konularla uyumlu olması gerekiyordu ve unvan verilen kişilerin otoritesinin onaylanması anlamına geliyordu.⁴⁴⁶

Yukarıda bahsi geçtiği gibi istila türü bir emirlik olan Hasanveyhî emirliğinin en kudretli şahsiyeti Bedir b. Hasanveyh'tir. Abbasî halifesi ile iyi ilişkiler içinde olmayı tercih etmiş ve onun onayını almak için gerekli adımları atmıştır. Bedir'in 388/998 yılında Bağdat'a gönderdiği elçi bizzat Halife tarafından kabul edilmiştir. Bedir'in Halife Kâdir-Billâh tarafından "Nâsiü'd-Din ve'd-Devle" unvanıyla taltif edilmesi ve kendisine hilat ve sancak gönderilmesi Hasanveyhî emirliğine meşruiyet kazandırmıştır. Böylece emirliğin meşruiyeti en yüksek dinî otorite tarafından onaylanmıştır. Bunun bir sonucu olarak diğer bölgesel güçler de Hasanveyhî emirliğinin meşruiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır.⁴⁴⁷

Halife Kâdir-Billâh'ın Bedir'e gönderdiği beyaz ipekten yapılmış sancağın bir tarafında; "*Lâ ilâhe illallah lâ şerike leh. Leyse kemislihi şeyün ve Hüve Hâliku külli şey'in ve Hüve'l-Latîfû'l-Habir,*" (Allah'tan başka ilah yoktur, O'nun bir ortağı da yoktur, O'nun benzeri hiçbir şey yoktur, O her şeyin yaratıcısıdır, O Latiftir her şeyi bilendir), ortasında yer alacak şekilde ahitname, sancağın diğer tarafında ise; "*Muhammedün resûlullah erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirahû ale'd-dîni*

⁴⁴⁶ Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.76.

⁴⁴⁷ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.8, s.1868; İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.9; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.498; İbn el-Kesir, **el-Bidaye**, c.11, s.324-354.

küllih ve lev kerihel müşrikûn ”⁴⁴⁸ (Muhammed Allah’ın resulüdür. Müşrikler istemese de dinî (İslam’ı) bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderen O’dur) ibareleri yazılmakta idi.⁴⁴⁹

2.2.2. Büveyhîlerle İlişkiler

2.2.2.1. Adudüddeve Dönemi

Hasanveyh, Büveyhî hükümdarları arasında yaşanan iktidar mücadelesinde Adudüddeve’nin rakibi İzzüddeve Bahtiyar’ın yanında yer almıştır. Bu da Adudüddeve’in Hasanveyhî emirliğine karşı düşmanca bir tutum içinde olmasına ve eline geçen ilk fırsatta bu emirliği tamamen ortadan kaldırmak istemesine neden olmuştu. Adudüddeve’nin Hasanveyh’e kızgınlığının ve Hasanveyhî emirliğini hedef almasının birçok nedeni vardır. İlk üç sırada yer alması muhtemel nedenler şunlardır;

1- Ona göre, “Kardeşleri ile arasını açan, onları birbirine düşüren şeytan” Hasanveyh idi ve artık o ortadan kalkmıştı.⁴⁵⁰

2- Hasanveyh’in Büveyhî hükümdarlar arasında yaşanan çatışmalarda Hemedân’da hüküm süren Fahrüddeve’nin yanında yer alması.⁴⁵¹

3- Adudüddeve, amcası oğlu İzzüddeve Bahtiyar ile giriştiği mücadelede Hasanveyh’in İzzüddeve’ye yardım etmesi ve onun yanında yer almasını kendisine karşı büyük bir düşmanlık olarak görüyordu.⁴⁵²

Muhtemelen Hasanveyhî emirliğini ortadan kaldırmanın hiçte kolay olmayacağını gören Adudüddeve kendi güdümünde veya kendisine müttefik bir emirliğin Cibâl bölgesinde istikrarı sağlaması açısından önemli olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle Hasanveyhî emirliğini Cibâl bölgesinde gelecekte kendisine vefalı, sağlam ve güçlü bir müttefik haline getirmek için harekete geçti. Kendi

⁴⁴⁸ Tvebe süresi, Ayet no. 33.

⁴⁴⁹ es-Sabî, *Rüsûmü dâri’l-hilâfe*, s.95.

⁴⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecaribü’l-ümem...*, c. 5, s.453.

⁴⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecaribü’l-ümem...*, c. 5, s.453; Zeki, *Târîhu’d-düvel...*, s.74.

⁴⁵² İbn Miskeveyh, *Tecaribü’l-ümem...*, c. 5, s.429; Zeki, *Târîhu’d-düvel...*, s.74.

otoritesini kabul eden böyle bir emirliğin tarih sahnesinde yerini alması için Hasanveyhî emirliğine yönelmek üzere hazırlıklara başladı.

Hasanveyh'in (ö. 369/979) ölümünün ardından çocukları arasında çıkan anlaşmazlıkları Adudüdddevle'ye istediği fırsatı sunsa da Hasanveyhî emirliğini saldırıp kendi kontrolü altına almak için öncelikle kendisine itaat etmeyi kabul etmeyen kardeşleri ile arasını düzeltmesi gerekli görüyordu. Ayrıca Cürcan ve Taberistan'da hüküm süren Ziyariler'le de barış yapması gerekiyordu. İki kardeşi Fahrüdddevle ve Müeyyidüdddevle ile Benî Ziyârî Kâbus b. Veşmgîr'e hazinedarı Ebû Nasr Hurşid Yezdiyar'ı barış elçisi olarak gönderdi. Ancak barış girişimlerinin istediği sonucu vermemiş olması onu Cibâl'i kontrol etmek için harekete geçmekten alıkoymadı. Aksine hemen harekete geçen Adudüdddevle ordusunun başında hiçbir zorlukla karşılaşmadan Hemedân'a girmeyi başardı. Ordunun Hemedân'a girmesi ile birlikte hem kardeşi Fahrüdddevle'nin önemli adamları hem de Berzikânî aşiretine mensup ileri gelen birçok önemli şahsiyet taraf değiştirerek Adudüdddevle'nin safına geçti. Fahrüdddevle ise bu gelişmeler karşısında hiçbir şey yapamadı ve kaçmak zorunda kaldı. Bunun sonucunda Nihavend, Dînever ve Sermâç Kalesi de dâhil Cibâl bölgesinde Hasanveyhî emirliğine ait yerlerin tamamı ve Hemedân Adudüdddevle'nin kontrolüne geçti.⁴⁵³

İbnü'l-Esir'in **el-Kâmil**'de 369/979 yılı olayları kapsamında verdiği malumata göre Adudüdddevle, ordusunu Hakkâri Kürtler'i üzerine göndermiş ve kalelerine çekilen Hakkâri Kürtleri kalelerinde muhasara etmiştir. Uzun süren muhasaraya dayanamayan Kürtler eman dilemek zorunda kalmışlardır. Eman talepleri kabul edilince teslim olan Kürtler Ma'lesya'dan⁴⁵⁴ Musul'a kadar, yaklaşık beş fersahlık (30 km) yolun iki tarafında çarmlıha gerilerek katledildiler. Hasanveyh'in vefatı akabinde gerçekleşen bu olay karşısında Bedir b. Hasanveyh sessiz kalmıştır. Muhtemelen Bedir kendisini Hasanveyhî emirliğinin başına geçiren ve velinimetisi olarak gördüğü

⁴⁵³ İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-ümem...**, c. 5, s.453.

⁴⁵⁴ **Ma'lesya**: Musul dolaylarında Ceziret ibn Ömer yakınlarında küçük bir beldedir. (Yâkût, **Mu'cemü'l-Büldan**, c.5, s.157)

Adudüddeve'nin ordusunun bu zalimane icraatı karşısında sessiz kalmanın kendi iktidarı için daha uygun olacağını düşünmüştür.⁴⁵⁵

Adudüddeve Hemedân'a girdikten sonra Hasanveyh'in çocuklarından dördü ve onlarla birlikte birçok Kürt ileri geleni eman dileyip itaatlerini bildirdiler. Buna rağmen Adudüddeve tarafından katledildiklerini daha önce zikretmiştik. Bu katliamdan muaf tutulan Hasanveyh'in diğer üç oğlundan Bedir, Adudüddeve'nin iltifatlarına mazhar oldu. Kendisine kılıç kuşandırılarak eyerleri altından bir ata bindirildi ve emirliğin başına geçirildi. Bedir emirliğin başına geçirildikten sonra Hasanveyhî Emirliği ile Büveyhîler arasında yeni bir sayfa açıldı. Böylece Büveyhîler'in Cîbâl'deki en büyük müttelikleri Bedir'in emirlik ettiği Hasanveyhîler olmuştur.⁴⁵⁶

Bedir'in katliamdan kurtulan diğer kardeşleri Asım ve Abdülmelik de Adudüddeve'nin iltifatına mazhar olmuşlardı. Ancak Adudüddeve Bağdat'a döndükten sonra Asım 370/980 yılında etrafına topladığı birçok muhalif Kürt ileri gelenleri ile birlikte kardeşi Bedir'e karşı isyan teşebbüsünde bulundu. Bedir, Adudüddeve'nin gönderdiği ordu sayesinde isyanı bastırarak kardeşi Asım'ı ve beraberindeki Kürt ileri gelenlerini bertaraf etmeyi başardı. Ebü'l-Fadl Muzaffer b. Mahmut tarafından esir alınan Asım Hemedân'a götürüldü. Onun ve diğer kardeşi Abdülmelik'in akıbetleri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte onların Hasanveyh'in diğer çocukları gibi öldürüldükleri kabul edilmektedir. Bu olayla birlikte Bedir'in Hasanveyhî emirliğinin tek hâkimi olmasının önündeki tüm engeller ortadan kalkmış oldu.⁴⁵⁷

Bedir'in Adudüddeve ile ilişkilerinde dikkat çeken bir konu da bazı kaynaklara göre Adudüddeve'nin Bedir'i Cebel'e vali olarak atamasıdır. Hasanveyh'in vefatından sonra Hasanveyhî emirliğine el koyan Adudüddeve, Bedir'i Berzikanî Kürtler'ine emir ilan ederek onu Hacıplik mevkiine yükseltmiştir. Bilindiği üzere Hacıplik unvanı ortaçağ İslam devletlerinde sarayın protokol işlerini yürüten,

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.390.

⁴⁵⁶ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c. 6, s.12; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.393.

⁴⁵⁷ İbn Miskeveyh, **Tecaribü'l-ümem...**, c. 5, s.453-454; Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.11-12; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.388; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.604.

özellikle Abbasiler’de vezirlik makamına denk bir unvandır.⁴⁵⁸ Ancak İslam tarihi kaynaklarında Bedir’in Büveyhî sarayında herhangi bir görev icra ettiğine dair somut hiçbir bilgi yoktur. Muhtemelen Adudüddевle bu unvanı Bedir’i taltif etmek için kendisine vermiştir.⁴⁵⁹

İbnü’l-Esir, Bedir’in ölümünü aktarırken kendisinden “Emir el-Cebel” olarak bahsetmektedir. İbü’l-Esir’de; “Dağın Emiri” anlamına gelen bu lakabın kim tarafında Bedir’e verildiği hakkında herhangi bir malumat yer almamaktadır.⁴⁶⁰ Sıbt İbnü’l-Cevzî’de, Bedir b. Hasanveyh’in hayatını anlatırken onu “Cebel Valisi” olarak nitelemekte ve Adudüddевle’nin Bedir’i Cebel’e vali olarak atadığını söylemektedir.⁴⁶¹

Cebel’in neresi olduğu konusunda İslam coğrafyacılarından Yâkût, bu ismin idari olarak Cibâl bölgesine bağlı bulun (şehir, kasaba, köy, belde vb.) yerlerin tamamını içine alan bir ifade biçimi olduğunu söylemektedir. Yâkût, Ali b. Abdullah İbn Cehdem el-Hemedanî el-Cebelî gibi bazı şahsiyetlerin nisbelerini örnek göstererek Hemedân’ın buraya bağlı bir idari birim olduğunu dolayısıyla Cebel, Cibâl’in daha kapsayıcı bir isimdir. Ayrıca kendisinin yaşadığı dönemde buralara Irak’ta denildiğini söylemektedir.⁴⁶²

Bedirb. Hasanveyh Adudüddевle’nin güvenebileceği en sağlam müttefiki oldu. Bu müttefiklik ilişkisi Adudüddевle’nin 372/983 yılında vefatına kadar en güzel şekilde devam etti. Hatta Bedir, Adudüddевle’ye bağlılığını göstermek ve onun rızasını kazanmak için Adudüddевle’nin kardeşi Müeyyidüddевle’nin Cürcan ve Taberistan’da hüküm süren Benî Ziyarî Kâbus b. Veşmgîr ile 371/981 yılında giriştiği savaşta ordusuyla birlikte Müeyyidüddевle’nin yanında yer aldı.⁴⁶³

Bedir, velinimetini Adudüddевle’ye karşı ömrünün sonuna kadar minnettarlığını gizlemedi. O, iyi bir müttefik olarak 372/982 yılında Adudüddевle’in ve 373/983

⁴⁵⁸ Hatip, Mustafa Abdülkerim, **Mu‘cem el-Mustelihat ve’l-Elkab et-tarihiye**, Müesseset er-Risale Yayınevi, Beyrut 1996, s.138.

⁴⁵⁹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.11.

⁴⁶⁰ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c.8, s.82.

⁴⁶¹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-zamân...**, c.18, s.231.

⁴⁶² Yâkût, **Mu‘cemü’l-Büldan**, c.2, s.103.

⁴⁶³ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.15.

yılında da Müeyyidüddeve'in vefatlarına kadar ilişkilerini iyi tuttu ve sürekli onların yanında yer aldı. Bedir, Adudüddeve'nin ölümünden sonra da ona olan minnettarlığını devam ettirdi. Her yıl babası Hasanveyh ve velinimetini Adudüddeve adına hac yapmaları için yirmi kişiyi hicaza gönderdi.⁴⁶⁴

2.2.2.2. Fahrüddeve Dönemi

Adudüddeve ve ardından kardeşi Müeyyidüddeve'nin ölümleri akabinde Büveyhî emirleri arasında iç çekişmeler tekrar baş gösterdi. İleri gelen Büveyhî devlet adamlarının daveti ile Büveyhî devletinin başına Fahrüddeve geçti. Ancak bu karara rağmen Şerefüddeve ile amcası Fahrüddeve arasında zaten var olan rekabet ve çekişmeler azalmadığı gibi artarak devam etti. Bu durum doğal olarak Hasanveyhî emirliğini de etkiledi. Bedir b. Hasanveyh bu yeni gelişmelerden sonra Fahrüddeve'den yana bir tavır aldı. Bedir önüne çıkan fırsatlardan yararlanmasını çok iyi bilmiş ve izlediği siyaset sayesinde müttefiklik ilişkilerini daha da geliştirmiştir.⁴⁶⁵

Burada Hasanveyh'in iki dayısından biri olan Muhammed b. Ğânım, Şevval 373/Mart-Nisan 984 yılında idari olarak Kum'a bağlı Korder mevkiinde Berzikanî ve 'İşanî aşiretlerine mensup birçok Kürd'ü etrafında toplayarak isyan teşebbüsünde bulundu. İsyancılar Fahrüddeve'ye ait bu bölgeyi talan ettikten sonra Berzikâniler'e bağlı diğer Kürt aşiretlerine mensup birçok kimse ile birlikte bölgeye yakın Heftcân⁴⁶⁶ kalesine sığınıp burayı kendilerine karargâh edindiler. Fahrüddeve'nin Muhammed b. Ğânım'ın başlattığı bu isyanı bastırmak için gönderdiği ordu Kürt güçleri karşısında yenilgiye uğradı. Bu yenilginin hemen akabinde Fahrüddeve ikinci bir orduyu Rey'den harekete geçirdi. Ancak bu ordu da isyancıların karşısında bir başarı elde edemedi.⁴⁶⁷

Bunun üzerine Fahrüddeve müttefikleri Bedir b. Hasanveyh nezdinde bu durumu kınadı ve ondan duruma müdahale etmesini istedi. Bedir, babasının dayısının oğlu

⁴⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105; İbn İmad, **Şezerat'üz-Zeheb...**, c.5, s.29.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.409.

⁴⁶⁶ **Heftcân Kalesi** hakkında bu isimle coğrafyacıların eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yâkût idari olarak Erbile bağı iki büyük kaleden bahsetmektedir. Huftiyan olarak kaydettiği kalelerden büyük olanı Şehrezor yolu üzerinde olup Huftiyanî Suhab b. Bedr olarak bilinir. Diğerisi ise Merağhe yolu üzerindedir. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.380).

⁴⁶⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.412.

Muhammed b. Ğânım ile irtibata geçerek onu Büveyhîler'e karşı giriştiği bu isyan harekâtını durdurması için ikna etti. Bedir'in bu başarılı girişimi geçici de olsa hedefine ulaştı ve 374/984 yılı sükûnetle geçti. Ancak bir yıl sonra 375/985 yılında olaylar yeniden başlayınca Fahrüddevle, bizzat ordunun başında savaşa katıldı. Muhammed b. Ğânım bu savaşta aldığı darbeler sonucu yaralandı ve hasımlarının eline esir düştü. Çok geçmeden de aldığı yaraların etkisi ile öldü.⁴⁶⁸

Büveyhî hükümdarı Adudüddevle'nin 372/983 yılında vefat etmesinin hemen akabinde üç oğlu Şerefüddevle, Samsâmüddevle ve Bahâüddevle arasında taht kavgası başlamış sonunda mücadeleyi Şerefüddevle kazanmış Samsâmüddevle ise hapsedilmiştir (376/987). Şerefüddevle ölünce adına veliaht tayin ettiği Bahâüddevle 379/989 senesinde henüz genç yaşta Bağdat'ta Büveyhî tahtına oturdu.⁴⁶⁹

379/989 yılında Şerefüddevle ölünce Rey'de olup bitenleri izlemekte olan Fahrüddevle, Abbasî Hilafet merkezî Bağdat'ı ele geçirme düşüncesini veziri Sahib b. Abbad ile paylaştığında, böyle bir fırsatı kollayan vezir, tereddütsüz bir şekilde Fahrüddevle'ye bu kararını desteklediğini ve onun emrinde olduğunu beyan etti. Fahrüddevle bu destek ve teşvikle birlikte ordusunu harekete geçirdi. Irak'a doğru yol alan Fahrüddevle'ye yolda Dübeys b. Afif el-Esedî ve Hemedân'a vardığında da Bedir dört bin atlıyla katıldı. Hemedân'da alınan karar üzerine ordu ikiye ayrıldı.⁴⁷⁰

Bedir, Büveyhî vezir Sahib b. Abbad ile birlikte kendi ordusunun başında Hemedân yolundan Karmisin ve Horasan üzerinden Bağdat'a doğru hareket etti. Fahrüddevle ise kendi ordusunun başında Ahvaz'a doğru hareket etti. Ancak yolda vezir Sahib b. Abbad'ın niyetinden kuşkulanan bazı kimseler, Fahrüddevle'ye vezir Sahib b. Abbad'ın kendisine ihanet ederek Bağdat'ta hüküm süren Adudüddevle'nin çocuklarına katılmasının muhtemel olduğu ima edince, Fahrüddevle durumdan kuşkulnmaya başladı. Bunun üzerine fikir değiştiren Fahrüddevle, Bağdat'a hareket eden ordunun Ahvaz'a geri dönmesini emretti.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.412.

⁴⁶⁹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.72.

⁴⁷⁰ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.93.

⁴⁷¹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.100; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.438-439.

Vezir Sahib b. Abbad'ın başında bulunduğu ve Bedir b. Hasanveyh'in de kendi askerlerine komutanlık ettiği Büveyhî ordusu gelen emir üzerine geri döndü ve Ahvaz'a doğru hareket etti. Bu arada Fahrüddeve Ahvaz'ı ele geçirmişti. Bu gelişmeler üzerine Bahaüddeve büyük bir ordu göndererek Fahrüddeve'nin ordusunu durdurmak istedi. Ahvaz'ın Dicle kolu yakınlarında başlayan savaş, Dicle'nin sularının kabarması nedeni ile su baskınlarının başlamasından endişelenen Fahrüddeve'nin ordusu savaştan çekilmek zorunda kaldı. Bu gelişmeler üzerine Bedir ani bir kararla savaş meydanını terk etti. Durumun vahametini ve savaşı kaybettiğini anlayan Fahrüddeve ordusunu tamamen geri çekerek Rey'e döndü.⁴⁷²

Bedir b. Hasanveyh ile arasında var olan müttefiklik ilişkisinin pekiştirilmesini ve daha da ileri götürülmesini arzu eden Fahrüddeve, 380/987 yılında henüz bir yaşında olan (doğum tarihi 379/986) oğlu Mecdüddeve'ye Ebû İsa Şazî vasıtasıyla Bedir'in kızını istedi. Hemedân'da akd edilen nikâh merasimi ile Fahrüddeve hem Bedir ile var olan müttefiklik ahdinî yenilemiş oldu hem de oğlu Mecdüddeve'yi gelecekte karşılaşılabileceği muhtemel tehlikeler karşısında güvenli bir limana kavuşturmuş oldu. Siyasî olarak gerçekleştirilen bu evlilik akdinin etkileri Fahrüddeve'nin ölümünden sonra da devam etmiştir. Bu dünürlük ilişkisinin Bedir ile Mecdüddeve'nin annesi Seyyide Hatun arasında oluşan dostluk ve istişare mekanizmasının işleyişinde ciddi anlamda etkili olduğu görülmektedir.⁴⁷³

2.2.2.3. Şerefüddeve Dönemi

Bağdat'ta 376/986 yılında Emirü'l-Ümeralık makamına gelen Büveyhî hükümdarı Şerefüddeve, Bedir b. Hasanveyh'e kızgındı ve onu cezalandırmak istiyordu. Çünkü Bedir Şerefüddeve'ye karşı amcası Fahrüddeve ile arasını düzeltip onunla müttefik olmuş ve Şerefüddeve'ye karşı onu desteklemiştir. Şerefüddeve el-Büveyh, 377/987 yılında işler yoluna girince kafasında tasarladığı şekilde Bedir b. Hasanveyh'i cezalandırma planını devreye sokarak Karatekin el-Cehşiyarî komutasında bir orduyu Bedir'in üzerine gönderdi. İki ordu Karmisin ovasında karşı karşıya geldi. Savaş başladıktan sonra bozguna uğradığı izlenimini veren Bedir

⁴⁷² Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.438-439.

⁴⁷³ *Mücmel et-Tevarih*, s.380,

ordusuyla birlikte savaş meydanında geri çekilmeye başladı. Bedir uyguladığı bu taktik sayesinde Karatekin'i yanıltmayı başardı.⁴⁷⁴

Bedir'in ordusuyla birlikte savaş meydanından çekildiğini gören Karatekin ve adamları Bedir'in yenilerek kaçtığı zannı ile atlarından inip çadırlarına çekildiler. Bedir ise düşman askerlerinin atlarından inerek çadırlarına çekilmelerinden emin olunca bu durumun yarattığı fırsatı iyi değerlendirerek savaş meydanından az uzakta geri çektiği ordusunu yeniden bir düzene sokarak savaş meydanına sürdü. Bu manevra sayesinde Karatekin'i ordusuyla birlikte gafil avladı. Karatekin'in karargâhını ele geçiren, ordusunu dağıtan ve adamlarının birçoğunu öldüren Bedir büyük bir zafer elde etti. Hayatını zor kurtaran Karatekin az sayıda adamıyla birlikte Bağdat'a geri dönmek zorunda kaldı. Bedir bu zaferin akabinde oluşun mevcut durumu fırsata dönüştürerek topraklarına yeni topraklar kattığı gibi Cibâl bölgesinde daha da güçlenerek egemenlik alanını da genişletmeyi başardı.⁴⁷⁵

Bedir'in Fahrüddevle ile kurduğu müttefiklik ve dostluk ilişkileri Şerefüddevle ile giriştiği savaştan etkilemedi. Şerefüddevle'nin bu müttefikliği bozmak için yaptığı baskılar da her hangi bir sonuç vermedi. Aksine Bedir'in Fahrüddevle ile ilişkilerin daha da güçlendiği görülmektedir. Bedir bu süreçten sonra da Fahrüddevle'nin giriştiği her savaşta askeri anlamda ona destek verdi. Bedir'in bu müttefiklik ilişkisi Fahrüddevle ölümünden sonra onun çocukları ile devam etti. Bedir bir taraftan Rey'de bulunan Mecdüddevle ve annesi Seyyide Hatun ile güzel ilişkiler kurarken diğer taraftan Hemedân'da bulunan Şemsüddevle ile de aynı minvalde ilişki kurmayı başarmıştır.

2.2.2.4. Mecdüddevle ve Şemsüddevle Dönemi

Büveyhî hükümdarı Fahrüddevle'nin 387/997 yılında vefatından sonra Cibâl bölgesinde kendisine bağlı olan topraklar iki oğlu Şemsüddevle ile Mecdüddevle ve eşi Seyyide Hatun (Ümmü'l-mülük Şirin) arasında bölüşüldü. Büveyhî ileri gelenleri ve hanedanın yönetim kadroları, Rey'de yaptıkları toplantı sonrasında henüz sekiz yaşında olan Fahrüddevle'nin oğlu Ebû Talip Rüstem (Mecdüddevle) adına

⁴⁷⁴ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.84; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.430.

⁴⁷⁵ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.84; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.430.

askerlerden biat aldılar.⁴⁷⁶ Tahta çıkardıkları Mecdüddeve küçük yaşta olduğu için yönetim işlerini onun adına annesi Seyyide Hatun tarafından yürütüyordu. Fahrüddeve'nin diğer oğlu Ebû Tahir Şemsüddeve ise annesi Seyyide Hatun'un onayı ile Hemedân, Karmisin ve buralara bağlı olan yerlerin yönetiminin başına geçirilmişti. Irak istikametinde Cibâl bölgesinin batı kesimi tamamen ona bağlı idi.⁴⁷⁷

Abbasî halifesi Kâdir-Billâh'ın mevcut duruma herhangi bir itirazı olmadığı gibi gönderdiği ahitname ile de Mecdüddeve'nin Rey ve ona bağlı yerler üzerindeki otoritesini tanıdığını gösterdi. Halife bunun için Mecdüddeve'ye sancak ve saltanat hilâtı da göndermeyi ihmal etmedi. Ayrıca küçük yaşta tahta oturtulan Büveyhî hükümdarına “Kenfü'l-Ümme” lakabını vererek ona “Mecdüddeve, Kenfü'l-Ümme Ebû Talip Rüstem b. Fahrüddeve” diye hitap etmeyi uygun görmüştü.⁴⁷⁸

Ancak daha önce de belirtildiği üzere Cibâl bölgesi bu dönemde sadece Büveyhîler'in egemen olduğu bir yer olmaktan çıkmıştı. Dînever merkez olmak üzere Hemedân, Şehrezor, Burûcerd, Nihavend, Esedâbad ve Sâbûrhâst gibi Cibâl bölgesinin bazı kesimleri Hasanveyhî emirliğinin kontrolünde idi. Hasanveyhîler bu bölgelerin tamamını kontrol etmelerine rağmen yine de Büveyhî emirleri ile aralarında var olan iyi ilişkileri önemseyip koruma konusunda dikkatli davranmışlardır. Büveyhî emiri Mecdüddeve annesi Seyyide Hatun ile birlikte 387/997 yılında Rey'de yönetimi ele aldıklarında Bedir b. Hasanveyh kâtibi Ebû İsa Safırî b. Muhammed'i Rey'de bulunan Mecdüddeve'ye göndererek babası Fahrüddeve ile yapılan ahitnamenin yenilenmesini ve aralarında tesis edilen sağlam ilişkilerin devamını istemiştir.⁴⁷⁹

Büveyhî hanedanının özellikle Mecdüddeve'nin Rey'de iktidarı ele almasının akabinde iktidarın paylaşımı ile ilgili birçok sıkıntının yaşandığı görülmektedir. Bu dönem de Mecdüddeve, annesi ve kardeşi Şemsüddeve'nin Rey'de iktidar mücadelesine giriştikleri gibi üst düzey bürokratlar da vezirlik makamını ele geçirmek için birbirleri ile rekabete girmişlerdir. Bedir, hem iktidar mücadelesinin yaşandığı

⁴⁷⁶ Ahmet Güner, “Mecdüddeve”, **DİA**, Ankara 2003, c.28, s.229.

⁴⁷⁷ Sabî, **Kitâbü't-Târîh**, c.8, s.66; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.26.

⁴⁷⁸ İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.8.

⁴⁷⁹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.179.

hanedan üyelerinin mücadelesine hem de vezir adaylarının birbirleri ile rekabetine müdahil olmuş hatta onun tutumu nihai karar almada belirleyici olmuştur.⁴⁸⁰

Bedir'in dikkat çeken müttefiklerinden biri de Büveyhî hanedanlığının kadınlarından Fahrüddeve'nin eşi Seyyide Hatun'dur. Bedir, Fahrüddeve'nin ölümünden sonra bir taraftan Rey'de hüküm süren Mecdüddeve ve annesi Seyyide Hatun ile ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan da Hemedân'da hüküm süren Şemsüddeve ile de ilişkilerini koruyup güçlendirmeyi ihmal etmemiştir. Her iki Büveyhî emiriyle dengeli bir ittifak ilişkisi içine girmiş olan Bedir izlediği siyaset sayesinde Rey'deki Büveyhî emirlerinin sürekli danışıp yardım talep ettikleri önemli bir otorite olmuştur. Bedir konumu ve kendisine duyulan güven neticesinde zaman zaman Büveyhî hükümdarları arasındaki yaşanan ihtilaflara müdahil olmuştur.⁴⁸¹

Örneğin Fahrüddeve Cibâl'de bir bölgenin emiri iken abisi Adudüddeve'ye isyan etmiş çıkardığı isyan başarısızlıkla sonuçlanınca da kaçıp kayınpederi Kâbus b. Veşmgîr'e sığınmıştır. Bunun üzerine Adudüddeve ordusunu harekete geçirerek Kâbus'u Esterâbâd şehrinde çıkan savaşta mağlup etti. Kâbus Esterâbâd yenilgisinden sonra Samanîler'den aldığı yardıma rağmen tekrar mağlup oldu ve her şeyini kaybetti. Böylece Taberistan ve Cürcân Adudüddeve'nin eline geçti. Kâbus beraberinde Fahrüddeve ile birlikte Samanîler'e sığınmak zorunda kaldı. Müeyyidüddeve'nin ölümünün (373/984) akabinde Fahrüddeve, vezir Sahib b. Abbâd ve Büveyhî ileri gelenlerinin daveti ile Cibâl Büveyhîler'inin başına geçti. Ancak kayınpederi Kâbus'a ait toprakları ona iade etmedi. Fahrüddeve 387/997 yılında ölünce Cibâl'de hüküm süren Büveyhîler'in başında küçük yaşta bir hükümdar ile annesinin bulunması eski Ziyârî hükümdarı Kabûs b. Veşmgîr'e topraklarını yeniden kazanma hususunda cesaret verdi.⁴⁸²

Uzun süre Horasan'da kalan Kabûs, Büveyhîler'e karşı bir askerî harekât başlattı. Bunun üzerine Seyyide Hatun daha önce de olduğu gibi ne yapacakları konusunda Bedir b. Hasanveyh'le istişarede bulundu. Herhangi bir karar almadan Bedir'e gönderdiği elçinin getireceği cevabı beklemeye koyuldu. Elçinin getirdiği

⁴⁸⁰ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.179.

⁴⁸¹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.178-179; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.489.

⁴⁸² Güner, "Kâbus b. Veşmgîr", **DİA**, c. 4, s.43.

cevapta Bedir, Seyyide Hatun'a; Rey ve civar bölgelerin yasal varisinin oğlu Mecdüddevle olduğunu, henüz küçük yaşta olan birine ait mal ve mülkün sonu belli olmayan bir savaşta kullanılmaması gerektiği, tavsiyesinde bulundu. Bedir'e göre Mecdüddevle'nin büyümesi ve güçlenmesi beklenmeliydi. Bedir, gönderdiği cevapta ayrıca Seyyide Hatuna "Şayet babası gibi maharet ve dirayet sahibi biri ise zaten kendisine ait olan ve işgal edilen yerleri bizzat kendisi geri alabilecektir. Şayet bunu yapmaya gücü yetmezse, o zaman da siz onun mal ve mülkünün heba olmasına sebep olmamış olacaksınız" demiştir.⁴⁸³

Ancak başta Mecdüddevle'nin veziri Abu Ali b. Hamule olmak üzere birçok kişi Bedir'in bu düşüncelerine muhalefet etti. Kabûs b. Veşmgîr'e karşı askeri hazırlıklar başladı ve Ebû Ali b. Hamule ordunun başına geçti. Etrafında bulunan insanların, "Şayet Cürcan'a varıp orayı alabilirsen, sen artık vezir değil emir olacaksın" kabilindeki kışkırtıcı sözlerin etkisiyle Mecdüddevle'nin hazinelerini de yanına alarak sefere çıktı. Ebû Ali b. Hamule daha savaşın başında büyük bir yenilgiye uğradı ve Büveyhî ordusu Kabûs b. Veşmgîr'in kuvvetleri karşısında mağlûp olarak Taberistan ve Cürcân'dan tamamen çekilmek zorunda kaldı (388/998). Büveyhî vezir ve idareciler, Bedir'in görüşüne muhalif bir tutum içine girerek savaş konusunda ısrar etmeleri Büveyhîler'in hem savaşı kaybetmelerine hem de Mecdüddevle'ye ait hazinelerin heba edilmesine sebep oldu.⁴⁸⁴

Bedir, sadece Büveyhî hanedan üyeleri arasında vuku bulan çekişmelere müdahil olmamış, aynı zamanda vezirlik makamını elde etmek isteyen bürokratlar arasında vuku bulan rekabete de müdahil olmuştur. Rey'de vezirlik konusunda birbirleri ile mücadele eden Ebû Ali b. Hamule ile Ebû Abbas ed-Dabbî'nin bir türlü anlaşamamaları işlerin yolunda gitmemesine neden olmuştur. Mecdüddevle'nin annesi Seyyide Hatun bundan zarar görünce Bedir'e başvurmak zorunda kalmış ve Bedir'in tavsiyeleri doğrultusunda Ebû Ali b. Hamule yakalanarak kontrol altında tutulması için Bedir'in yanına gönderilmiştir. Ebû Ali çok geçmeden bulunduğu yerde öldürülmüş

⁴⁸³ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.177-178.

⁴⁸⁴ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.179.

ve Bedir'in tavsiyeleri ve isteği doğrultusunda kendisine bağılılığı ile bilinen Ebû Abbas ed-Dübbî Rey'de vezir olarak atanmıştır.⁴⁸⁵

Bedir'in Rey'deki Büveyhîler'in veziri Ebû Abbas ed-Dabbî ile olan ilişkileri olumlu bir seyir halindeydi. Gücünü Bedir'den alan bu vezir başı sıkıştığında Bedir'e iltica edebileceğini biliyordu. Nitekim 392/1001 yılında Ebû Abbas ed-Dabbî ile Seyyide Hatun arasında ciddi bir anlaşmazlık vuku buldu. Hapsedilip öldürülmekten korkan Ebû Abbas Rey'den ayrılarak Bedir'in yanına gitmek istedi. Bunun için Dînever'de kadılık yapan Yusuf b. Muhammed b. Kec Ebû'l-Kasım'ı durumu arz edip izin alması için Bedir'e gönderdi.⁴⁸⁶

Bedir, Vezir Ebû Abbas ed-Dabbî'den Rey'de kalarak görevine devam etmesini ve Seyyide Hatun ile arasını düzeltmesini istiyordu. Kadı Yusuf'tan bu düşüncesini vezir Ebû Abbas'a iletmesini istedi. Ancak Vezir Ebû'l-Abbas, Rey'den ayrılma konusunda ısrarcı olunca Bedir; "ben söyleyeceğimi söyledim, ancak Ebû Abbas söylediklerim dışında bir çözüm düşünüyorsa ona yardım edeceğimi bilmesini isterim" diye cevap gönderdi. Bedir, 393/1002 yılında Rey'den ayrılarak Burûcerd'e gelen Ebû Abbas ve maiyetindekileri bizzat kendisi karşılamadı ama onlara her türlü kolaylık ve yardım sağlamaktan da çekinmedi.⁴⁸⁷

Ebû Abbas'ın kaçışını fırsata dönüştüren Ebû Ali el-Hatir ordu ve ahalinin de desteğini arkasına alarak boşalan vezirlik makamına geçmeyi başardı.⁴⁸⁸ Ancak vezirlik makamında uzun süre kalamadı. On yedi ay sonra Ebû Ali el-Hatîr'den boşalan vezirlik makamının taliplileri arasında Ebû Abbas ed-Dübbî'de vardı. Bedir'de Ebû Abbas'ın tekrar Rey'e vezir olarak dönmesini istiyordu. Ebû Abbas'a eşlik etmesini için Ebû İsa Şazî'nin başında bulunduğu 3000 kişilik bir ordu hazırladı. Bu gelişmelerden haberdar olan Seyyide Hatun Ebû Abbas ve beraberindekileri Rey'den uzaklaştırmak için bir hileye başvurdu. Ebû Abbas'a haber göndererek Rey girebileceğini ve kendisi için her türlü hazırlığın yapıldığını bildirdi. Seyyide Hatun başvurduğu hilenin bir parçası olarak Ebû Abbas'ın güvendiği bazı kimseler, Rey'e

⁴⁸⁵ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.179.

⁴⁸⁶ Sabî, **Kitâbü't-Târih**, c.8, s.66.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.26; İbn el-Kesir, **el-Bidaye**, c.11, s.332.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.26.

girdiği takdirde tutuklanıp öldürüleceği uyarısında bulundular. Bu uyarıları ciddiye alan Ebû Abbas vezirlik hevesinden vaz geçerek geri döndü. Bunun sonucunda Ebû Ali'den boşalan vezirlik makamına Seyyide Hatun'un iradesi doğrultusunda Ebû Saad b. el-Fadl getirildi.⁴⁸⁹

Ancak Bedir İbn Fazl'ın Rey'de vezirlik makamına getirilmesini pek hoş karşılamadı. Çünkü İbn Fazl, Büveyhî emiri Mecdüddeve adına Hemedân ve civarında görev yaptığı esnada Bedir'in Hemedân'da kendi adına işletilmek üzere bir han satın alınmasına engel olmak istemişti. İbn Fadl, Bedir'in bu teşebbüsünü engellemek için onun Hemedân'a gönderdiği Ebû Ğalib b. Me'mun es-Saymerî'yi Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b.Halef en-Niremanî'nin⁴⁹⁰ evinde konaklarken Deylemî adamlarına soydurdu. Canını kurtarıp Bedir b. Hasanveyh'in yanına dönen Ebû Ğalib daha sonra Bedir'in izniyle İbni Fadl'a bağlı yerlere saldırarak 50.000 dinarlık gelirlerine el koydu. İbn Fadl'ın bu olayı küçümseyerek, "Bunu Yahya b. Anber adlı eşkıyanın bana bağlı yerlere saldırıp mallarıma el koyması sayıyorum" dediği Bedir'in kulağına gidince, ona olan öfkesi daha da artmıştır. Bundan dolayı Bedir onun vezirliğinden hoşlanmamış ve Ebû Abbas'ın tekrar Rey'e vezir olarak dönmesi için bir çaba içine girmişti. Hatta Ebû Abbas'ın vezirlik makamına dönmek için annesi Seyyide Hatun'a 200.000 dinar teklif ettiği ancak bu teklifinin kabul edilmediği ileri sürülmüştür.⁴⁹¹

Mecdüddeve çaresiz bir şekilde İbn Fadl'dan boşalan vezirlik makamına tekrar Ebû Ali el-Hatir'i getirmek zorunda kaldı. Ebû Ali el-Hatir'in Rey'de vezirlik makamına getirilmesi, Ebû Abbas'ı Rey'de vezir olarak görmek isteyen Bedir b. Hasanveyh'e rağmen olmuştu. Bu durumdan rahatsız olan Bedir, Ebû Ali el-Hatir'e "Vezir" diye hitap etmekten imtina etmiştir. İkisi arasında yaşanan bu zıtlaşma, birbirleri hakkında kötü ifşaatlarda bulunma ve karşılıklı düşmanlık şeklinde devam etmiştir.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Sabî, *Kitâbü't-Târîh*, c.8, s.68.

⁴⁹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b.Halef en-Niremanî; Bedr b. Hasanvey adına Hemedan'da vergi toplamakla görevlendirilmiştir.(es-Sabî, *Kitâbü't-Târîh*, c.8, s.68).

⁴⁹¹ Sabî, *Kitâbü't-Târîh*, c.8, s.67-68-69; İbn el-Kesir, *el-Bidaye*, c.11, s.332.

⁴⁹² Sabî, *Kitâbü't-Târîh*, c.8, s.68.

Sabî'nin **Kitâbü't-Târîh**'inde zikrettiği bir olayda Bedir, Rey'de kendisine rağmen vezirlik makamına getirilen Ebû Ali el-Hatir ile zıtlaşınca vezir kendisine "Seyyiduna" diye hitap etmekten imtina etmiştir.⁴⁹³ Bu olay Rey'de Bedir'e efendimiz anlamında "Seyyiduna" diye hitap edildiğine işaret etmektedir. Aynı şekilde Şemsüddeve'de Bedir'e; efendim anlamında "Mevlaye" diye hitap etmiştir. Bu iki hitap şekli de Bedir'in Rey'de Büveyhî emirleri üzerinde etkili bir konumda olduğunu kanıtlamaktadır.⁴⁹⁴

Başta Rey'de olmak üzere Cibâl bölgesinin tamamında birçok olaya sebep olan Ebû Ali el-Hatir bölgede etkin olan şahsiyetleri yanına çekmeye çalıştığı bununla da yetinmeyip Mecdüddeve'in annesi Seyyide Hatun'un etkisini kırmak için yoğun bir çaba içine girdiği görülmektedir. Ebû Ali el-Hatir'in oyununa gelen Mecdüddeve, 397/1007 yılında vezir Ebû Ali el-Hatir'in kışkırtma ve yardımıyla iktidarı annesi Seyyide Hatun'un elinden almak için harekete geçti ve annesini Tabrek kalesinde hapsedmiştir. Fakat Seyyide Hatun buradan kaçmayı başarak Bedir b. Hasanveyh'e sığındı.⁴⁹⁵

Bedir'in desteğini almayı başaran Seyyide Hatun, Hemedân ve Karmîsîn (Kirmanşah) bölgesinde yönetimin başında olan diğer oğlu Şemsüddeve'yi harekete geçirdi. Bedir de Seyyide Hatun'a destek için askerlerinin başına geçti ve Şemsüddeve ile birlikte Rey'i kuşattı. Sonunda Mecdüddeve savaşı kaybetti ve annesi tarafından tahttan uzaklaştırılarak bir kalede vezir Ebû Ali el-Hatir ile birlikte hapsedildi. Onun yerine kardeşi Şemsüddeve tahta çıkarıldı. Seyyide Hatun, yardımlarından dolayı Bedir'e desteğine karşılık muhteşem bir hilat giydirdi ve onu hediyelerle geri gönderdi.⁴⁹⁶

Böylece Şemsüddeve Rey'de Büveyhî tahtına oturdu. Bedir ile arasında karşılıklı saygı ve yardımlaşmaya dayanan bir müttefiklik ilişkisi gelişmeye başladı. Ancak bir yıl sonra Seyyide Hatun Şemsüddeve'nin kendisine karşı tutumundan memnun kalmayınca hapsedtiği oğlu Mecdüddeve'nin yeniden tahta geçmesini istedi.

⁴⁹³ Sabî, **Kitâbü't-Târîh**, c.8, s.68.

⁴⁹⁴ **Mücmel et-Tevarih ve'l-Kises**, Alırıza Keyani, İhsan M. (Ed.), Tahran 1391, s.380, www.tarikhfa.com

⁴⁹⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.46; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.199.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.46.

Bunun üzerine Şemsüddeve Hemedân'a dönmek zorunda kaldı. Mecdüddeve resmen hükümdar olmakla beraber siyasî irade bu gelişmeden sonra da Seyyide Hatun'un elinde kaldı.⁴⁹⁷

Hemedân'a dönmek zorunda kalan Şemsüddeve bu şekilde azledilmesini kabullenemedi. Rey'e geri dönmek için askeri hazırlıklara başladı. Bedir'den Seyyide Hatun'un iktidarına son vermek için yardım talebinde bulundu. Şemsüddeve, Bedir'e çok güveniyordu. Hatta kendisine "Mevlam, sahibim, Nâsiüddin ve'd-Devle Ebü'n-Necm Mevla Emir el-Mü'minin" diye hitap ediyordu. Ancak bu durumdan hoşnut olmayan Bedir bu aralar oğlu Hilâl'in kendisine karşı kalkıştığı isyan hareketi ile meşguldü.⁴⁹⁸

Bedir'in kendisine yardım etmeme ihtimalini aklına getirmeyen Şemsüddeve harekete geçti. Ancak Bedir oğlu Hilâl'le uğraştığı için bizzat kendisi Şemsüddeve'nin başlattığı askeri harekâta katılamadı. Sadece Şemsüddeve'ye desteğini göstermek için bir miktar asker gönderdi. Bedir'in gönderdiği askerleri de ordusuna katan Şemsüddeve Kum civarını kuşattı. Ancak Şemsüddeve'nin askerleri girdikleri yerleri yağmalamaya kalkışınca şiddetli bir direnişle karşılaştılar. Çıkan çatışmalarda Şemsüddeve'nin askerlerinden yedi yüz kişi öldürüldü. Durumun daha da kötüye gittiğini gören Şemsüddeve Hemedân'a geri dönmek zorunda kaldı. Oğlu Hilâl'in çıkardığı isyanla uğraşan ve Cibâl bölgesi sınırları içinde kendisine bağlı yerlerde kontrolü sağlamaya çalışan Bedir'in Şemsüddeve'ye yaptığı bu askeri destek sembolik de olsa Seyyide Hatun ve oğlu Mecdüddeve'nin hoşuna gitmemiş hatta aralarının açılmasına neden olmuştur.⁴⁹⁹

Bedir'in Büveyhî vezirleri ile ilişkileri ve Hasanveyhî emirliğini onlara güvenli bir sığınak haline getirmesi Büveyhîler nezdinde hiçte hoş karşılanmamıştır. Nitekim Bedir'in bu tutumu zaman zaman Büveyhîler'le karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur. Seyyide Hatun örneğinde görüldüğü gibi Bedir'e rağmen İbn Fazl Rey'de vezir olarak atanmıştır. Oysa Seyyide Hatun daha önceleri aldığı kararların çoğunda Bedir ile istişare etmiştir. Bedir'in Seyyide Hatun ve oğlu Mecdüddeve ile ilişkilerine

⁴⁹⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.46; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.199.

⁴⁹⁸ **Mücmel et-Tevarih** vel-Kises, s.384.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.47.

örnek gösterilecek olaylardan biride Gazneli Sultan Mahmud'un Seyyide Hatun ve oğlu Mecdüddeve'yi Rey'e saldırmakla tehdit etmesidir. Doğuda sınırlarını genişletmek isteyen Gazneli Sultan Mahmut, Rey'deki Büveyhî hükümdarı Fahrüddeve'nin vefatını müteakip Mecdüddeve'nin yaşının küçük olmasını ve annesi Seyyide Hatun'un saltanat nâibesi olarak ülkeyi yönetmesini fırsat bilerek harekete geçmek istedi. Rey'e bir elçi göndererek Seyyide Hatun'u ve oğlu Mecdüddeve'yi ülkelerini işgal etmekle tehdit etti. Seyyide Hatun hiç zaman kaybetmeden Gazneli Sultan Mahmud'un elçisine verilecek cevap hakkında Bedir'e bir elçi göndererek onunla istişarede bulundu.⁵⁰⁰

Sâbûrhâst'da bulunan Bedir, Gazneli Sultan Mahmud'un elçisine verilecek cevap konusunda Seyyide Hatun'dan elçinin kendisine göndermesini istedi. Elçiye bizzat kendisi cevap vermek istiyordu. Bedir hemen hazırlıklara başladı, Kürtler'den oluşan ordusuna silahlarını kuşanmış bir şekilde Rey'den Sâbûrhâst'a kadar olan yolun her iki kenarına dizilmelerini ve elçinin görebileceği şekilde silah ve teçhizatlarını öne çıkarmalarını emretti. Bedir'in amacı askerlerinin çokluğunu ve ordusunun gücünü Gazneli Sultan Mahmud'un elçisine göstererek onu böyle bir sefere teşebbüs etmekten caydırmaktı.⁵⁰¹

Gerçekten de Rey'den Sâbûrhâst'a gelen elçi yol kenarlarına dizilmiş silahlı askerlerden çok etkilendi. Bedir'in yanına ulaştığında gördükleri karşısında hayrete düşmüştü. Bedir kendisine Gazneli Sultan Mahmut ile Seyyide Hatun ve oğlu Mecdüddeve arasında barışın egemen olası gerektiğini söyledi. Elçi Rey'e geri döndü. Seyyide Hatun Bedir'in kendisine tavsiye ettiği bir üslupla "Eğer eşim hayatta olsaydı, bu hususta sultan böyle buyuruyor diyerek, endişe içinde olur ve ne gibi bir tedbir almak gerekiyor diye sorardım. Ancak şimdi böyle bir endişe içinde değilim. Çünkü Sultan akıllı bir padişaktır. Şayet beni mağlup ederse, bir kadını mağlup etmeye muvaffak olduğu için bir şöhret kazanmaz. Eğer ben onu mağlup edersem, bu yenilginin acısı kıyamete kadar unutulmaz"⁵⁰² diye yazdığı mektubu Gazneli Sultan Mahmud'a vermesi için elçiye teslim etti. Elçi Rey'den ayrılarak mektupla birlikte

⁵⁰⁰ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.175.

⁵⁰¹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.175.

⁵⁰² Erdoğan Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, s.43.

Horasan'a döndü. Gördükleri ile birlikte Bedir'in tutumunu Sultan Mahmut'a anlattı ve düşündüklerinden vaz geçmesini ve barışın daha iyi olacağını ona tavsiye ederek onu Rey'e saldırmaktan vazgeçirdi. Gazneli Sultan Mahmut Rey'e yürümeyi birçok defa düşünmüş, fakat Bedir b. Hasanveyh hayatta olduğu ve Seyyide Hatun iş başında bulunduğu sürece bunu gerçekleştirmemiştir.⁵⁰³

Bedir, 392/1001 yılında Mecdüddeve adına Hemedân ve civarında görev yapan İbn Fadl ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu olayı anlatan İslam tarihi kaynakları Deylemiler'den bahsetmektedir. Ancak söz konusu kaynaklar incelendiğinde konuyla ilgili dikkate değer bir bilgi olmadığı görülmüştür. Herhangi bir ilişki varsa bile bunun daha çok Büveyhîler üzerinden gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Sadece münferit birkaç olay hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bu olayların birinde daha öncede bahsi geçen Bedir b. Hasanveyh, Hemedân'da kendi adına işletilmek üzere bir han satın alınması olayıdır.⁵⁰⁴

Bu olaydan dolayı Bedir uzun süre İbn Fazl'a düşmanlık beslemiş hatta onun Rey'de vezir olmasına ciddi anlamda muhalefet etmiştir. Bedir'in muhalefetine rağmen Rey'de Mecdüddeve'ye vezir olan İbn Fadl, Mecdüddeve ve annesi Seyyide Hatun'un güvenini kazanmayı başarmış, verdiği hediyelerle ikisinin de gözlerini kamaştırmıştır. Ancak vezirlik makamını kötüye kullanan İbn Fazl askerlere karşı kötü muamelede ileri gidince kendisine karşı ciddi bir muhalefet başladı. Kendisini güvende hissetmeyen İbn Fadl çareyi daha önce arasını düzeltmiş olduğu Bedir b. Hasanveyh'e sığınmakta buldu. Kibirli biri olan ve askerlere kötü davranan İbn Fazl vezirlik makamında ancak iki yıl kalabildi. İbn Fazl kaçarak Sâbûrhâst'a gitti. Kendisini karşılayan Bedir b. Hasanveyh ona iyi muamelede bulundu, ondan hiçbir yardımı esirgemedi. Hatta İbn Fadl daha sonra Bedir'den aldığı yardımlar sayesinde Berûcerd'te yerleşti.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.175; Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.87.

⁵⁰⁴ Sabî, *Kitâbü't-Târih*, c.8, s.67-68-69.

⁵⁰⁵ Sabî, *Kitâbü't-Târih*, c.8, s.69.

Bedir'in siyasî ve askeri kabiliyetinin bir sonucu olan bu tasarrufu onun konumunu ve gücünü arttırdığı gibi Rey'de bulunan Büveyhî hanedanlığı üzerindeki etkisini de arttırmıştır. Adeta Rey'de ona sorulmadan hiçbir karar alınmıyordu.

2.2.2.5. Bahaüddeve Dönemi

Adudüddeve'nin ölümünün ardından üç oğlu arasında başlayan mücadelenin sonunda Bağdat'ta Büveyhî tahtına Bahaüddeve oturdu. Amcası Fahrüddeve'yi de yenerek otoritesini daha da sağlamlaştırdı. Bağdat'ta bulunan halife Tâi'-Lillâh 381/991 yılında Bahaüddeve'nin isteği üzerine hilafet makamından indirildi ve onun yerine Kâdir-Billâh halifelik makamına getirtildi.⁵⁰⁶

Bu gelişmelerin olduğu dönemde iktidarını pekiştiren ve Bağdat üzerinde ciddi anlamda etkili olan Bahaüddeve, Bedir b. Hasanveyh'in Rey'de bulunan Fahrüddeve'ye verdiği destekten dolayı ona çok kızgındı. İlişkiler ancak Fahrüddeve'nin ölümünden sonra düzelmeye başlamıştır. Bahaüddeve çok geçmeden yeni müttefiki Bedir b. Hasanveyh'in de yardımıyla Fars'ı işgal etme konusu üzerinde düşünmeye başlamıştır. Bu amaçla Batiha hâkimi Mühezzibüddeve Ali ve Bedir b. Hasanveyh ile geniş bir ittifak yapan Bahaüddeve bu sayede kardeşi Samsâmüddeve'ye karşı birkaç defa sefer düzenleyebilmiştir.⁵⁰⁷

Bahaüddeve, 381/991 yılında komutanlarından Ebû Nasr Hoşâzede ile ihtilafa düşünce onu da diğer bazı kimselerle birlikte tutukladı.⁵⁰⁸ Ebû Nasr Hoşâzede, Bedir'e sığınma ve yardım talebi için haber gönderdi. Bu arada hapsedildiği yerden kaçmayı başarak Batiha'ya geldi ve burada Bedir'den gelecek cevabı bekledi.⁵⁰⁹ Bedir elçi ile gönderdiği cevapta ona her türlü yardımı memnuniyetle yapacağını söylemiş ancak Ebû Nasr, Bedir'in elçisi Batiha'ya ulaşmadan vefat etmiştir.⁵¹⁰

Bahaüddeve, Vasıt'ta kendisine karşı ittifak kuran güçleri bastırmak için harekete geçirdiği veziri Ebû Ali düşmanları tarafından kuşatılınca Bedir b. Hasanveyh'ten yardım istemek zorunda kalmıştır. Bahaüddeve, 388/998 yılında Vasıt

⁵⁰⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.439.

⁵⁰⁷ Erdoğan Merçil, "Bahaüddeve", **DİA**, c.4, s.475-476.

⁵⁰⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.457.

⁵⁰⁹ Hasan, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.116.

⁵¹⁰ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.159.

bölgesinde kendisine karşı çıkan isyanları ancak yardım talebi üzerine Bedir'in verdiği askeri destek sayesinde bastırabilmiştir.⁵¹¹ Bedir'in bu hizmetleri karşılıksız kalmamış daha önce de anlatıldığı gibi halife Kadir-Billah, Bahaüddeve'nin teklifi üzerine onu "Nâsiu'd-Din ve'd-Devle" unvanı ile taltif etmiş ve kendisine saltanat hilâtı ile birlikte sancak da gönderilmiştir.⁵¹²

Bedir, Bahaüddeve ile ilişkilerini önemsemesine ve korumaya çalışmasına rağmen Bahaüddeve'nin, veziri Amîdülcuyûş lakaplı Ebû Ali el-Hasan'ın bir tasarrufu ile ilişkilerin seyri değişmiş hatta farklı bir mecraya girmiştir. Vezir Amîdülcuyûş Ebû Ali el-Hasan, Bağdat-Hemedân arası Horasan yolunun güvenliğinden sorumlu olan Kılıç'ın ölümünün hemen akabinde bu yolun güvenliğini Bedir'e rağmen onun hasmı ve rakibi olan Kürt Şazincân aşiret reisi İbn Annaz'a verdi. Bu gelişme ilişkilerin ciddi anlamda bozulmasına neden oldu. Cibâl bölgesinin batısında bulunan Hulvân ve Karmîsîn'de hüküm süren Ebû'l-Feth Muhammed b. Annaz el-Kurdî bu görevlendirme sayesinde güç kazandı ve Bedir b. Hasanveyh'in en büyük rakibi haline geldi.⁵¹³

Bedir, Bahaüddeve'nin veziri Amîdülcuyûş Ebû Ali el-Hasan'ın, İbn Annaz lehine olan bu tasarrufunu kendisine karşı kalkışılmış düşmanca bir tutum olarak değerlendirdi ve harekete geçti. Bedir bu düşmanca tutum karşısında ilk icraat olarak Bahaüddeve'ye karşı savaşan, Bahaüddeve'nin eski veziri Batiha valisi Ebû'l-Abbas b. Vasil'a yardım için 3000 asker gönderdi. Bununla yetinmeyen Bedir, Bahaüddeve'nin veziri Amîdülcuyûş'a karşı muhalefet eden ve ölen, Horasan yolunun hâkimi Kılıç'ın müttefiklerinden biri olan Ebû Cafer el-Haccac b. Hürmüz'ün⁵¹⁴ komutasında binlerce kişilik bir ordunun kurulması için hazırlıklara başladı.

⁵¹¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.496; Mer'î, s.183.

⁵¹² Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.8, s.1868; İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.9; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.498; İbn el-Kesir, **el-Bidaye**, c.11, s.324-354.

⁵¹³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.39; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.690.

⁵¹⁴ **Ebû Cafer el-Haccac b. Hürmüz**: kendisi Bahaüddeve'nin Bağdat vekili idi. Yol güvenliğini sağlamakla mükellef olan el-Haccac aynı zamanda Kürt ve Arap isyancılarla savaşmak için görevlendirilmişti. Görevinden azledilince yerine 'Amid el-Cüyüş getirildi. İsabetli görüşleri olan Haccac heybetli kişiliği ve cesareti ile tanınmıştır. Bağdat'ı terk ettikten sonra fitne yaygınlaştı. Ahvazda h. 400 yılında 105 yaşında vefat etti. (İbn el-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.72-73).

Bedir, Ebû Cafer el-Haccac b. Hürmüz'ün komutasında kurulan orduyu Hindî b. Sadi, Ebû İsa Şazî b. Muhammed ve Ram b. Muhammed el-Cavanî⁵¹⁵ gibi Kürt emirlerle destekledi. Müttefiklerine Bağdat üzerine yürümelerini ve muhasara altına almalarını söyledi. Harekete geçen ordu Bağdat yakınlarına geldiğinde Huzistan bölgesinde Bahaüddeve ile bir türlü anlaşamayan Arap Benî Mezyed kabilesi lideri Ebü'l-Hasan Ali b. Mezyed el-Esedî'nin⁵¹⁶ adamlarıyla birlikte, büyük bir kısmı Bedir b. Hasanveyh'in adamlarından müteşekkil olan ve Bağdat'a doğru yol alan orduya katıldı. Bu gelişme sayesinde Bağdat'ı muhasara altına alacak olan bu ordunun mevcudu 10.000 askere ulaştı. Ordu Bağdat'a bir fersah (yaklaşık 6 km) kadar yaklaştı ve Bağdat'ı muhasara altına aldı. Bahaüddeve muhaliflerinin oluşturduğu koalisyon ordusunun Bağdat muhasarası 397/1006 yılında gerçekleşti ve bir ay devam etti.⁵¹⁷

Bağdat tam düşmek üzereyken Bahaüddeve'nin safında olan İbn Annaz aşiret mensuplarıyla birlikte Bağdat muhasarasını kırmak için vezir Amid el-Cüyüş'ün imdadına yetişti. Öte yandan Ahvaz'da Bahaüddeve ile savaşan Ebü'l-Abbas b. Vasıl'ın ordusu bir tür zararlı haşaratın askerlerin bineklerine musallat olmasından dolayı bitap düşmüştü. Savaşı kaybedeceğini anlayan İbn Vasıl kaçıp Bedir b. Hasanveyh'e katılmak için Bedir'in adamlarından Cafer b. el-Awam'ın Hanikin'de bulunan evine sığındı. Bunun haberini alan Ebü'l-Feth İbn Annaz, Cafer b. Awam'ın evini basarak Ebü'l-Abbas b. Vasıl'ı esir aldı. Bağdat'a götürülerek Bahaüddeve'nin veziri Amîdülcüyüş'a teslim edildi. Burada öldürülen Ebü'l-Abbas b. Vasıl'ın kafası kesilerek Bahaüddeve'ye gönderildi ve halk arasında teşhir edildi.⁵¹⁸

Bu gelişmelerden haberdar olan Bağdat'ı muhasara eden ordunun kumandanı Ebû Cafer el-Haccac b. Hürmüz'ün askerleri arasında büyük bir moral bozukluğu yaşandı. Neticede muhasarayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Ebû Cafer ile Ebû İsa Hulvân'a, İbn Mezyed ise kendi ülkesine dönmek zorunda kaldı.⁵¹⁹

⁵¹⁵ **el-Cavanî**: kadim bir Kürt kabilesidir. (Mes'udî, c.2, s.97).

⁵¹⁶ **Ebü'l-Hasan Ali b. Mezyedel-Esedî**: Senedüddeve Ebü'l-Hasan, Huzistan civarında mukim Arap Benî Esed kabilesine mensup, Hille civarında hüküm süren Mezyedilerin ilk emiridir. Hicri 408 yılında vefat etmiştir. (İbn el-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.127).

⁵¹⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.39; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.690.

⁵¹⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.40-41.

⁵¹⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.39; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.690.

Konuyla bağlantılı olduğunu düşünölen ve İbnü'l-Esir'in 396/1005 yılı olayları arasında aktardığı bilgilere göre; Bahaüddeve'nin Amid el-Cüyüş'e bağılı ordusu Bendeniceyn⁵²⁰ mevkiinde Kürtler'e saldırmış ancak Amid el-Cüyüş'ün Deylemî komutanlarından bir kişinin öncölük ettiğı bu savaşta Bahaüddeve'nin ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır. Kürtler bu savaşta büyük miktarlarda ganimet elde ettiler. Savaş meydanında bulunan hayvan ve binekleri ganimet olarak alan Kürtler Deylemî komutanın giysilerine kadar her şeyine el koydular. İbn Kesir, çıplak kalan Deylemî komutanın karşılaştığı bir adamdan bir gömlek alıp giydiğini ve yürüyerek geri dönmek zorunda kaldığını zikretmektedir.⁵²¹

Bedir'in Bahaüddeve ve özellikle veziri Amîdülcuyûş ile şiddetli bir mücadele ve çatışma içinde olduğı bir dönemde cereyan eden bu olayın Bedir b. Hasanveyh'ten bağımsız gelişmiş olması düşünölemez. Çünkü bölgede etkinlik çabası içinde olan Annazî Kürtler'i zaten Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz'ın öncölüğünde Bahaüddeve ve veziri Amîdülcuyûş ile birlikte hareket ediyorlardı. İbnü'l-Esir bu olayı aktarıırken Bedir'den bahsetmez. Ancak olayın yaşandığı dönem ve Bedir'in Bahaüddeve ile giriştiğı mücadele dikkate alındığında, söz konusu Kürtler'in Bedir'e bağılı kesimlerden olduğı söylenebilir.⁵²²

Bahaüddeve elde ettiğı askeri başarı sayesinde baş düşmanlarından biri olan Ebü'l-Abbâs b. Vâsıl'dan kurtulmuştu. Sıra onun baş düşmanı Fahrüddeve'ye her hâlükârda ona askeri ve mali yardımda bulunan, onu sürekli kendisine karşı kıskırtan hatta Bağdat'ı 10 bin kişilik bir ordu ile muhasara etme cüretinde bulunan koalisyondun mimarı olan Bedir b. Hasanveyh'e gelmişti. Bahaüddeve 397/1006 yılında ordu komutanı Amîdülcuyûş'a orduyu hazırlamasını emretti. Hazırlıklar için hazineден büyük miktarda mali kaynak ayrıldı. Bedir'i ortadan kaldırmak için yola çıkan ordu Cündişabur'a ulaştığında Bedir, Amîdülcuyûş'a bir elçi göndererek barış teklifinde bulundu. Böylece olayların seyrini tamamen değıştirdi.⁵²³

⁵²⁰ **Bendeniceyn**: Nehrevan yolu üzerinde idari olarak Bağdat'a bağılı, Cebel istikametinde çarşısı olan ve Kadı'nın evinin bulunduğı meşhur bir kasabadır (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, 1/499).

⁵²¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.35.

⁵²² İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.35.

⁵²³ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.41; İbn Haldûn, c.4, s.690.

Bedir elçiyle birlikte gönderdiği mesajda Amîdülcuyûş'a hitaben şöyle diyordu "Sen Bağdat'a bir fersah (yaklaşık 6 km) mesafede bulunan Benî Ukayliler'in size ait olan, işgal ettikleri yerleri geri alamadın ve onlarla barış yapmak zorunda kaldı. Hal böyle iken nasıl bana ait şehirleri ve kaleleri alacaksın? Bende olan mali imkânlar sende yoktur. İki seçenek için de seninle varım. Seninle savaşırsam savaş bir yarışır. Kimin kazanacağını bilemeyiz. Şayet ben yenilirim bunun sana bir faydası olmaz. Çünkü o zaman ben kalelerime, hisarlarım çekilirim ve elimdeki malımı harcarım. Ama sen acziyet gösterirsen, ben çöl insanıyım. Bilerek geri çekilir sonra yaklaşıyorum (saldırım). Ancak sen yenilirsen toparlanamazsın ve efendinden azar işitirsin. Benim düşüncem ve sana teklifim, efendini memnun edecek miktarda mal vereyim ve barışalım." Amîdülcuyûş, Bedir b. Hasanveyh'in barış teklifini kabul etmenin kendisi için daha iyi olacağı kanaatine vardı ve yapılan teklifi kabul etti. Bedir b. Hasanveyh'ten ordusunun masraflarını karşılayacak miktarda para aldıktan sonra taraflar arasında barış sağlandı ve Amîdülcuyûş askerleri ile birlikte geri döndü.⁵²⁴

Bedir'in Bahaüddeve ile inişli çıkışlı ilişkileri vardı ve bu ilişkiler Bahaüddeve'nin veziri Amîdülcuyûş'un kabul ettiği barış teklifi sayesinde düzelmiş oldu. Bedir'in Bahaüddeve'nin veziri Amîdülcuyûş ile 397/1007 yılında barış anlaşması teklifini bizzat kendisi yapmıştır. Bu teşebbüsünde muvaffak olmuş ve bu sayede Bahaüddeve ile arasını düzeltmiştir. Böylece emirliğinin güvenliğini Büveyhîler'den gelebilecek tehditlere karşı korumayı başarmıştır. Bedir, Amîdülcuyûş ile yaptığı anlaşma sayesinde Bahaüddeve ile sağlam bir müttefiklik ilişkisi kurmayı başarak bir kez daha askeri ve siyasî zekâsını ortaya koymuştur. Bu manevra sayesinde ülkesini, insanını ve ordusunu sonucu kimin kazanacağı belli olmayan bir savaştan, savaşla birlikte yaşanacak yıkımdan korumayı başarmıştır. Bedir bir kez daha barışı savaşa tercih etmiştir. Daha sonra oğlu ile mücadelesinde de bu müttefiklik ilişkisinin semeresini almış mutlak bir hezimetten kendisini kurtarmıştır. Ancak aynı hassasiyeti oğlu Hilâl ve kendisi gibi Kürt olan Emir Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz'a karşı gösterememiştir.⁵²⁵

⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.41; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.690.

⁵²⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

Bedir oğlu Hilâl ile savaşında harekete geçirdiği müttetikleri Ebü'l-Feth b. Annaz ile Ebû İsa Şazî'nin yenileceklerini anladığı anda daha önce hasım olduğu ve henüz barıştığı Bahaüddeve'den yardım istemekten imtina etmemiştir. Bu olay Bedir'in Bahaüddeve ile ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Bedir, Bahaüddeve'nin veziri Fahrülmülk Ebû Ğalib komutasında gönderdiği ordunun yardımları sayesinde mutlak bir hezimetten kendisini ve müttetiklerini kurtardı. Oğlu Hilâl'i yenerek yeniden Hasanveyhî emirliğinin başına geçmeyi başardı.⁵²⁶

Bedir'in muvaffak olduğu bu barış anlaşması sayesinde Hasanveyhî emirliğinin başına yeniden geçtikten sonra Şehrezor'u Fahrülmülk Ebû Galip'e iktâ olarak verdi. Bedir ölünceye kadar Bedir'in Fahrülmülk Ebû Galip ile dostluğu ve müttetikliği devam etmiştir.⁵²⁷

Bahaüddeve ile ilişkiler kapsamında ele alınacak konulardan biride Bedir'in kullandığı “Nâsiu'd-Din ve'd-Devle” unvanının kendisine verilmesidir. Bir kimsenin temsil ettiği makam veya göreviyle ilgili olarak kullandığı ad ya da sıfat, hükümdarlık alâmeti unvan veya lakapların kullanılması İslam'dan önce başlar ve İslam'dan sonrada devam eder. Unvan ve lakap kullanımı ortaçağ İslam devletlerinde sıkça görülen bir uygulamadır. Ortaçağ İslam devletlerinde emirler ve bürokratlar tarafından kullanılan lakaplar veya unvanlar ya talep üzerine ya da bizzat halife tarafında verilir ve bu da halifenin ilgili kimsenin görevini onaylaması anlamına gelirdi.⁵²⁸

Hasanveyh'in 369/979 yılında vefatından sonra yerine geçen oğlu Bedir dönemi Abbasî hilafet merkezî ile ilişkilerin düzelip geliştiği bir dönemdir. Bu iyi ilişkiler sayesinde Bedir halife Kâdir-Billâh tarafından unvan, hilat ve sancak ile taltif edilmiştir. Böylece başta Hemedân, Dînever, Berûcerd, Nihavend ve Esedâbad'daki hâkimiyeti halife Kâdir-Billâh tarafından da teyit edilmiştir.⁵²⁹

Abbasîlerle ilişkilerin düzelip iyi yönde seyretmesi ile Bedir'in Halife Kâdir-Billâh'ın teveccühüne mazhar olmasında bazı olaylar etkili olmuştur. Bu olayların başında daha önce de bahsettiğimiz Horasan ve Bağdat istikametinden hacca giden

⁵²⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

⁵²⁷ Ebû Ramadan, **İklim el-Cibâl...**, s.320.

⁵²⁸ Abdülkerim Özeydin, “Unvan”, **DİA**, İstanbul 2012, c.42, s.163.

⁵²⁹ İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.104.

kervanların maruz kaldıkları saldırıların Bedir tarafından önlenmesi ve yol güvenliğinin sağlanması gelmektedir. İslam tarihi kaynaklarında yer alan bilgilere göre Asfir adlı Arap bedevi bir şaki zilhicce 384/Ocak-Şubat 995'te hacıların yolunu Zübâle⁵³⁰ ve Sâlebiye⁵³¹ arasında kesmiş ve geçmelerine izin vermemiştir. halifeinin kendisine daha önce gönderdiği dirhemlerin sahte olduğunu iddia ederek büyük miktarda bir para talebinde bulunmuş bunun üzerine kendilerinden talep edilen yüklü meblağı verme imkânına sahip olmayan hacılar geri dönmek zorun kalmışlardır.⁵³²

Bu olay üzerine İbn Kesir'in "Dînever ve Hemedân civarında güvenilir, kendine has siyaseti olan ve hayrat işlerinde bulunan en seçkin hükümdar"⁵³³ diye bahsettiği Bedir, ertesi yıl Asfir isimli Arap bedevi eşkıyaya beş bin dinar, diğer bir rivayete göre ise dokuz bin dinar göndermiştir. Böylece hac kervanlarının yol güvenliğini temin ederek hac kabilelerinin güven içinde Hicaz'a ulaşmalarını sağlaması halifenin teveccühüne mazhar olmasında etkili olmuştur.⁵³⁴

Bedir'in yıldızının parlamasında etkili olan diğer bir olay da şudur: Büveyhî hükümdarı Bahaüddeve'nin veziri Amîdülcuyûş Ebü Ali ile Kantaratü'l-Beyza denilen yerde yaptığı savaşta sıkışınca Bedir'den yardım talebinde bulunmuştur. Bedir, savaşı kaybetmek üzere olan Bahaüddeve'nin yardım talebine olumlu cevap vererek savaşı kazanmasında etkili olmuştur. Bazı rivayetlere göre bu olay üzerine Bahaüddeve, Bedir'in unvan, hilat ve sancakla mükâfatlandırılması için halife Kâdir-Billâh nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Bahaüddeve'nin bu talebi halife Kâdir-Billâh tarafından memnuniyetle yerine getirilmiş böylece Bahaüddeve, Bedir'in kendisine vermiş olduğu desteği karşılıksız bırakmamıştır.⁵³⁵

Bedir'in güçlü kişiliği, Büveyhîler'le müttelik olması, Bağdat ile iyi ilişkiler içinde olmayı tercih etmesi, onu bölgenin önemli liderleri arsına sokmuş ve gönderdiği elçi de bizzat halife tarafından kabul edilmiştir. Gelişen bu iyi ilişkilerin bir sonucu

⁵³⁰ **Zübâle:** Kufe'den Mekke'ye giden yol üzerinde bilinen ve pazarı olan bir köydür.(Yâkût, **Mu'cemü'l-Büldan**, c.3, s.129).

⁵³¹ **Sâlebiye:** Kufe'den Mekke'ye giden yol üzerinde bulunan konaklama yerlerinden birdir.(Yâkût, **Mu'cemü'l-Büldan**, c.2, s.78).

⁵³² İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.14, s.369.

⁵³³ İbn el-Kesir, **el-Bidaye**, c.11, s.353.

⁵³⁴ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.8, s.172. İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.14, s.369.

⁵³⁵ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.8, s.186.

olarak Halife Kâdir-Billâh Bedir'i 388/998 yılında "Nüsret ed-Devle" unvanı ile taltif etmiştir. Ancak Bedir bu unvanı kullanmaktan imtina etmiş ve "Nâsiü'd-Devle" unvanını kullanmayı tercih edeceğini izhar etmiştir. Bunun üzerine Halife Bedir'in arzu ettiği unvanın da fevkinde onu "Nâsiru'd-Din ve'd-Devle" unvanı ile yüceltmıştır. Bedir'in kullandığı unvanlar arasında en önemli olanı hiç şüphesiz Halife Kâdir-Billâh tarafından kendisine layık görülen bu unvanıdır.⁵³⁶

Halife Kâdir-Billâh'ın Bedir'e verdiği unvan ifade ettiği anlam bakımından çok önemlidir. Abbasî halifeleri tarafından Büveyhî emirlerine, vezirlere ve mahalli beylere verilen unvanlar genellikle dünyevi nitelemeler içermektedir. Halife Kâdir-Billâh ilk kez hem dinî hem de dünyevi anlamı olan bir unvanı Bedir b. Hasanveyh'e vermiştir.⁵³⁷

Bedir b. Hasanveyh'e dinî bir anlam ifade eden "Nâsirü'd-Din" unvanının verilmesinde aşağıdaki faaliyetleri etkili olmuştur;

1-Dinî bir ibadetin yerine getirilmesi için hac yolunun onarımını ve güvenliğini sağlaması, bu konuda gösterdiği çaba ve bunun için hazinesinden beş ila dokuz bin dinara varan bir meblağı ayırması.⁵³⁸

2-Mekke ve Medine'de bulunan Ensar ve Muhacirin'in çocuklarına, ihtiyaç sahiplerine, dul kadınlara ve ilim ehline büyük miktarlarda yardımda bulunması ve bunun için hazinesinden yirmi bin dinarlık bir ödenek ayırması,⁵³⁹

3-Hem emirliğindeki şehirlerde hem de Bağdat'ta bulunan ihtiyaç sahiplerine her Cuma yardımda bulunmayı gelenek haline getirmesi,⁵⁴⁰

4-Her yıl yirmi kişiyi bedelini ödeyerek hacca göndermesi,⁵⁴¹

⁵³⁶ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.8, s.186; İbn Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.9; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.498; İbn el-Kesir, **el-Bidaye**, c.11, s.324-354.

⁵³⁷ Mer'î, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.177.

⁵³⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105.

⁵³⁹ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.6, s.172; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105.

⁵⁴¹ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105; İbn İmad, **Şezerat'üz-Zeheb...**, c.5, s.29.

5- Yaklaşık üç bin cami ve mescit yaptırması.⁵⁴²

6- Birçok yerde garip kimsesiz kişilerin barınabilecekleri hanlar yaptırması.⁵⁴³

Bedir'e "Nâsiü'd-Din" unvanının yanında dünyevi bir anlam ifade eden "Nâsirü'd- Devle" unvanının da verilmesinde onun Bağdat üzerinde kontrolü elinde tutan Büveyhîler'le kurduğu müttefiklik ilişkileri ve izlediği siyaset, etkili olmuştur. Yukarıda zikredildiği üzere bu unvanın verilmesinde Büveyhî emiri Bahaüddeve etkili olmuştur.⁵⁴⁴

2.2.3. Ukaylilerle İlişkiler

Egemenlik alanları Musul, el-Cezîre ve Kuzey Suriye toprakları olan Ukayliler, 990-1096 yılları arasında Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'de hüküm süren Hamdanîler'e tâbi bir Arap hanedanlığı idi. Hasanveyhîlerle Ukayliler'in ilişkileri konusunda İslam tarihi kaynaklarında dikkate değer bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak Bedir b. Hasanveyh'in kendisinden kaçan düşmanı Ebü'l-Feth b. Muhammed el-Annaz'ın sığındığı Ukayli emiri Rafi' b. Muhammed b. Mukin'e yazdığı mektup, Hasanveyhîlerle Ukayliler arasında bir ilişkinin varlığına ve bu ilişkinin Bedir'in babası Hasanveyh döneminden beri devam ettiğini göstermektedir.⁵⁴⁵

Bedir b. Hasanveyh Ukaylî emiri Rafi' b. Muhammed b. Mukin'e gönderdiği mektupta babasının ona sevgisinden ve aralarındaki hukuktan bahsetmektedir. Bedir, bu hukuka dayanarak ondan Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz'ı himaye etmemesini istemiştir. Hatta bu eskiye dayalı iyi ilişkilerin ve hukukun devamı için bunu şart koşturmuştur. Ancak Rafi' b. Muhammed b. Mukin, Bedir b. Hasanveyh'in İslam'ın ret ettiği, hem Kürtler'in hem de Arapların örfünde sığınmacıların her türlü saldırıya karşı korunmaları ve düşmanlarına teslim edilmemeleri ilkesine aykırı olan bu talebine olumlu cevap vermemiştir. Bunun üzerine Bedir'in ordusu harekete geçmiş ve Rafi' b. Muhammed b. Mukin'e ait olan birçok yeri işgal ettikten sonra bizzat onun evini

⁵⁴² İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105.

⁵⁴³ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15 s.105.

⁵⁴⁴ Rûzrâverî, **Zeyl...**, c.8, s.186.

⁵⁴⁵ Gülay Ögün Bazer, "Ukayliler", **DİA**, İst.2012, c. 42, s.59.

yakarak ona ait olan Berdan kalesini de zorla ele geçirmiştir. Bazı rivayetlerde yer alan bilgilere göre Bedir b. Hasanveyh bizzat kendisi bu ordunun başında bulunmuştur.⁵⁴⁶

İbnü'l-Esir, İbn Haldûn ve diğer bazı İslam tarihçilerinin kaydettiğine göre Hasanveyh b. Hüseyin el-Kurdî'nin de Ukaylî emiri Rafi' b. Muhammed b. Mukin'le iyi ilişkiler içinde olduğunu ve bu ilişkinin Bedir döneminde de devam ettiğini söylenebilir. İlişkilerin seyrini Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz'ın ilticası bozmuştur. İbn Haldûn'un deyimi ile bu ilişkiyi zehirlemiştir.⁵⁴⁷

Bedir'in Ukaylilerle ilişkisine işaret eden bir başka bilgi de Sıbt İbn Cevzî'nin eserinde yer almaktadır. es-Simnanî'den aktardığı bilgilere göre Ukaylî Emiri Karvâş'ın Mısır'a gönderdiği elçi Ebü'l-Hasân ile Mısır hakimi arasında geçen diyalogda Bedir b. Hasanveyh'inde adı geçmektedir. Mısır hâkimi elçiye "Sahibinin hizmetlerini gördük. Bunu başarmasında Bedir b. Hasanveyh ve Beni Mervân gibi tüm civar yöneticilerinin yardımı olmuştur" demiştir. Bu bilgi Hasanveyhîlerle Ukayliler arasında bir ilişkinin varlığını ve bu ilişkinin Mısırlı yöneticiler tarafından da bilindiğini göstermektedir.⁵⁴⁸

2.2.4. Annazîlerle İlişkiler

Annazîler, liderliğini Ebü'l-Feth Muhammed b. Annan'ın (Annaz)⁵⁴⁹ yaptığı, Şazincanî Kürtler'ine mensup bir aşiret olup, Karmisin ve Hulvân civarlarında hüküm sürmüş, Hasanveyhîler'in ortadan kalkmasıyla da Cibâl bölgesi ve civarında, Destkere, Dakuka ve Bendenîceyn'e kadar sınırlarını genişletmeyi başarmış Bağdat Büveyhîler'ine tabi bir Kürt emirliğidir (380-510/990-1115).⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.40; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.690.

⁵⁴⁷ İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.690.

⁵⁴⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.189.

⁵⁴⁹ İslam tarihi kaynaklarında bu emirliğin isminin Annaz (Sabî, **Kitâbü't-Târîh**, c.7, s.5; İbn el-Esir, **el-Kamil**, c.7, s.492.), 'Annan (İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.306; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.3, s.547.) ve 'Ayyar (Beyhakî, Ebü'l-Hasen Zahîrüdîn, **Tarih Hukema el-İslam**, (thk. Muhammed Kurd Ali), et-Terakî Matbası, Dimaşk 1946, s.61; Şerefhan, s.68.) şekilde zikredilmesi bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Beyhakî ve Bitlisî gibi daha geç dönem tarihçilerinin 'Ayyar, günümüz tarihçilerinden Muhammed Emin Zeki ve bazı Kürt tarihçilerinin 'Annan ismini kullanmış olsalar da başta Hilâl es-Sabî ve İbn el-Esir gibi aynı döneme yakın tarihçiler Annazî ismi ile emirliğin kurucusunu eserlerinde zikretmişlerdir. Hilâl es-Sabî Annazî emirliği ile aynı dönemde yaşamıştır.

⁵⁵⁰ Zeki, **Târîhu'd-düvel...**, s.126-127.

Cibâl bölgesinde yaşayan Kürt kabile ve aşiretleri arasında cereyan eden en önemli sorunların başında rekabet ve egemenlik alanlarını genişletme çabası geliyordu. Ortaçağda kabile esasına dayalı toplumların genelinde olduğu gibi iki büyük Kürt aşiret liderleri olan Bedir b. Hasanveyh ile Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz arasındaki düşmanlık böyle bir rekabet ve egemenlik alanını genişletme çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. İbn Haldûn iki lider arasında yaşanan düşmanlıktan bahsederken Bedir ile sürekli bir rekabet halinde olan Şazincanî Kürtler'inden, Annazî aşiret lideri Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz için; “Bedir b. Hasanveyh'in düşmanı, onun işlerini alt-üst eden Kürt Boğa” ifadesini kullanmıştır.⁵⁵¹

Annazî aşiret lideri Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz, Büveyhîlerle ve özellikle Büveyhî veziri Amîdülcüyûş ile güven ve yardımlaşma esasına dayanan bir ilişki geliştirmeyi başarmış bu sayede Horasan yol güvenliğinden sorumlu Kılıç 397/1006 yılında öldüğünde bu görev ona tevdi edildi. İbn Annaz, bizzat Büveyhî hükümdarı Bahaüddeve'nin talimatıyla vezir Amîdülcüyûş tarafından bu göreve getirildi. Horasan yol güvenliğinin Ebü'l-Feth'e tevdi edilmesi Bedir tarafından kabul edilmediği gibi Bedir, atılan bu adımı kendisine karşı düşmanca bir hareket olarak kabul etti. Hiç zaman kaybetmeden harekete geçti ve Bahaüddeve'ye karşı sefere çıkan Ebü Cafer b. el-Haccac'a askeri destek vermeye başladı. Birçok Kürt beyi ile birlikte Bağdat üzerine yürünmesine büyük katkılarda bulundu. Bağdat'a yaklaşık altı kilometre yaklaşan Bedir'in desteklediği kuvvetler bir ay boyunca Bağdat'ı muhasara altında tuttular.⁵⁵²

Ebü'l-Feth b. Muhammed el-Annaz Bedir'in bu hamlesine karşı hemen harekete geçerek Amîdülcüyûş'ün Türkler'den oluşan ordusuyla birlikte muhasara altında bulunan Bağdat'ı kurtarma çabalarına ciddi anlamda katkı sundu. Bu arada Bedir'in diğer müttefiki Ebü'l-Abbas b. Vasıl Bahaüddeve karşısında yenilgiye uğrayınca kaçıp Bedir'e katılmak için Bedir'in adamlarından Cafer b. el-Awam'ın Hanikin'de bulunan evine sığındı. Daha önce de bahsi geçtiği gibi bu haberi alan İbn Annaz hiç zaman kaybetmeden Cafer b. Awam'ın evini basarak Ebü'l-Abbas b. Vasıl'ı

⁵⁵¹ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.690.

⁵⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.39; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.690.

esir aldı. Onu Bağdat'a getirerek Amîdülcüyûş'a teslim etti. İbn Vasıl öldürüldükten sonra kafası kesilerek Bahaüddeve'ye gönderildi.⁵⁵³

İbnü'l-Esir'in 397/1007 yılı olayları içinde anlatıldığına göre bundan haberdar olan Bedir, hemen harekete geçti ve İbn Annaz'a ait, Annazî emirliğinin en önemli iki şehri olan Hulvân ve Karmisin şehirlerine saldırdı. Bu saldırı karşısında dayanamayan İbn Annaz Ukaylî emiri Rafî' b. Muhammed b. Mukin'e sığınmak zorunda kaldığı bahsi daha önce geçmişti.⁵⁵⁴

Burada da kalamayacağını anlayan İbn Annaz, önce Musul'a oradan da Bağdat'a kaçmak zorunda kaldı. Bağdat'ta vezir Amîdülcüyûş ve Bahaüddeve'ye sığındı ve onlardan kendisine ait olan yerleri Bedir'den geri alabilmesi için yardım talebinde bulundu. Ancak kendisine söz verilmesine rağmen bu yardımın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda kaynaklarda bir bilgiye ulaşılammıştır.⁵⁵⁵

Bedir b. Hasanveyh daha önce Hasanveyhî emirliğini güvenli bir sığınak olarak görüp buraya sığınan Büveyhî emir ve vezirlerine her türlü yardımı yapmıştır. Hatta onları korumak için askeri tedbirlere başvurmaktan geri kalmamıştır. Bedir'in Ukaylî emiri Rafî' konusunda sergilediği olumsuz tavır onun kişiliğine ve daha önce kendisine sığınan kimselere karşı tutumu ile ciddi anlamda çelişmektedir.⁵⁵⁶

Bedir b. Hasanveyh 400/1009 yılında oğlu Hilâl'e esir düşünce kendisine tahsis edilen kalede inzivaya çekileceğini söylemiş, ancak söylediklerinin aksine kalede gerekli onarım ve tahkimatları yaptıktan sonra oğlu Hilâl'e karşı eski düşmanlarıyla irtibata geçtiğini daha önce de söylemiştik. Onun Hilâl'e karşı irtibata geçtiği kişilerden biri de yıllarca kendisi ile mücadele edip savaştığı İbn Annaz'dır. Oysa Bedir, İbn Annaz'ı kendisine teslim etmeyen baba dostu Ukaylî emiri Rafî' b. Muhammed b. Mukin'e savaş açmış evine varıncaya kadar her şeyini yakmıştı. Bedir, düştüğü zor durumdan kurtulmak için hatta öz oğlunu ortadan kaldırmak için düşmanı İbn Annaz'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. İbn Annaz'a haber göndererek ondan oğlu Hilâl'i ortadan kaldırmasını ve ona ait yerlere el koymasını istemiştir.

⁵⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.40.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.41.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.41.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.40; ez-Zehebî, *el-İ'ber*, c.2, s.191.

Bedir'in bu talebini memnuniyetle kabul eden eski rakibi ve düşmanı İbn Annaz fiilen harekete geçmiş ve aslında kendisine ait olan Karmisin'i (Kirmanşah) geri almıştır.⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İÇ ÇEKİŞMELER VE HASANVEYHÎ EMİRLİĞİNİN YIKILIŞI

Hüseyin Berzikanî Kurdî tarafından temelleri atılan, ancak emirliğin gerçek anlamda kuruluşu Hasanveyh zamanında tamamlanan Hasanveyhî Emirliği Hasanveyh'in vefatından sonra varisler arasında çıkan anlaşmazlık ve çekişmeler Büveyhî hükümdarı Adudüddavle'nin müdahalesi ile sonuçlandı. Varisler arasında yaşanan taht kavgası ancak Hasanveyh'in oğullarından Bedir hariç diğer altısının katledilmesi ile bertaraf edilebildi. Bedir'in emirliğin başına geçmesiyle birlikte Hasanveyhî emirliğinde istikrarlı günler başlamıştır. Bu sayede emirlik yükselişe geçmiş ve sınırlarını genişletmiş hatta bölgede bağımsız bir hüviyete kavuştuğu dahi söylenebilir. Zira Emirliğin statüsü hem Abbasî halifesi hem de diğer bölgesel güçler tarafından kabul edilmiştir. Emirliğin asıl kurucusu Hasanveyh'in vefatından sonra vuku bulan iç çekişmelere rağmen asıl çözülme ve çöküş Bedir b. Hasanveyh'in iktidarının sonuna doğru oğlu Hilâl ile arasının açılmasıyla başlamış olduğu görülmektedir.⁵⁵⁸

Hasanveyhîler'in en uzun süre tahtta oturan emiri Bedir b. Hasanveyh'in önce oğlu Hilâl, daha sonra da torunu Tahir ile arasında baş gösteren anlaşmazlık ve çekişmeler emirliğin çöküş sürecini başlatan sebeplerinin başında gelmektedir. Zaten Bedir uzun süren iktidarın sonlarına doğru yıpranmış ve otoritesi zayıflamıştı. Oğlu Hilâl ile giriştiği savaşta kendi adamlarının taraf değiştirmesi de çöküş sürecini hızlandırmıştır. Sonuç olarak tüm bunlar Hasanveyhî Emirliği'nin güç kaybetmesine

⁵⁵⁸ İbn Miskeveyhi, c.5, s.453; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.7, s.389; Rûzrâverî, *Zeyl...*, c.6, s.11; Zeki, *Târîhu'd-düvel...*, s.74.

ve rakiplerinin güçlenmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda ortaya çıkan iktidar boşluğu da doldurulamamıştır⁵⁵⁹

Hasanveyhîler'in içine düştüğü bu durum onların zenginliklerine el koymak isteyen rakipleri için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Hasanveyhîler'in çöküş sürecini hızlandıran önemli faktörlerden biri de Büveyhîler'in onlara alternatif olarak Annazî Kürtler'i ile yakınlaşmaları gösterilebilir.⁵⁶⁰

Bedir b. Hasanveyh'in oğlu Hilâl ile arasında cereyan eden mücadelede önce Annaziler'den ardından da Büveyhî hükümdarı Bahaüddeve'den yardım istemesi ve bu yardım sayesinde oğlu Bedir'i yenmesi Hasanveyhî emirliğini dış müdahalelere açık hale getirmiştir.⁵⁶¹ Ayrıca Bedir, Bahaüddeve tarafından gelen yardımın bedeli olarak Şehrezor'u Bahaüddeve'nin veziri Fahrülmülk Ebû Galip'e iktâ olarak vermek zorunda kalmıştır. Böylece Hasanveyhî emirliği ilk kez egemenliği altında bulunan bir şehirden vaz geçmek zorunda kalmıştır. Büveyhîler bu olaylardan sonra emirliğin zayıfladığının ve güç kaybettiğinin farkına varmışlardır.⁵⁶²

Bedir, oğlu Hilâl'in sebep olduğu istikrarsızlıktan tam kurtulmuşken bu kez torunu Tahir b. Hilâl'in⁵⁶³ sebep olduğu karışıklıklar baş göstermiştir. Tahir, 404/1013 yılında etrafına topladığı askerlerle birlikte Şehrezor'a saldırmış, çıkan çatışmalarda Fahrülmülk'ün askerlerini yenerek Şehrezor'u ele geçirmiştir. Fahrülmülk durumdan haberdar olunca Tahir'den esir aldığı adamlarını serbest bırakmasını istemiştir. Tahir esirleri serbest bıraksa da Şehrezor'dan vaz geçmemiştir. Böylece Hasanveyhîler'in kaybettikleri Şehrezor yeniden bir Hasanveyhî emiri olan Tahir'in kontrolü altına girmiş oldu.⁵⁶⁴ Babası Hilâl'in yakalanıp hapsedilmesinden sonra dedesinin gazabından korkan Tahir'in Şehrezor'a saldırıp ele geçirmesi dedesi Bedir'in de pek

⁵⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.55; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.691-692.

⁵⁶⁰ Hugh Kennedy, *The Prophet and the age of the caliphates the islamic near east from the sixth to the eleventh century*, London, Longman 1986, s.253.

⁵⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.56; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.691.

⁵⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.81.

⁵⁶³ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, Zahir b. Hilâl diye zikreder. (İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.692)

⁵⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.81; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.692.

hoşuna gitmemiştir. Bedir bu defa da torunundan gelebilecek tehditleri dikkate almak zorunda kalmış ve bu durum kendisinin vefatına kadar devam etmiştir.⁵⁶⁵

Hasanveyhî emirlerinin sebep oldukları bu kargaşa ve çekişmelerin dışında bir de diğer aşiret mensuplarının Bedir'e karşı başkaldırmaları söz konusudur. Hüseyin b. Mesud'un Bedir'e itaat etmemesi, Bedir'in saldırısına ve Kosced kalesinin Bedir tarafından muhasara edilmesine sebep olmuştur. Bu olay Bedir'in kendi adamları tarafından öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bedir'in otuz altı yıl hükmettiği Hasanveyhî Emirliği parlak günlerini geride bırakmış sonunda Bedir'in öldürülmesiyle de hızla çöküş sürecine girmiştir. Son olarak Büveyhîler'in Hasanveyhî emirliğinin zenginliklerine göz koymalarını da hatırlatmak gerekir⁵⁶⁶

Bedir'in öldürülmesini müteakip Cibâl'de Hasanveyhî emirliğine ait topraklar Büveyhî hükümdarlarından Şemsüddeve'nin orduları tarafından istila edildi ve emirliğe ait tüm zenginliklere el konuldu. Bedir'in torunu Tahir b. Hilâl bu istilaya karşı koymaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve esir alınarak Hemedân'da hapsedildi. Şemsüddeve'nin Hasanveyhî emirliğine ait topraklara ve zenginliklerine el koyarak Cibâl'de güçlenmesine karşı çıkan Büveyhî hükümdarlarından Sultanüddeve bu gelişmeler üzerine birkaç yıldan beri hapiste tuttuğu Hilâl'i Şemsüddeve'ye karşı savaşması için hapisten çıkarttı. Sultanüddeve önce Hilâl'e hilat giydirip ikramda bulundu ve Şerefüddeve'nin kızıyla nikâhını kıydı. Daha sonra bir ordu kurması için gerekli olan para, giysi, binek ve silah yardımıyla bulundu. Hilâl'in kurduğu orduyu Karatekin ve Anuştekin adında iki kişinin komutasında Deylemîler'den ve Türkler'den oluşan büyük bir orduyla destekledi. Ancak Hilâl Sultanüddeve'den aldığı askeri desteğe rağmen savaş meydanında Şemsüddeve'ye karşı bir varlık gösteremedi. Savaş meydanında yenilen Hilâl esir alınarak öldürüldü.⁵⁶⁷

M. Emin Zeki'ye göre; Hilâl'in Hasanveyhî emirliğinin çöküşünü durduramamasından ve emirliğe ait yerleri kurtarma çabasının başarısızlıkla

⁵⁶⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.83.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.82.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.83; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.232; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.692.

sonuçlanmasında Hilâl'in güçlü bir kişiliğe sahip olmaması, hapiste savaş yeteneğini kaybetmesi ve birçok Kürt aşiretinin taraf değiştirmesi etkili olmuştur.⁵⁶⁸

Hasanveyhîler'in güç kaybedip yıkılma sürecine girmelerinde etkili olan diğer bir faktör de Hulvân'da hüküm süren ve kendisini Hasanveyhîler'e rakip olarak gören Ebü's-Şevk b. Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz'dır. Sürekli Bedir ve çocukları ile kapışan Şazıncân Kürtler'inin emiri İbn Annaz ile rekabet Hasanveyhî emirliğinin sonunu getirmiştir.⁵⁶⁹

Tahir b. Hilâl b. Bedir, savaş meydanında Ebü's-Şevk'i yenmesine rağmen sonunda kaybeden taraf olmuştur. Tahir b. Hilâl, savaşı kazanmasına rağmen Ebü's-Şevk ile barış yapmayı kabul etmiş ve yapılan barışın pekiştirilmesi için Ebü's-Şevk'in kız kardeşi ile evlenmiştir.⁵⁷⁰ Samimi olmayan Ebü's-Şevk 406/1015-1016 yılında kardeşi Sa'dî'nin intikamı adına eline geçirdiği ilk fırsatta Tahir'i öldürdü. Böylece tamamen ortadan kalkan Hasanveyhî emirliğinin toprakları Annazî emirliğinin kontrolüne geçti.⁵⁷¹

3.1. HİLÂL b. BEDİR b. HASANVEYH

Bedir, Şazıncân aşireti emirleri ile aralarında var olan rekabet ve bölge üzerinde egemenlik çekişmelerine rağmen bu aşiretten bir kız ile evlenmiştir.⁵⁷² Yani Hilâl, Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz'ın liderliğini yaptığı Şazıncân aşiretine mensup bir anneden dünyaya gelmişti. Bedir, Hilâl'in doğumdan hemen sonra annesiyle birlikte ikisini de kendisinden uzaklaştırmıştı. Annesinin yanında büyüyen Hilâl genç bir delikanlı olunca zamam zaman babasının yanına gelir onun hizmetinde bulunur, onunla ata biner ve av partilerine katılır daha sonra tekrar annesinin yanına dönerdi.⁵⁷³

⁵⁶⁸ Zeki, *Târîhu'd-Düvel...*, s.88.

⁵⁶⁹ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.693.

⁵⁷⁰ **Nehrevan:** Bağdat ve Vasıt arasında doğu cihetinde bir küredir. Üst sınırı Bağdat'a bitişik olan Nehrevan; İskif, Cercerya, Safiye ve Dêr Qına gibi beldeleri içine alır. Selçuqlular döneminde sultanların savaşlarına sahne olduğu için tamamen harap olmuştur (Yâkût, 5/325).

⁵⁷¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.91; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c c.4, s.693.

⁵⁷² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.39; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.690.

⁵⁷³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.55; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.691.

Bedir'in Hilâl'e karşı bu ayrımcı tutumu aralarında oluşan soğukluğun ve uçurumun daha da derinleşmesine ve Hilâl'in babasından uzaklaşmasına neden olmuştur. Hilâl, hem babasından hem de babasının yakın çevresinde yer alan ve ondan yararlanan Ebû İsa Şazî gibi babasına yakın kimselerden nefret ediyordu. Birçok İslam tarihçisi Bedir'in Hilâl ile annesine karşı tutumunu aralarının açılmasının sebebi olarak göstermektedir. Ayrıca Bedir'in diğer oğlu Ebû İsa'yı kendisine daha yakın tutması da Hilâl'in babasından uzaklaşmasına sebep olan diğer bir faktördür. Bedir'in oğluyla arasının açılmasıyla ilgili olarak İbnü'l-Esir şöyle bir olay anlatmaktadır;⁵⁷⁴

Hilâl, babası Bedir ile birlikte katıldığı bir av partisinde gördüğü yırtıcı bir hayvanı babasından izin almadan öne çıkararak öldürmüştür. Oysa bu tür av partilerinde âdeti üzere Bedir karşılaştığı yırtıcı hayvanları kendi elleriyle öldürüyordu. Hilâl'in kendisinden izin almadan hatta ona fırsat bırakmadan o yırtıcı hayvanı öldürmesi Bedir'in hoşuna gitmemişti. Bunun üzerine Bedir oğlu Hilâl'e "Sanki bir fetih gerçekleştirdin, köpek ile yırtıcı bir hayvan arasında ne fark varki" diyerek onu küçümsedi. Öyle anlaşıyor ki Bedir b. Hasanveyh'in Hilâl'e karşı bu tavrı onun şiddete olan meykinden korkmasından kaynaklanmaktaydı.⁵⁷⁵

Hilâl, av partisinde gösterdiği cesareten dolayı babasından övgü ve takdir beklerken maruz kaldığı bu küçük düşürücü muamele onu derinden etkilemiş, zaten aralarında var olan soğukluğu daha da artırmıştır. Çocukluğundan beri maruz kaldığı bu kötü muamele ve babasından uzak münzevi bir hayat yaşaması onda bir takım kıskançlık duygularının öne çıkmasına ve kişilik olarak kendisinde aşırı hırs gibi eğilimlerin, hatta intikam duygusunun zuhur etmesine sebep olmuştu. Bedir ise kendisini ürküten bu tablo karşısında çareler aramaya koyulmuş, sonunda on köyü kapsayan, yıllık mahsul geliri yüz bin dirhem olan ve Şehrezor yakınlarında bulunan Sameğan nahiyesini⁵⁷⁶ Hilâl'e iktâ olarak vererek onu kendisinden uzak tutma cihetine gitmişti. Bedir bunu yaparken oğlu Hilâl'i Şehrezor hâkimi İbn Madî'ye dokunmaması konusunda da uyarmıştır. Çünkü İbn Madî Bedir'in önemseydiği has adamlarından

⁵⁷⁴ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.55; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.191; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.55.

⁵⁷⁶ **Sameğan**: Cibâl'e bağlı bir nahiye olup Taberîstan sınırında bir yerdir. Farsça ismi Bemyan'dır. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.3, s.390). Sıbt İbnü'l-Cevzî, Hilâl'e iktâ olarak verilen yeri **Dameğan** olarak zikretmiştir. (**Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.191).

biriydi. Bedir bu uyarıyı Hilâl'in Sameğan'ın sınırlı gelirleri ile yetinmeyeceğini, zengin ve verimli bir ova olan Şehrezor'a saldırıp ele geçirmek isteyebileceğini düşünerek yapmıştır.⁵⁷⁷

Öte yandan babasının kendisine iktâ olarak verdiği Sameğan'ın Şehrezor'a kıyasla daha fakir bir yer olduğunun da farkındaydı. Ayrıca kardeşi Ebû İsa'nın babalarının ölümünden sonra Hasanveyhî emirliğine ait her şeye el koyması ihtimalinden de endişe ediyordu. Hilâl, bu endişelerin etkisiyle babasının uyarılarına rağmen Şehrezor hâkimi İbn Madî'yi hedef aldı ve onu tehdit etmeye başladı. Başlangıçta İbn Madî'ye ait meraları işgal etti. Şehrezor sınırlarını ihlal ederek sürekli bir şekilde tacizde bulundu. Böylece Şehrezor'u almayı kafasında tasarlayan Hilâl babasının kendisini hapsettiği kafesten kurtulacaktı.⁵⁷⁸

Hilâl'in bu saldırgan tutumu karşısında bir şey yapamayacağını anlayan İbn Madî çareyi Bedir'e başvurmada aradı. Ona yazdığı mektupta “Senin ipine sımsıkı tutduğumu ve senin gölgenin altında olduğumu biliyorsun. Kapımı çalan biri olduğunda onu ancak senin sayende kapımdan uzaklaştırabilirim. Oğlun bana eziyet ediyor.” Bedir İbn Madî'ye yazdığı cevapta, Hilâl'e lütuf ve kolaylıkla muamele edip ona iyilikte bulunmanın daha iyi olacağını yazdı. Fiilen İbn Madî Hilâl'in mütecaviz kar davranışlarını görmezden geldi ve ona yıllık yüz bin dirhem vermeyi teklif etti. Ancak Hilâl buna razı olmadı. Kendisini babasına karşı kışkırtanlarında etkisinde kalarak babasının dostu İbn Madî'ye saldırmak için büyük bir ordu hazırladı.⁵⁷⁹

Hilâl'in Şehrezor'a saldırmak için askeri hazırlıklara başladığını haber alan İbn Madî tekrar Bedir'e haber göndererek ondan yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Bedir Hilâl'e haber göndererek Şehrezor'un kendisine bağlı olduğunu saldırmaması durumunda bizzat kendisinin üzerine yürüyeceğini söyledi. Hilâl, babasına haber göndererek geri dönülmesi imkânsız şekilde yemin ettiğini ve Şehrezor'a gireceğini söyledi. Bedir Hilâl'e “Yeminin yerine gelmesi için İbn Madî'den Şehrezor'un kapılarını sana açmasını isteyeceğim. Az sayıda adamla Şehrezor'a gir ve geri dön. Böylece yemininden kurtulursun” diye haber gönderdi. Ancak Hilâl

⁵⁷⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.55.; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.191.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.55; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

⁵⁷⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.191.

babasının bu iyi niyetini kötüye kullandı. Kendisine muhasara ettiği Şehrezor'un kapılarını açan İbn Madî'yi ve aile efradının tamamını öldürdükten sonra Şehrezor'un tüm zenginliklerine el koydu.⁵⁸⁰ Hilâl bu yaptıklarıyla yetinmedi, Şehrezor'u ele geçirmenin kendisine verdiği cesaret ve özgüvenle babasının ordusunda görev yapan önemli adamları ayartmaya çalışmaktan da geri kalmadı.⁵⁸¹

Bedir'in oğlu Hilâl'le aralarında zaten var olan anlaşmazlıkların bir husumete dönüşmesinde son derece etkili olan faktörlerden biri de, Bedir'in düşmanlarının oğlu Hilâl ile arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın her gün dahada derinleşip müzmin bir hal aldığını bildikleri halde körüklemeleridir. Bu durumu bilip Hilâl'i babası Bedir'e karşı daha da kışkırtanların başında Rey'de hüküm süren Büveyhî hükümdarlarından Mecdüddeve'nin veziri Ebû Ali el-Hatir geliyordu. Bu vezir sürekli bir şekilde Hilâl ve çevredeki diğer aşiret ileri gelenleri ile irtibata geçip onları Bedir'e karşı kışkırtıyordu.⁵⁸²

Hilâl'in Bedir'i derinden etkileyen bu davranışı, endişelenmesine ve Hilâl'e karşı daha da öfkelenmesine neden oldu. Bedir, endişelerinde haklıydı ve artık Hilâl'e haddinî bildirilmesi gerektiği kanaatine varmıştı. Çünkü Bedir'in ordusunda görev yapan bazı önemli şahsiyetler Hilâl'in cömertçe davranışlarından ve dağıttığı hediyelerden etkilendikleri için ona meyletmeye başlamışlardı. Hilâl babası Bedir'e göre adamlarına karşı daha cömertçe davranıyordu. Bedir, hayrat ve sadaka işlerinde son derece cömert biri olmasına rağmen bu cömertliğini adamlarının Hilâl'in saflarına geçmesine engel olmada kullanamamıştır. İbn Haldûn, Bedir'in adamlarının Hilâl'in ihsanları karşısındaki zafiyetlerinden ve Bedir'in kendi adamlarına ihsanda bulunmaktan imtina etmesinden bahsederken "Bedir b. Hasanveyh'in biraz mal, altın ve gümüş biriktiren biri" olduğuna vurgu yapmaktadır.⁵⁸³

Bedir, ordusunun başında 400/1010 yılı Zilhicce/Temmuz-Ağustos ayında harekete geçti ve Hilâl'in ordusuyla Şehrezor'un Dînever kapısı yakınlarında karşı

⁵⁸⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.191.

⁵⁸¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; Selam Ahmed Abdullah el-'Ababilî eş-Şehrezorî el-Nakşibendî, **Mebahis fi tarihi Şehrezor fi'l-'Usur el-Abbâsiye**, el-Akademiye el-Kurdiye Yay., Erbil 2013, s.128.

⁵⁸² es-Sâbî, **Kitâbü't-Târîh**, c.8, s.68; Mer'î, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.202.

⁵⁸³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

karşıya geldi. İki ordu karşı karşıya geldiğinde Bedir'in ordusundan Berzikanî aşiretine mensup büyük bir kesim ile Nurbekânî Kürtler'inin tamamı Hilâl'in tarafına geçti. Böylece iki ordu arasındaki denge Hilâl'in lehine döndü. Savaşın başlamasıyla birlikte Hilâl'in adamları Bedir'i esir almayı başardı. Bedir esir alınca ordusu da savaşmaktan vaz geçti. Bedir'i esir alanlardan Nurbekânîler'in başını çektiği bir grup ısrarla Hilâl'den onu öldürmesini istediler. Onlara göre kendilerinin de Hilâl'in de güvenliği ancak bu şekilde sağlanabilirdi. Hilâl onların bu talebini red ederek onlara "Kendisine karşı var olan saygısızlığım onu öldürecek bir boyuta ulaşmadı. Hangi biriniz babasını öldürür ki bende onu örnek alayım" diye cevap verdi. Bunun üzerine kaleyi teslim almasını istediler. Hilâl, babasının yanına giderek, belki babasıyla arası düzelir umuduyla ona "Sen emirsin, bende senin ordu komutanın" dedi. Savaşın bir hileden ibaret olduğunu çok iyi bilen Bedir, Hilâl'in bu olumlu davranışına ve samimiyetine hileli bir şekilde karşılık vermiştir.⁵⁸⁴

Sıbt ibn el-Cevzi Bedir'in esir alınması ile ilgili diğer kaynaklardan farklı olarak bazı ayrıntılara vermektedir. Söz konusu ayrıntılara göre Nurbekânîler'in babasını öldürmelerinden korkan Hilâl kendisine bağlı özel adamlarından bir kısmını göndererek babasını getirmelerini emretti. Bir bineğe bindirilen Bedir'in arkasına Hilâl'in hizmetçisi Ebû Abbas -arkadan gelebilecek darbelerden Bedir'i korumak için- bindi. Bedir'in titrediğini gören hizmetçi "Ey emir korkma Hilâl sana karşı yiğitçe davranacak ve sana karşı saygıda kusur etmeyecektir" dedi. Bedir hiddetlenerek sinirden titrediğini söyledi ve hizmetçiyi öldürdü. Hilâl'in bulunduğu yere getirilen Bedir'i önce Hilâl'in annesi karşıladı.⁵⁸⁵

Bedir, Hilâl'in annesini saygıyla karşıladı. Daha sonra Hilâl'in annesi Bedir'e "Hala bu çocuktan nefret ediyorsun, babalık hakkını ona yüklüyorsun. Bak ne hallere düştün. Nurbekânlar'ı kızdırdın, seni öldürmek için bir araya geldiler. Hilâl'i seni öldürmek için ikna edemeyince senden kaleyi teslim almasını istediler. Sakın bu konuda direnme. Direnmen oğlunun seni öldürmesi için gerekçe olur" dedi. Hilâl'in annesine haklı olduğunu söyleyen Bedir, ondan oğluyla arasını bulmasını istedi ve kaleyi

⁵⁸⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.191; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

⁵⁸⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.192.

teslim etmeyi kabul ettiğini Hilâl'e bildirmesini istedi. Bunun üzerine Hilâl'in yanına gelen annesi ona "Bu senin babandır, üzerinde hakkı vardır. Benden seninle arasını düzeltmemi ve kaleyi sana teslim etmeyi kabul ettiğini bildirmemi istedi" deyince Hilâl kalkıp babasının yanına gitti. Bedir yerinden kalkarak Hilâl'i kucakladı ve anlından öptü. Hilâl'e "Senden başka çocuğumun olmadığını biliyorsun bu kale ve içinde bulunan hazinelerin tamamı senin ve oğlunundur. Kaleyi teslim al, ben inzivaya çekileceğim" dedi. Hilâl babasının dediklerine inandı ve babasını yücelterek ona "Emir sensin... Bende senin halifenim" deyince Bedir ona bazı nasihatlerde bulundu. Ona kalede bulunan hazinelerin korumasını ve Kürtler'in ona ancak bu hazineler sayesinde saygı duyacaklarını söyledi. Böylece Bedir, iyi baba rolüyle oğlu Hilâl'i aldatmayı başardı. Bu da hem Hilâl'in sonunun başlangıcı hemde Hasanveyhî emirliğinin sonunu getirecek olan ilk adım oldu.⁵⁸⁶

Hilâl "Sen emirsin, ..." dediğinde, Bedir "Kimse bu dediklerini duymasın bu hepimizin sonu olur. Artık bu kale senindir ve onu teslim almanın alameti şu şekildedir. Kalede bulunan hazineleri koru. Madem insanlar seni emir olarak görmek istiyor, emir sensin..." diye cevap vererek Hilâl'i ikna etmeye çalıştı ve bunda başarılı da oldu. Oğlu Hilâl'i kandırmayı başaran Bedir, inzivaya çekilmek ve ömrünün geri kalanını ibadetle geçirmek istediğini söyledi. Hilâl, babasının artık kendisini ibadete vermek istediğini duyunca, onun samimiyetine inandı. Hilâl, babasından Sâbürhâst'da kalmasını, ona istediği bir kaleyi ve ihtiyaçlarını karşılaması için yeterli miktarda mal vermeyi taahhüt etti.⁵⁸⁷

Sıbt İbn Cevzî diğer kaynaklardan farklı olarak verdiği malumata göre Hilâl babasına Ravandid nahiyesinde bulunan Eranibe⁵⁸⁸ kalesini tahsis etmiştir. Bedir oğlu Hilâl'e karşı giriştiği operasyonu buradan idare etmiştir. Hasanveyhî emirliğinin topraklarında gözü olan kimselerle diyaloga geçmiş ve onları Hilâl'e karşı harekete geçirerek zaman kazanmak istemiştir. Bu arada Bahaüddeve ile yazışarak kendisine yapılacak yardım karşılığında hazinelerinde bulunan her şeyi vermeyi taahhüt etmiştir.

⁵⁸⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.192.

⁵⁸⁷ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

⁵⁸⁸ İbn el-Esir'in Aranibe diye bahsettiği kale aslında İrminiye kalesidir. İslam tarihi ve coğrafyası kaynaklarında bu isimde bir kale hakkında herhangi bir malumat yoktur. Muhtemelen bir yazım hatası sözkonusudur. Çünkü İbn Haldûn kalenin ismini İrminiye diye zikretmektedir.(İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c C.6, s.694.)

Bahaüddeve Bedir'e yazdığı cevapta onu tekrar emirliğinin başına geçirme konusunda söz vermiştir.⁵⁸⁹

Bedir oğlu Hilâl'in kendisine tahsis ettiği kaleye yerleştikten sonra ilk iş olarak kaleyi onarıp korunaklı bir hale getirdi. Kısa sürede toparlandıktan sonra eski rakiplerinden Şazıncân aşireti lideri Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz ile irtibata geçerek ona oğlu Hilâl'i ortadan kaldırmasını ve kendisine ait yerlere el koymasına için teklifte bulundu. Aynı şekilde Esedâbad'ta mukim olan Ebû İsa Şazî ile de irtibata geçerek ona da aynı teklifte bulundu. Bedir'in bu teklifini kabul eden eski rakipleri hemen harekete geçtiler. Ebü'l-Feth, Karmisin'i (Kirmanşah) Ebû İsa da Sâbürhâst'ı ele geçirerek buralarda Hilâl'e ait olan her şeye el koydular.⁵⁹⁰ Bedir ayrıca Cevzekân aşireti ile de temasa geçerek aynı teklifi onlara da yapmıştı.⁵⁹¹

Dînever'de olan Hilâl babasının bu niyetinden ve kendisine karşı oluşturduğu ittifaklardan habersizdi. Hilâl, Karmisin ve Sâbürhâst'ın babasının müttefiki eski düşmanlar tarafından alınıp talan edildiği haberi kendisine ulaşınca Dînever'den ordusuyla birlikte hemen harekete geçti. Ebû İsa Şazî'yi yakalamak ümidiyle Sâbürhâst'a yöneldi ancak Hilâl'in üzerine geldiğini haber alan Ebû İsa çoktan Sâbürhâst'ı terk etmiş ve Ebû Bekir b. Rafî'in kontrolünde olan Nihâvend'e ulaşmıştı. Hilâl Ebû İsa'yı takip etti ve Nihavend dolaylarında yaptığı baskında doksanı beylerden olmak üzere Deylemîler'den dört yüz kişiyi öldürdü.⁵⁹² Hilâl'in yaptıklarını duyan Ebû Bekir b. Rafî, Hilâl'in estirdiği şiddetin korkusu ile olacak Nihâvend'de bulunan Ebû İsa Şazî'yi, elde ettiği eman karşılığında yakalayarak teslim etti. Hilâl, tüm bu yaptıklarına rağmen Ebû İsa'yı öldürmedi. Ancak onu affederek aynına aldı ise de daha sonra onu öldürdü. Bu olay Hasanveyhîler'in çok sık olmasa da Deylemilerle zaman zaman karşı karşıya geldiklerini göstermektedir.⁵⁹³

Bedir, müttetiklerinin hezimete uğradığını ve Hilâl'in onlara karşı galip geldiğini haber alınca hiç zaman kaybetmeden Bağdat'ta bulunan Büveyhî hükümdarı Bahaüddeve'den acil yardım talebinde bulundu. Hasanveyhî emirliğine bağlı yerlere

⁵⁸⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân...*, c.18, s.193.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.56; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.691.

⁵⁹¹ Mer'î, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.202.

⁵⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.56; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.691.

⁵⁹³ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.69; *Mücmel et-Tevarih* vel-Kises, s.383.

göz koyan ve Sâbûrhâst kalesinde gizlenen, dillere destan hazinelere el koymak için böylesi bir fırsatı kollayan Bahaüddeve hiç zaman kaybetmeden hazırlıklara başladı. Veziri Fahrülmülk Ebû Ğalib'e talimat vererek onu hazırlıkları tamamlanan büyük bir ordunun başında harekete geçirerek Bedir b. Hasanveyh'in yardımına gönderdi.⁵⁹⁴

Fahrülmülk Ebû Ğalib'in komutasındaki Büveyhî ordusu Sâbûrhâst'a ulaştığında burada bulunan Hilâl'e bağlı kuvvetler saldırılar karşısında fazla bir varlık gösteremediler. Sâbûrhâst kısa bir sürede Hilâl'e bağlı kuvvetlerin elinden çıktı. Hilâl bu durum karşısında Ebû İsa ile istişare etmeyi uygun görerek ona "Bahaüddeve'nin ordusu geldi, bu konuda ne düşünüyorsun?" diye sordu. Ebû İsa verdiği cevapta ona şunları söyledi; "Bana kalırsa Büveyhî ordusuyla karşılaşmaktan uzak dur ve Bahaüddeve'ye itaatini bildir. Onu, vereceğin mallar ile razı etmeye çalış. Bu çabalar sonuç vermezse, o zaman onlarla savaş ve onları sıkıştırmak kaçınılmaz olur. Bu durumda saldır ve geri çekil, tekrar saldır. Vur kaç taktiğiyle onları sıkıştırıp bezdirmeye çalış. Onlar uzun sürecek bir savaşta seni takip edemezler. Ayrıca, sakın bu askerleri Şehrezor'un Dînever kapısında⁵⁹⁵ karşılaştığın ve yendiğin askerler gibi sanma. O yendiğin askerler babanın yıllarca hor gördüğü askerlerdi" dedi.⁵⁹⁶

Ancak Hilâl samimiyetinden şüphe ettiği Ebû İsa'nın nasihatini dinlemediği gibi ona "Beni aldatın, bana söylediklerinde samimi değilsin. Zaman kazanarak babamın güçlenmesini benim de güç kaybetmemi istedin" dedi ve onu öldürdü.⁵⁹⁷ Hiç zaman kaybetmeden Sâbûrhâst yakınlarına dönen Hilâl, Fahrülmülk'ün askerlerini gafil avlamak düşüncesiyle bir hileye başvurdu. Yakın arkadaşlarına verilmek üzere yazdığı bir mektupta Nihavend'te olduğunu ima ediyordu. Fahrülmülk'ün adamları tarafından ele geçirilen elçiye biraz işkence yapılıncı mektubun Fahrülmülk'ü yanıltmak için henüz yazıldığı anlaşıldı. Fahrülmülk Hilâl'in adamları ona "Ben aldatabileceğin kişilerden değilim" diye haber göndererek ondan teslim olmasını

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691; Mer'î, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, 203.

⁵⁹⁵ Aynı sayfada Nihavend olarak geçen bu yer müstensih hatası olmalıdır, çünkü Hilâl'in babasının askerleri ile Şehrezor'un Dînever kapısında karşılaşp onları yendidiği bir önceki paragrafta geçmektedir. (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691).

⁵⁹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.691.

⁵⁹⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.56.

istedi.⁵⁹⁸ Hilâl ani bir baskın teşebbüsünde bulunduysa da gecenin karanlığında kendilerine yaklaşan askerleri fark eden Fahrülmülk'ün ordusu teyakkuza geçerek hızlı bir şekilde savaşa hazır oldular. Erzaklarını korumak için geride bıraktıkları bir takım asker dışında ordunun tamamı Hilâl'in askerlerini karşılamak için harekete geçti. İki ordunun karşı karşıya gelmesiyle Hilâl Ebû İsa'nın söylediklerinde haklı olduğunu ve onu dinlememekte hata ettiğini anladı. Onu öldürdüğüne pişman oldu ancak iş işten geçmişti. Fahrülmülk'ün ordusuna karşı koyamayacağını anlayınca Fahrülmülk'e bir elçi ile haber göndererek itaatini bildirmek istedi. Elçinin götürdüğü mektupta Hilâl Fahrülmülk'e hitaben "Ben savaşmak için gelmedim, sana yakın olmak ve senin vereceğin hükme razı olmak için geldim," diyordu.⁵⁹⁹

Hilâl'in mektubu Fahrülmülk'ün hoşuna gitti ve mesajı kabul etmek niyetinde idi. Ancak bu konuda tek başına karar alamayacağını düşünen Fahrülmülk, Hilâl'in mesajını ve mevcut durumu Bedir'e haber vermek için bir elçi gönderdi. Bedir, haberi getiren elçiyi dinledikten sonra hiddetlenerek huzurundan kovdu. Fahrülmülk'e kendi elçisiyle "Bu Hilâl'in hilesidir, bana sorarsan onun nefes almasına dahi izin vermemelisin" diye haber gönderdi. Zaman zaman Bedir'in Hilâl'e meyledebileceği evhamına kapılan Fahrülmülk bu mesajla baba oğul arasında vuku bulan düşmanlık konusunda yanıldığını ve düşmanlığın vardığı boyutları tam olarak anlamış oldu. Bedir ile ilgili şüpheleri ortadan kalkan Fahrülmülk ordusunu harekete geçirdi. Hilâl'in karşı koyamayacağından emin bir şekilde askerlerine saldırmalarını emretti. Saldırı başlar başlamaz Hilâl esir alındı ve Fahrülmülk'ün huzuruna getirildi. Hilâl Fahrülmülk'ten bağışlanmasını ve babasına teslim edilmemesini istedi. Bağışlanma talebi kabul edilen Hilâl daha sonra Dızbız⁶⁰⁰ isimli Sâbûrhâst kalesinin Fahrülmülk'e teslim edilmesi için gerekli olan parolaları söyledi. Kale teslim alınırken kalede bulunan Hilâl'in annesi Hilâl'in hayatı ve maiyetindeki adamların bağışlanması için bizzat vezir Fahrülmülk'ten gerekli güvenceleri aldıktan sonra kaleyi Fahrülmülk'ün adamlarına teslim etmeyi kabul etti.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.194.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.57; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.692.

⁶⁰⁰ Sâbûrhâst'da bulunan ve Fahrülmülk'e teslim edilen meşhur kaledir. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.2, s.454).

⁶⁰¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.57; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.194.

Fahrülmülk Ebû Galip kaleyi teslim aldıktan sonra kalede bulunan hazinelere el koydu. Rivayete göre Fahrülmülk kalede bulunan hazinelerden değerli mücevher, giysi ve silahlar dışında kırk bin kese⁶⁰² dirhem ve dört yüz kese altına el koydu.⁶⁰³ Sıbt İbn Cevzî Fahrülmülk'ün el koyduğu hazineler konusunda daha abartılı rakamlar vermektedir. Ona göre yirmi milyon Kese ve üç yüz milyon dirheme el konulmuştur.⁶⁰⁴ Kaleden elde edilen mallar birkaç defada Errecân'a nakledilmiştir. Ayrıca Bahaüddeve'nin kaleden elde edilen malların nakledilmesi için bin katır gönderdiği de Sıbt İbn Cevzî'nin verdiği ilginç bilgiler arasında yer almaktadır.⁶⁰⁵ Bu ifadelerden kalede yaklaşık dört yüz milyon dirhem ve dört milyon altın dinar olduğu anlaşılmaktadır. Bu da ortaçağda dinar ve dirhemın yüksek alım gücü dikkate alındığında, bir emirlik için küçümsenmeyecek bir meblağdır. Fahrülmülk el koyduğu hazinelerden 7000 kesesini Bedir b. Hasanveyh'e ve üç milyon dinarı da kendisine ayırdıktan sonra geri kalan meblağı Bağdat'a götürdü.⁶⁰⁶

Fahrülmülk Ebû Galip kendisi için ayırdığı meblağı kendisine bağlı güvenilir adamlarının yanına emanet olarak koyar şahısların künyelerini ve emanet ettiği meblağı müstear isimlerle yanında tescil ederdi. İbn Cevzî, bu konuda şunları yazmaktadır; Fahrülmülk Ebû Galib'in Bedir b. Hasanveyh'in kalesinde el koyduğu hazinelerden üç milyon dinarını kendisine ayırmış ve kendisi için ayırdığı dinarları başkalarının yanına emanet olarak bırakmıştır. Ayrıca saklanan dinarların ortaya çıkarılması için Vezir Ebû Ali er-Ruhacî'nin harekete geçtiğini ve söz konusu dinarların izini sürdüğünü; "Ona ait olan paraların ortaya çıkarılması garip bir şekilde oldu" diye ifade etmiştir.⁶⁰⁷

Hasanveyhîler'in Sâbûrhâst'ta muhafaza ettikleri hazineleri hasımları olan emirlerin ve vezirlerin dikkatini çekmiş ve bunların da kendi aralarında çekişmelerine sebep olmuştur. Doğal olarak söz konusu hazinelerin ihtişamı, muhafaza edildikleri

⁶⁰² İbn Kesir'in rivayetine göre bir Bedre on bin dirhem veya on bin dinardan ibarettir. (İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'en-nihâye**, c.11, s.354).

⁶⁰³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.57.

⁶⁰⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.194.

⁶⁰⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân...**, c.18, s.195.

⁶⁰⁶ Mer'î, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.205.

⁶⁰⁷ İbn Cevzi, **el-Muntazam...**, c.15, s.124.

kalelerin erişilmezliği ve surlarının yüksekliği; edip ve şairlerin dikkatini çekmiştir. Birçok şair Fahrülmülk'ün bu hazinelere el koymasını şiirlerinde konu edinmişlerdir.

Bu şairlerden biri Mihyar ed-Deylemî'dir (367-428/977-1036). Kendisi Fahrülmülk'ü Sâbûrhâst'dan muzaffer bir şekilde dönmesinin hemen akabinde yazdığı bir şiirinde onu övmüştür. Mihyar şiirinde Fahrülmülk'ün zaferini, kaleyi nasıl ele geçirdiğini, kaledeki muhteşem hazineleri, Hilâl'in babasıyla nasıl savaştığını, onu nasıl esir aldığını ve kendisinin de Fahrülmülk tarafından nasıl esir alındığını anlatmaktadır.

Seni Irak'ı yönetmekle yoruldu zannettiler,
Sanki Cibâl'i de yönettiğini görmüyorlardı.

O korunaklı kaleden onları indirdin,
Sana karşı koyamadılar.

Ne kadar da zahmet ettin, zaman harcadın,
Kalede hazineler vardı.

Tepelerde ondan daha yükseği⁶⁰⁸ olmadı,
Çünkü ganimet olarak aldığın Hilâl'dir.

Onun üzerine yürüdün ve galip geldin,
Babası Bedir'e dahi sen kurtarıcı oldun.⁶⁰⁹

Fahrülmülk Ebû Ğalib'in zaferini şiirine konu edinenlerden bir diğeri de devrinin önde gelen şii âlimlerinden eş-Şerif ei-Murtaza'dır (355-436/966-1044). Yazdığı bir kasidede Fahrülmülk Ebû Ğalib'in Hilâl b. Bedir'e karşı elde ettiği zaferi övmekte ve kale surlarının yüksekliğini anlatırken "Göğe yükselen" gibi abartılı bir ifade ile korunaklı Sâbûrhâst kalesinin surlarına işaret etmektedir. eş-Şerif el-Murtaza Sâbûrhâst zaferinden sonra Vasıt'a dönen Büveyhî veziri Fahrülmülk Ebû Ğalib'in

⁶⁰⁸ Sema/gökyüzü bundan kinaye Dızbız kalesidir.

⁶⁰⁹ Mihyar ed-Deylemî, **Divân**, Dar el-Kutub el-Mısriye, Kahire 1939, c.3, s.37; Kasidenin Arapçası için bkz. Ek 8.

huzuruna çıkmış onu ve Büveyhî devletini överek kalenin alınmasının mukadder olduğunu şu mısralarla övmüştür.

Bedir, Hilâl'e karşı seni yardıma çağırdığında,
Hiç zaman kaybetmeden hemen onun yardımına koştun.

Ovaları üzdün, korunaklı oldukları halde,
Adamlarınla doldurdun, dağları ovaya çevirdin.

Hilâl, kalelerini harikulade olarak görüyordu, oysa
Savaşın ardında çıkan toz-duman Hilâl'i taşıyordu.

Düşmanlarının, inşa ettikleri ve korunaklı hale getirdikleri kalelerin,
Onları senden koruyacağını ve onlara erişemeyeceğini zannettiler.

Kale üzerinde egemenliklerini güçlendirdiler, Allah'ın bilgisi vardı,
Kalenin boyun egeceğinden, sadaka verilecek bir şey bırakmayacağından.⁶¹⁰

Hilâl Sâbûrhâst'ta esir düştükten sonra Bağdat'a götürüldü. Burada hem Bahaüddeve hem de Sultanüddeve döneminde hapiste tutuldu. Bedir'in öldürülmesinin akabinde ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan Şemsüddeve hızlı bir şekilde başta Sâbûrhâst olmak üzere Hasanveyhî emirliğine ait birçok yeri işgal edip emirliğe ait zenginliklere el koydu. Şemsüddeve'nin Hasanveyhî emirliğine ait topraklara elkoymasını kabul etmeyen Sultanüddeve Hilâl'i Bağdat hapishanesinden çıkarıp serbest bıraktı. Kendisine Kutbü'l-Meâli Ebü'l-Bedir lakabını verdi.⁶¹¹ Sultanüddeve, Hilâl'i kurduğu güçlü ordunun başında Hemedân'a gönderdi.⁶¹² Amaç Hasanveyhî emirliğine ait olan yerlerin geri alınması gibi gözüke

⁶¹⁰ Eş-Şerif el-Murtazâ, **Divân**, Muhammed et-Tennucî (thk.), Darü'l-Cil, Beyrut 1997, c.3, s.22.

⁶¹¹ İbn Fuvatî, **Mecmeü'l-Âdab...**, c.3, s.450.

⁶¹² İbnü'l-Esîr, c.8, s.57; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.692.

de aslında bu durum Sultanüddeve ile Cibâl bölgesini kontrol eden Şemsüddeve arasında Irak üzerinde egemenlik mücadelesinden başka bir şey değildi.⁶¹³

Hapishanede geçirdiği zaman zarfında savaş meydanlarından uzak kalan ve bunun doğal bir sonucu olarak savaş kabiliyetini kaybeden Hilâl, Şemsüddeve'in karargâhının bulunduğu Hemedân civarında vuku bulan şiddetli savaşta Şemsüddeve'nin güçlü ordusuna karşı fazla dayanamadı ve savaşı kısa sürede savaşı kaybetti. Hilâl'in savaşı kaybetmesinin sebeplerinden biri de ordusunun Şemsüddeve'nin güçlü ordusu karşısında pekte istekli savaşmamalarıdır. Bu durum savaşın kaybedilmesinde etkili olmuştur. Sonuç olarak Şemsüddeve'nin ordusuna karşı koyamadıkları için mağlup oldular. Hilâl, hicri 405 yılı Zilkade/miladi 1015 yılı Mayıs ayında esir düştü aynı yıl Zilhicce ayının altısında/miladi 1015 yılı Mayıs ayının 29'unda öldürüldü. Hilâl b. Bedir'in kılıçtan geçirilmekten kurtulan ordusunun bakiyesi askerler çok kötü bir durumda Bağdat'a geri dönmek zorunda kaldılar.⁶¹⁴

Hilâl'in öldürülmesinin keyfiyeti konusunda farklı rivayetler vardır. İbnü'l-Esir'in rivayetine göre esir olarak alındıktan sonra idam edilerek öldürülmüştür. Diğer bir rivayete göre Şemsüddeve onu Poladvindler'e⁶¹⁵ (بولادوند) göndererek Nihavend yakınlarında Hilâl'in öldürdüğü Büveyhî emiri Abdülmelik'in intikamının alınmasını istemiş ve orada öldürülmüştür.⁶¹⁶ Bir başka rivayete göre de Şemsüddeve'nin çadırında bulunan Hilâl, Büveyhî emirlerinden Ferhad b. Merdaviç'in beraberinde bir grup Deylemî'nin saldırısı sonucu öldürülmüştür.⁶¹⁷

3.2. TAHİR b. HİLÂL b. BEDİR

Hilâl Büveyhîler tarafından esir alınıp Bağdat'ta hapsedilince daha Bedir hayatta iken bağımsız davranmaya başlayan Tahir babası Hilâl'in yasal varisi olarak Şehrezor ve civarında Hasanveyhî emirliğine ait olan mülkleri geri almak istedi. Daha önce de bahsi geçtiği gibi Tahir'in dedesi Bedir, Şehrezor'u Bahaüddeve'nin veziri Fahrülmülk'e oğlu Hilâl'i yenip Hasanveyhî emirliğini tekrar kendisine teslim

⁶¹³ Mer'î, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.212.

⁶¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.83.

⁶¹⁵ Poladvind (بولادوند); Lûr Kürtlerinden olup, cesaret ve yiğitlikleri ile bilinen küçük bir grup. (Mer'î, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.208, 6 nolu dip not)

⁶¹⁶ Mücmel et-Tevarih, s.384.

⁶¹⁷ İbn el-Fuvatî, *Mecmeü'l-Âdab...*, c.3, s.450.

etmesinin karşılığında iktâ olarak vermişti. Tahir, Recep ayı 404/Ocak 1014 yılında düzenlediği bir saldırı sonucu Büveyhî veziri Fahrülmülk Ebû Galip'in adamlarının bir kısmını esir aldıktan sonra geriye kalanları kovarak Şehrezor'u ele geçirdi. Ancak Tahir b. Hilâl, Fahrülmülk Ebû Galip'in talebi üzerine esir aldığı askerleri serbest bıraksa da Şehrezor'dan vazgeçmedi. Sonunda Şehrezor yeniden Hasanveyhî emirliğine bağlandı. Tahir b. Hilâl'in bu başarısı Hasanveyhîler'in Büveyhîler'le olan ilişkilerine zarar verdiği için dedesi Bedir tarafından hoş karşılanmadı.⁶¹⁸

Daha önce de bahsi geçtiği gibi Bedir, 405/1015 yılında Hüseyin b. Mesud el-Kurdî'ye ait Kosced kalesini muhasara ettiği sırada kendi adamları Cevzekânlar tarafından öldürülünce Büveyhî hükümdarı Şemsüddevele harekete geçmiş, bu fırsatı iyi değerlendirerek kısa sürede Hasanveyhî emirliğine ait toprakların tamamına elkoymuştu. Bu gelişmeler üzerine Şehrezor ve civarında hüküm süren Tahir dedesi Bedir in yasal varisi olarak dedesine ait toprakların kendisine verilmesini istedi. Tahir'in bu talebi kabul edilmeyince kaçınılmaz olarak her iki taraf da savaş hazırlıklarına başladı. Çıkan savaşta Şemsüddevele'in güçlü ordusuna karşı her hangi bir varlık gösteremeyen Tahir kısa sürede yenildi. Esîr alınan Tahir hapsedilmek üzere Hemedân'a götürüldü. Kendisine bağlı aşiretlerden Lûr ve Şazıncân aşiretleri Hasanveyhîler'in kadim düşmanı ve rakibi Ebû's-Şevk b. Ebû'l-Feth Muhammed el-Annaz'a katılırken Cevzekân aşireti de Şemsüddevele'nin saflarına katıldı. Bu gelişmelerin akabinde Hasanveyhî emirliğine ait her yer talan edildiği gibi Tahir'in babası Hilâl adına Şehrezor'u yönetirken hazinesinde biriktirdiği her şeye de el konuldu.⁶¹⁹

Bu gelişmenin akabinde Şemsüddevele ile sürekli rekabet halinde olan bir diğer Büveyhî hükümdarı Sultanüddevele, daha öncede anlatıldığı gibi Tahir'in babası Hilâl'i serbest bırakarak büyük bir ordunun başında Şemsüddevele'ye karşı savaşması için Hemedân civarına göndermiş ve savaş meydanında esir alınarak öldürülmüştür. Hilâl'in ölüm haberi duyulunca Şemsüddevele tarafından esir olarak hapiste tutulan Tahir, Şemsüddevele'ye yemin edip söz vererek itaatini bildirdi.⁶²⁰ Tahir'i serbest

⁶¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.81; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.692.

⁶¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.83; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.692.

⁶²⁰ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.693.

bırakan Şemsüddeve, 406/1015 yılına kadar Hemedân'da hapiste tuttuğu Tahir'i rahatlıkla kontrol edebileceğini biliyordu. Bundan dolayı onun Şehrezor ve Dînever bölgesini yönetmesine izin verdi.⁶²¹

Hatta Şemsüddeve Tahir'e bir ordu kurması için hem askeri hem de mali açıdan yardımcı oldu. Kuşkusuz Şemsüddeve'nin izlediği bu politika onun Hasanveyhî emirliğini yeniden eski gücüne kavuşturmak arzusundan ileri gelmiyordu. Onun asıl amacı kendi kontrolünde istediği gibi kullanabileceği bir gücün oluşmasıydı. O bu gücü hem rakibi Sultanüddeve'yi zayıflatmak ve saf dışı bırakmak, hem de bölgede yıldızı parlamaya başlayarak güçlenen ve Cibâl'de kendisine rakip olma potansiyeli taşıyan İbn Annaz'ın önünü kesmek için kullanabilecekti.⁶²²

Tahir Şemsüddeve'den aldığı destek ve bazı Kürt aşiretlerinin de kendisine katılımıyla bölgede otoritesini pekiştirdi. Bu, durum Hasanveyhî emirliğine karşı düşmanlık besleyen Ebü's-Şevk b. Ebü'l-Feth Muhammed el-Annazî için rahatsız edici bir gelişme oldu. Daha önce de bahsi geçtiği gibi Ebü's-Şevk'in bu düşmanlığı uzun bir geçmişe dayanıyordu. Nitekim İslam tarihi kaynakları kendisinden, Bedir b. Hasanveyh'in en büyük rakibi ve baş düşmanı olarak bahsetmektedirler. Tahir'e karşı otoritesini güçlendirmek isteyen Ebü's-Şevk'in bu düşmanca tutumu iki Kürt emirliği arasında bir savaşın çıkmasına neden oldu. Çıkan savaşta Ebü's-Şevk'in kardeşi Sadî öldürüldü. Yenilgiye uğrayan Ebü's-Şevk Arap müttefikleri Ebü'l-Hasan b. Mezyed el-Esedî'den yardım almasına rağmen Tahir b. Hilâl'e ile yaptığı ikinci savaşı da kaybetti ve Hulvân'a dönmek zorunda kaldı.⁶²³

Tahir, savaşı kazanmasına rağmen Ebü's-Şevk ile barış yapmayı kabul etti ve bunun için Nehrevan'a⁶²⁴ gitti. Savaşı kazanan taraf olmasına rağmen Tahir'in barış için Nehrevan'a kadar gitmesinin temelinde muhtemelen Hasanveyhîler gibi Kürt olan Annazîler ile aralarında geçmişe dayanan bu düşmanlığa son verme arzusu yatmaktaydı. Tahir, Ebü's-Şevk'in kız kardeşi ile evlenerek tesis edilecek akrabalık

⁶²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.91; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.692.

⁶²² Mer'î, *el-İmaratü'l-Kurdiye...*, s.212.

⁶²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.8, s.91; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn...*, c.4, s.693.

⁶²⁴ **Nehrevan:** Bağdat ve Vasıt arasında doğu cihetinde bir yöredir. yukarı sınırı Bağdat'a bitişik olan Nehrevan; İskif, Cercerya, Safiye ve Dêr Qina gibi beldeleri içine alır. Selçuklular döneminde sultanların savaşlarına sahne olduğu için tamamen harap olmuştur (Yâkût, *Mû'cemü'l-büldân*, 5/325).

bağı ile iki taraf arasında yapılan barış antlaşmasını güçlendirmek ve güvence altına almak istedi. Oysa yapılan barışta samimi olmayan Ebü's-Şevk, Tahir'i öldürmek için fırsat kollarken Tahir kendisine kurulan tuzaktan habersiz bir şekilde Ebü's-Şevk'e güvendiği bir anda gafil avlandı. Ebü's-Şevk 406/1015-1016 yılında kardeşi Sa'dî'nin intikamını almak gerekçesiyle yaptığı barış antlaşmasına son verdi ve eniştesi Tahir'i öldürdü. Böylece Hasanveyhîler'e karşı içinde sakladığı kin ve düşmanlığını gösterdi. Kendisi gibi bir Kürt olan Ebü's-Şevk'in ihanetine kurban giden Tahir'in naşı Bağdat mezarlıklarında Babü't-Tıbn⁶²⁵ meşhedine defnedildi.⁶²⁶

Tahir, Şemsüddeve ile yeniden kurmaya çalıştığı ve başarılı olduğu müttelik ilişkileri sayesinde Hasanveyhî emirliğini tekrar eski günlerine kavuşturmaya çalıştıysa da bunda başarılı olmadı. Büveyhîlerle ilişkileri devamlı bir şekilde inişli çıkışlı olan Hasanveyhî Emirliği'nin Cibâl hâkimiyeti Tahir'in 406/1015-1016 yılında öldürülmesiyle tamamen son bulmuştur. Yaklaşık bir yıl gibi kısa bir zaman zarfında Hasanveyhî emirliğini yöneten Tahir'in Büveyhîlerle ilişkileri Büveyhîler'e tam bir bağıllık esasına dayanıyordu. 437/1046 yılında Selçuklu emirlerinden İbrahim Yınal, Dînever ve Karmisin'i ele geçirdikten sonra Hasanveyhîler'in adı cılız da olsa tekrar anılmaya başlamıştır. Hasanveyhî emirlerinden ikinci Bedirb. Tahir b. Hilâl, İbrahim Yınal tarafından Karmisin'e vali olarak tayin edilmiştir.⁶²⁷

3.3. BEDİR b. TAHİR B. HİLÂL b. BEDİR

Hasanveyhî emirliği tamamen ortadan kalktıktan bir müddet sonra emirliğinin enkazı üzerinde Annazî emirliği kuruldu. Ancak Annazîler Cibâl bölgesini hedef alan Oğuz akınlarına karşı fazla dayanamadı. Çok geçmeden Oğuz akınlarının akabinde Selçuklular bölgede hâkimiyet kurdu. Başkentlerini Rey'e nakleden Selçuklu Devleti'nin kurucuları Tuğrul ve Çağrı Beyler'in anne bir üvey kardeşleri İbrahim Yınal, İran'ın batı cephesinin fethinde görevlendirildi. İbrahim Yınal, 434/1043 yılından itibaren Cibâl bölgesinin fethi için akınlar düzenlemeye başladı. Birkaç yıl

⁶²⁵ **Babü't-Tıbn:** Bağdat'ta bulunan büyük bir mahallenin ismidir. Burada Meşhed Bab el-Tıbnî olarak bilinen mezarlıkta Abdullah b. Ahmed b. Hanbel de metfundur. (Yâkût, **Mû'cemü'l-büldân**, c.1, s.306).

⁶²⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.91; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.693.

⁶²⁷ Mer'î, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.217.

içinde başta Cibâl bölgesi şehirlerinden Dînever, Karmisin, Hûlvân, Hanikîn, Şehrezor ve civarı olmak üzere Kürtler'in meskûn oldukları bir coğrafyayı Dicle kıyılarına kadar ele geçirdi. Selçukluların diğer kolları da Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin birçoğunu istila etti. Böylece Kürtlerle meskûn bölgelerin büyük bir kısmı Selçuklular'ın eline geçmiş oldu.⁶²⁸

Selçuklu akınlarına karşı koyamayan Annazî Emirlîği'ne ait toprakların istilasını anlatan İbnü'l-Esir'e göre; İbrahim Yınal, 435/1045'te Seymere ve civarını yağmalayıp zapt etti. Daha sonra oralara yakın oturan Cevzekân Kürtler'ine saldırarak onlara büyük kayıplar verdirdi. Annazî Ebü's-Şevk, Hulvân'ı istila eden İbrahim Yınal'a karşı koyamayınca kaçıp Sîrevân kalesine sığınmak zorunda kaldı. Ancak Sîrevân kalesi ve civarı da istila, yağma ateşe verilmekten kurtulmadı. İbrahim Yınal kısa sürede Cibâl bölgesinin çoğunu fethetti. Karmisin'i Annazî emiri Ebü's-Şevk Faris b. Muhammed b. Annaz'ın elinden aldı.⁶²⁹ İbrahim Yınal, Bedir b. Tahir b. Hilâl b. Bedir'i 437/1046 yılı Şaban ayının sonlarına doğru (Şubat-Mart ayları) Karmisin'e vali olarak atadı.⁶³⁰

3.4. İBRAHİM YINAL'IN SERMÂÇ KALESİNİ ELE GEÇİRMESİ VE HASANVEYHÎ HANEDANININ SONU

Cibâl bölgesinin tamamında hâkimiyetini kuran İbrahim Yınal Hasanveyhîler'in yönetim merkezî olarak kullandıkları Sermâç kalesini de fethetti. Yınal, kaleyi tamamen kendi kontrolüne aldıktan sonra bu münasebetle bir fetihname yazdırmıştır. Ferset Mer'î'nin naklettiği fetihname Hasanveyhî emirlerinin iyilik ve cesaretlerinden bahsettikten sonra İbrahim Yınal, kendisinin son Hasanveyhî emirine hüsnü muamelesini ve son Hasnveyhî emirlerinin hazin sonlarından bahsetmiştir. Konunun ehemmiyetine binaen söz konusu fetihnamenin kısa bir analizini yaptıktan

⁶²⁸ Müneccinbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel Selçuklu Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları**, Ali Öngül (nşr.) Akademi Kitapevi, İzmir 2000, s.14; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1965, s.67.

⁶²⁹ Kivameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, s.6.

⁶³⁰ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c.8, s.273; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, c.15, s.303; İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn...**, c.4, s.696.

sonra fetihnamenin Arapçasını mümkün oldukça aslına sadık kalarak tercüme edip buraya aldık.⁶³¹

İbrahim Yınal yazdırdığı fetihnamede Allah’a şükrettikten sonra Hasanveyhîler hakkında bazı önemli noktalara işaret etmiştir. Yınal, Hasanveyhîler’e karşı yapılan muhalefetin ve suçlamaların ne kadar yersiz olduğunun anlaşıldığını; Hasanveyhîler’in Cibâl bölgesinde müreffeh bir dönem geçirdiklerini, zengin ve yiğit kişiler olduklarının artık herkes tarafından anlaşıldığını dile getirerek söze başlamıştır. Bu da muhtemelen Hasanveyhîler’e karşı geçmişte yapılan ve emirliğin yıkılmasına sebep olan muhalefetin ve iktidar çekişmesinin ne kadara yersiz olduğunun herkes tarafından kabul edilmiş olduğunu göstermektedir. Yınal’ın giriş kısmında Hasanveyhîler’in zenginliğinden bahsettikten sonra yardım konusuna değinmesi Hasanveyhî emirliğinin yıkılmasından sonra da yardımseverlikleri ve izledikleri sosyal devlet anlayışının onlardan sonra da takdir edildiğinin kanıtıdır.

Daha sonra Hasanveyhîler’in iktidarlara döneminde karşılaştıkları zorluklara karşı elde ettikleri başarıların hiç de kolay olmadığını ancak bu zorlukları aşma konusunda büyük imkânlarla sahip olduklarını söylemektedir. İbrahim Yınal’a göre Hasanveyhîler’in bu başarıları uzak yakın tüm rakipleri tarafından dikkate alınmıştır. Bu da erişilmesi imkânsız korunaklı kalelerine sıkı sıkıya bağlı olmalarının sayesinde. Başta Hasanveyîler’i bir kalkan gibi koruyan ve sığındıklarında düşmanlarının kendilerine hiç bir şey yapamadığı Sermâç kalesi olmak üzere Hasanveyhîler’e ait kalelerin önemine vurgu yapılmış ve bu önemin emirlik ortadan kalktıktan sonra da devam ettiği; İbrahim Yınal’ın kaleye olan özel ilgisinden de anlaşılmaktadır. Özellikle Sermâç kalesine vurgu yapılarak kalenin atalarından Hasanveyhîler’e kaldığı ifade edilmiştir. Daha önce de bahsi geçtiği gibi Sermâç kalesi emirliğin asıl kurucusu olarak kabul edilen Hasanveyh tarafından yaptırılmış ve Hasanveyhî emirliğinin yönetim merkezî olarak kullanılmıştır.

İbrahim Yınal, Hasanveyhîler hakkında düşündüklerini duygusal bir üslupla dile getirmiştir. Ona göre zamanın ihanetine uğrayan Hasanveyhî emirlerinden geride

⁶³¹ Bu fetihname Rıdvan Ahmet el-Muslih tarafından 1998 yılında tahkik edilip San’a Üniversitesi Edebiyat fakültesinde Master Tezi olarak sunulan Sabî’nin Kitab-ı Tarih’inin otuz dördüncü cildinde yer almaktadır. (Mer’î, **el-İmaratü’l-Kurdiye...**, s.487).

kalan, küçük bir çocuk olarak bahsettiği Bedir b. Tahir b. Hilâl b. Bedir uzun süren bir hapis hayatı geçirmiş ve insanlar arasında alay konusu olmuştur. İbrahim Yınal'ın üslubundan ve son Hasanveyhî emiri ile aralarında geçen diyalogdan ona karşı samimi ve şefkatli bir tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Cibâl bölgesinin tamamını kontrolü altına alan İbrahim Yınal, son Hasanveyhî emiri Bedir b. Tahir b. Hilâl b. Bedir'i içinde bulunduğu o korkunç durumdan kurtarılmasını ve hak ettiği itibarın kendisine iade edilmesini dinî bir vazife olarak görmüştür. Bu vazifeyi icra etmek için gerekli tedbirlerin alındığını ve acele etmeden temkinli bir şekilde davranıldığı anlaşılmaktadır. İbrahim Yınal ayrıca kendilerinden eman dileyen ve kendilerine sığınan kimselere karşı sorumluluklarını yerine getirdiklerini söyledikten sonra son Hasanveyhî emirini nasıl kurtardıklarını, kendisine yaptıkları yardım ve iltifatları ve Sermâç kalesini nasıl asıl sahiplerine iade etiklerini söylemektedir. Ancak İbrahim Yınal, Sermâç kalesinin son Hasanveyhî emirinin elinde kalmasını istemesine rağmen emirin ölümünün buna engel olduğunu belirtmektedir.

Fetihnamenin sonuna doğru Bedir b. Tahir b. Hilâl b. Bedir'in ölümünden ve kendisinin iştirak ettiği taziye merasiminden bahsedilmektedir. İbrahim Yınal taziye esnasında son Hasanveyhî emirini bir kral gibi görmekte, onun yüceliğini dile getirmekte ve bıraktığı mirasın geride kalan soyundan kimselere kalması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca Hasanveyhîler'i koruyacaklarına dair verdikleri sözleri tuttuklarını da dile getirmektedir. Ancak varislerin güçsüz kimseler olduklarına vurgu yapan İbrahim Yınal bundan dolayı stratejik bir öneme sahip Sermâç kalesi ve civarının varisler tarafından korunamayacağına kanat getirmiş olduğu görülmektedir. İbrahim Yınal'ın Sermâç kalesi ve civarının kendilerine bırakılması, yerine daha büyük ve daha güzel bir muhitte, köyleri olan büyük bir arazinin bedel olarak varislere verilmesi yönünde görüşü varisler tarafından kabul edildiği görülmektedir. Böylece Sermâç kalesi ve civarı Selçuklular'a bırakılmıştır.

İbrahim Yınal fetihnanesinde, kendisi ile muhatap olan varisin korku ve dehşet içinde olduğunu, onu dinlediklerini, taleplerini yerine getirdiklerini ve onları her türlü tehlikelere karşı koruyacaklarına dair sorumluluk aldıklarını söylemiştir. Bu çabalarından övgüyle söz eden İbrahim Yınal son Hasanveyhî emirinin soyundan

geriye kalanları nasıl kurtardıklarını anlattıktan sonra Sermâç kalesinin teslim alınmasından da bahsetmektedir. Kalenin teslimi esnasında kale içinde bulunan aile nafakası ve malların göz kamaştırıcı olduğunu söyleyen İbrahim Yınal, kaleye ait olamayan her şeyin varislere iade edildiğini, sadece kaleye ait teçhizatın alıkonulduğunu söyledikten sonra Allah’a şükrederek fetihnemesini bitirmektedir.

Sermâç kalesinin Selçuklular’ın kontrolüne geçtikten sonraki dönemlerde Hasanveyhî hanedanı hakkında İslam tarihi kaynaklarında pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak Baba Marduh Ruhanî’nin verdiği malumata göre son Hasanveyhî hanedanı Ebû Mansur adında biri olup 531/1136-1137 yılında vefat edince Hasanveyhî hanedanı tarih sahnesinden silinmiş ve Hasanveyhîler’e ait her şey başkalarının eline geçmiştir. Ebû Mansur’un ölümüyle Berzikanî hanedanının başına Berzikanî bir anneden doğan Ebû Salim Deysem geçmiştir. Dayılarının yerini alan Ebû Salim bir müddet Kirmanşah’a giden yol güzergâhında, Babayadigar’a yakın bir yerde olan Kasan şehrinde hüküm sürmüştür. Ebû Salim Deysem’den sonra İslam tarihi kaynaklarında Hasanveyhî künyesine rastlansa da bu künyeyi kullanan şahsiyetlerin Hasanveyhî hanedanına mensup şahsiyetler olup olmadıkları hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır.⁶³²

İbrahim Yınal’ın yazdırdığı fetihnamenin çevirisi:

“Nimetlere en güzel şekilde şükretmeyi arttırmak şart olup o nimetlerin de en güzel zırhlarla korunması gerekir. Şükür etmek engellerin bertaraf edilmesini kolaylaştırır ve nimetlerin günlerce peş peşe gelmesini sağlar. Bu da Allah-u Teâlâ’nın halden hale bize bahsettiği nimetler sayesinde olur. Bize nasip olan nimetlerin güzelliği, himmet ali olması ve içinde bulunduğumuz güzel halin devamı için; fazileti sonsuz olan yüce Allah’a hamd u senalar olsun. O’nun elçisine salat u selam olsun. Artık Hasanveyhîler’i suçlayan her kes, onların yüceliğini, azametini, Cibâl’in en yiğit, zengin ve servet sahibi kişiler olduklarını bilmişlerdir. Onlar diledikleri gibi büyük işler yapıyorlardı. Cibâl’de onlardan önce kimsenin elinde bu kadar servet birikmemiş ve bu kadar yardım bir araya gelmemişti. Hakeza zorlukları aşma konusunda onlara nasip olan imkânlar kimseye nasip olmamıştı. Karşılaştıkları

⁶³² Ruhanî, *Tarihî Meşâhirî Kûrd...*, c.3, s.48.

zorluklarla baş etmek onlar için kolay olmasa da üstesinden gelmeyi başardılar. Kendilerinden çok uzakta olsalar da düşman kalelerine ve düşmanlarının kalplerine korku saldılar. Bunu da son derece bağlı oldukları erişilmez korunaklı kaleleri için; kendilerine yönelen saldırıları bertaraf etmek için; Sermâç uğruna yapıyorlardı. Sermâç kalesini atalarından miras almışlardı. Sermâç kendilerine yönelen tehlikeler karşısında onları bir kalkan gibi koruyordu.

Ölüm, onları birer birer alana kadar bu hal üzere devam ettiler. Zamanın ihanetine uğradılar. Onlardan bir çocuk (Bedir b. Tahir b. Hilâl) dışında kimse kalmadı. O da ömrünü hapishanelerde geçirdi ve sohbetlerde alay konusu oldu. Hapishaneden hapishaneye dolaşıp durdu.

Cibâl ve civarı mülkümüze dâhil olup davamızın şiarı ile mutluluğa erişince, Allah'a hesap verme konusunda görevimizin o çocuğu o zorluklardan kurtarmak olduğunu gördük. Görevimiz onu viran olan hanesine geri getirmek için savaş açmak oldu. Tabiatımız (mazlumları kurtarmak) gereği onu esirlikten ve çektiği çilelerden kurtarma çabamızın semeresini elde etmek için biraz temkinli davrandık. Bir engelle karşılaştığımız zaman; biz engelleri ortadan kaldırır ve bize doğru gelenin yardımına koşarız. Bize sığınmak isteyen bir kimseyi korumamız altına alırız. Onu kurtarmak için gerekli hazırlıkları yaptık. Sonunda onun zincirlerini çözüp ona iltifatta bulunduk. Bahsi geçen kaleyi (Sermâç) ona iade ettik. Ona karşı cömert olduk, onu incitmeden ona ikramda bulunduk ve ona mal mülk verdik. Şayet ölüm onu yakalamamış olsaydı ona yaptığımız iyilikleri kat kat artıracaktık.

Kimsesiz (Bedir b. Tahir b. Hilâl) bir şekilde ölüp Allah'ın rahmetine kavuşunca, kardeşin kardeşe yaptığı gibi onun için üzüldük, ağladık. Onun için çok üzüldük. Kalkıp Sultan'ın (Tuğrul Bey) yüceliği için; merhum hakkında iyiliklerini dile getirmek, taziye, teselli ve güzel şeyler söylemek için gittik. Allah onun mirasını geride bıraktığı zürriyetine bahşetsin. Daha önce söz verdiğimiz şeyleri gerçekleştirmek için söz konusu zenginliklerin kaynağı olan Sermâç kalesinin onu koruyamayacak kişilerin elinden alınmasını vasiyet ettik. Bu toprakları onlara bırakacak olsaydık dahi; ne bu toprakları koruyabilecek güçleri ne de düşmanlarını def etmek için yardım alacak dostları vardı. Bu toprakların yerine onlara başka bir yeri; daha yakın, daha büyük,

daha güzel bir muhite sahip, daha çok arazisi ve köyleri olan bir yeri verdik. ... O da işaret ettiğimiz gibi en güzel şekilde davrandı ve gereğini yaptı.

Bize hitap ederken yaşadıkları dehşet ve korkuyu tekrar hatırladı. Allah mülkünü daim kılsın. Yorgun ve bitkin olmakla birlikte onları sakinleştirmek ve istediklerini gerçekleştirmek için; onları düşünen ve onlar için silahlarını kuşanan bir pehlivan gibi davrandık. Bizler Sermâç kalesini çevreleyen nice köylere sahip, iyiliksever ve onlara yakın kişileriz. Onu dinledik ve onun iyi görüp yapmamızı istediği şeyleri yaptık.

Zamanın evde bıraktığı kuruntuların kurtaramadığı bakire gibi kurtulmayı bekleyen, onu nasıl kurtarırız diye düşünmeye başladık. O bölgede tuhaf olan bir şeylerin farkına vardık ve her kesin hayretlik bakışlar içinde engin bir denizde çözüm bulduk. Tıpkı bir kuş sürüsünün kanatlarıyla onu içinde bulunduğu uçurumdan yukarılara doğru çekip kurtardık. Tabi ki bize teslim etmek istediği güzel, korunaklı ve dokunulmaz kale ile birlikte kalenin içinde bulunan aile nafakası ve zahireleri de teslim etmek istedi. Doğrusu kalenin içindeki güzellikler hoşumuza gitti. Onun bu güzel davranışı bizi yüceltti. Ama biz kaleye ait olmayan malzemeleri, dahası her şeyi onlara iade etmek istedik. Az veya çok onları yanımızda bırakmaya rıza göstermedik.

Uzağı yakınlaştırdığı, hayvanlarımızı da ağır yüklerden kurtardığı için ve bize verdiği bolca nimetlerden dolayı Allah'a şükrediyoruz."

SONUÇ

İran'ın Kuzey-batısında yer alan Cibâl bölgesi, Hz. Ömer (r.a.) zamanında 16-23/637-643 yılları arasında İslam orduları tarafından fethedilmiş ve sonraki yüzyıllarda Emeviler (661-750) ve Abbâsîler (750-1258) tarafından idare edilmiştir. Bölge, özellikle Horasan'dan Irak'a ve Hicaz'a giden ticaret kervanları ve Hac kabilelerinin kullandıkları yollara sahip olması dolayısıyla önem kazanmakta idi.

Abbâsî halifeliğinde X. yüzyılın başından itibaren, merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte diğer bölgelerde olduğu gibi Cibâl'de de bağımsız veya yarı bağımsız birçok devlet ve emirlik ortaya çıkmıştır. Büveyhîler (932-1062), Irak'ın yanı sıra Cibâl'de de hâkimiyet kurmuş olan devletlerin en güçlüsü idi.

Büveyhîlerle aynı dönemde Cibâl bölgesinde tarih sahnesine çıkan Hasanveyhîler, Dînever, Şehrezor ve Hemedân civarında hüküm sürmüş bir Kürt emirliğidir. Bölgenin coğrafi ve jeopolitik konumu bu emirliğin ortaya çıkmasında kolaylaştırıcı unsur olmuştur.

Hasanveyhî emirliğinin temelleri 330/941 senesinde Berzikanî Kürt aşiret reisi Hüseyin el-Berzikânî tarafından Dînever'de atılmıştır. Hüseyin, 348/959 yılına kadar 'İşani aşireti yöneticileri olan kayınbiraderleri Vindâd ve Ğânım ile birlikte topraklarını yönetmiştir. Emirliğe adını veren Hasanveyh, babası ve dayıları tarafından kontrol edilen toprakların yönetimini onların vefatının akabinde devralmış ve 350/961 yılından itibaren emirliğin tek hâkimi o olmuştur.

Hasanveyh'in 369/979 senesinde ölümünden sonra hanedan varisleri arasında başlayan çekişmeler Büveyhî hükümdarı Adudüddavle'nin müdahalesiyle son bulmuştur. Hasanveyh'in Bedir dışındaki çocukları öldürülmüş ve emirliğin başına Bedir geçirilmiştir.

Halife Kadir-Billah tarafından 388/998 yılında emirliği onaylanmış olan Bedir b. Hasanveyh imar, ıslahat ve güvenlik konularını önemsemiş, düşmanlarıyla barışmasını bilmiştir. İçte ve dıştaki tüm olumsuzluklara ve iktidarının son beş yılını oğlu Hilal'le mücadele ile geçirmesine rağmen, Bedir'in iktidarda olduğu 369-405//979-1014 yılları, Hasanveyhî emirliğinin en parlak zamanını oluşturmuştur.

Hasanveyhîler, Abbâsî halifesinin yüksek manevi otoritesini kabul eden ve aynı zamanda Büveyhîler'e tabi olan bir emirliktir. Ancak zaman zaman Büveyhîler'den bağımsız hareket edebilmiş, hatta bazen de onların iç işlerine müdahil olmuştur.

Halife'ye bağlılıkları aslında duygusal ve dinî bir mahiyet taşıyan Hasanveyhî emirleri, Halife adına hutbe okutmuşlar, kestirdikleri sikkeler üzerinde Halife'nin adına yer vermişlerdir. Bu dönemde tahtta oturan iki Abbâsî halifesi, Horasan hacılarının kullandığı yolun güvenliğini sağlama görevini Hasanveyhî emirlerine tevdi etmişlerdir. Bu görevi en iyi şekilde yapmalarına karşılık olarak da, onların Cibâl'deki yönetimlerine meşruiyet kazandırmış, kendilerine unvan ve hilat vermişlerdir.

Hasanveyhîler ile Büveyhîler arasındaki ilişkiler temelde bir ittifak şeklinde idi. Bununla birlikte ilişkilerde zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. İki hanedan arasındaki ilişkilerin seyrini; Hasanveyhîler'e ait toprakların Büveyhîler'in nüfuz alanında bulunması, bazı Büveyhî hükümdarlarının yayılmacı politikaları, tüm bölgeyi aynı merkezden yönetme gayretleri, taraflardan birinin diğersinin çıkarlarına zarar verecek davranışlarda bulunması ve bazı Hasanveyhî emirlerinin rakip Büveyhî emirleri arasındaki çekişmelerde taraftar olmaları belirlemiştir. Hasanveyhî emirleri bazen Büveyhîler'in desteğı ile iç istikrarı sağladıkları gibi kendileri de birçok defa Büveyhî emirleri arasındaki iktidar mücadelesinde taraf tutmuşlardır. Onların Irak ve Cibâl'deki şubelerinden biri ile ittifak halinde iken diğersubesiyle savaş halinde olabilmişlerdir. Genellikle tarafını tuttukları hükümdarın mücadeleyi kazanmasında belirleyici bir rol oynamışlardır. Bedir b. Hasanveyh'in yönetimin başında olduğu yıllar, iki hanedan arasındaki ilişkilerin en iyi olduğu dönemdir. Büveyhîler'in zayıfladığı zamanlarda, ilişkilerin seyrini ve boyutunu belirleyen taraf genellikle Bedir olmuştur.

Hasanveyhî emirliği, sahip olduğu huzur ve güven ortamı sayesinde zor durumda kalan diğer mahalli hanedan mensuplarının iltica ettiği bir yer haline gelmiştir. Nitekim Büveyhî hükümdarlarıyla ters düşüp gözden düşen bazı vezirler, Hasanveyhî emirliğine bir tür mülteci olarak sığınmışlardır.

Bedir ve oğlu Hilâl arasında 400/1010 senesinde çıkan savaşta bu defa Büveyhî hükümdarı Bahaüddeve müdahale etmiş ve Bedir tekrar emirliğin başına geçirilmiştir. Bedir'in oğlu Hilâl'le giriştiği bu savaş aynı zamanda Hasanveyhî emirliği için yıkılışının başlangıcı oluşturmuştur.

Hasanveyhî emirlerinin, bölgedeki ezeli rakipleri olan Annazi Kürtleri ile iyi ilişkiler kuramadıkları görülmektedir. Bu rekabet Eb 'l-Feth İbn Annaz'ın Büveyhîler'le yaptığı ittifakla daha da artmış ve zaman zaman düşmanlığa dönüşmüştür. Buna rağmen, Bedir, oğlu Hilâl'le giriştiği savaşta bu düşmanlığı unutmuş, İbn Annaz'a önceden kendisine ait olan yerleri Hilâl'den geri alması teklifinde bulunmuştur. Fiilen İbn Annaz, harekete geçerek Karmisin (Kirmanşah)'ı Hilâl'den geri almayı başarmıştır.

Kendisine karşı düşmanca tutum içerisinde olan bazı Büveyhî emir ve vezirleri, yine rekabet içerisinde olduğu İbn Annaz ile dahi barışmasını bilen Bedir,  z oğlu Hilâl'le barışmamıştır. Bedir'in düşmanlarına gösterdiği hoşgörüyü  z oğlundan esirgeyen bu tutumunun Hasanveyhî emirliğinin dağılması ve çöküşünün en önemli sebebi olduğunu söyleyebiliriz.

Bedir'in torunu Tahir b. Hilâl'in, 406/1015 yılında öldürülmesiyle Hasanveyhî emirliği ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte 437/1046 yılında bu aileden Bedir b. Tahir b. Hilâl b. Bedir'in bazı siyasî faaliyetler içinde olduğu görülmektedir. Nitekim Selçuklu beylerinden İbrahim Yınal 437/1046 senesinde Hulvân ve Karmisin'i Annazî beyi Eb 'ř-şevk b. Eb 'l-Feth'ten aldığında onu Karmisin'e vali olarak atamıştır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Sayyid Maqbul, “İbn Hurdâzbih”, c.20, **DİA**, İstanbul 1999.
- AKALIN, Şebnem, “Kervansaray”, c.25, **DİA**, İstanbul 2002,
- ANISI, Alireza, **Early Islamic Architecture In Iran (637-1059)**, Doktora Tezi, The University of Edinburgh 2007.
- APAK, Âdem, Anahatlarıyla İslam Tarihi-4 (Abbasîler Dönemi), Ensar Yayınevi, İstanbul 2011.
- ATEŞ, Ahmet, “Deylem”, **İA**, c.3, MEB Yayınevi, İstanbul 1988.
- AVCI, Casim “Rûzrâverî”, **DİA**, c.19, İstanbul 2008.
- , “Beni Tağlib”, c.39, **DİA**, İstanbul 2010.
- , “Yâkût el-Hamevî”, c.43, **DİA**, İstanbul 2013.
- AVNÎ, Dürriye, **‘Erap ve Ekrad**, Dar Hilal, Kahire 1993.
- ÂZER, Lutfi Ali Beg, “Azerbaycan”, **DİA**, c.4, İstanbul 1991.
- BALA, Mirza, “Hemedân”, **İA**, c.5/1 MEB Yayınevi, İstanbul 1988.
- BARTHOLD, W., KÖPRÜLÜ, M. Fuat, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Akçağ Yayınevi, Ankara 2004.
- BAZER, Gülay Öğün, “Ukaylîler”, **DİA**, İstanbul 2012, c. 42
- BAZIN, Marcel, “Kırmanşah”, **DİA**, c.26, Yayınevi, İstanbul 2002.
- BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, **Ensâbü'l-eşrâf**, Suheyl Zekkâr ve Reyad Ziriklî (thk.), Beyrut 1996.
- , **Fütûhu'l-büldân**, Abdullah Enis et-Tabba‘(thk.), Muesset el-Mearif, Beyrut 1987.
- BEYHAKÎ, Ebü'l-Hasen Zahîrüddîn, **Tarihu Hukemai'l-İslâm**, (thk. Muhammed Kurd Ali), et-Terakî Matbası, Dimaşk 1946.
- BİLGE, Mustafa L., “Ahvâz”, **DİA**, c.2, İstanbul 1989.

BÎRÛNÎ, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed, **Kitâbü'l-Cemâhîr fi Ma'rifet el-Cevâhir**, Dairet el-Mearif el-USmaniye, Haydarâbad h. 1355.

BOSWORTH, Clifford Edmund, **el-Üsrat el-Hâkime fi Tarihi'l-İslâm**, Hüseyin Ali, Süleyman İbrahim el-Askarî (trc.), Müesseset eş-Şura' el-Arabî, Kuveyt 1995.

-----, **Doğuştan Günümüze İslam Devletleri**, Hande Canlı (trc.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

BURSLAN, Kivameddin, **Irak ve Horasan Selçukluları tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, **Fikru İbn Haldûn: el-'asabiyye ve'd-devle**, Merkez Dirasat el-Wahde el-Erebiye Yayınevi, Beyrut 1994.

CELÂD, Muhammed Velid, **"Banu Hasnawayh"** <http://www.arab-ency.com/index.php> e.t.: 15.10.2016

CÛZCÂNÎ, Minhâc-i Sirâc, **Tabakât-ı Nâsirî**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

ÇETİN, Seyfettin, **Yâkût el-Hamevî'nin Mü'cemü'l-büldan'ında Kürtler**, Nubihar Yayınevi, İstanbul 2014.

DAVUDÎ, Ramazan Şerif, **Luristân el-Kubrâ**, Müessese Mûkrîyanî Li'l-buhus ve'n-Neşr, Erbil 2010.

DİMAŞKÎ, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed Ebû Talib el-Ensarî, **Nuhbetü'd-dehr fi acâibi'l-ber ve'l-bahr**, Saint-Petersbourg 1866.

DİNEVER, **Türk Ansiklopedisi**, MEB Basımevi, Ankara 1966, c.13.

EBÛ DÛLEF, Mis'ar b. Mühelhel, **er-Risale es-Saniye**, Botros Bolgakof, Enes Haldûn (trc.), Muhammed Münir Mursî (thk.), Âlem el-Kutub Yayınevi, Kahire 1970.

EBÛ RAMADAN, Memduh Muhammed Hasan, **İklim el-Cibâl Hilal el-Ahdeyni el-Büveyhî ve's-Selçukî el-Evvel**, Dar el-Vefa, İskenderiye 2011.

EBÛ'L-FİDÂ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, **Takvimü'l-büldan**, Dar Sadr Yayınevi, Beyrut 1860.

2015.

FİRDEVSÎ, **Şahname**, Necati Lugal (Çev.), MEB Yayınevi, İstanbul 1992.

FRİTSCH, **Kürtler Tarihi ve İctimai Tedkikler**, Kütübhan-e Sevda Yayınevi, İstanbul 1334.

GÜNER, Ahmet, "Mecdüddeve", **DİA**, c.28, İstanbul 2003.

-----, "Mutî'-Lillâh", **DİA**, c.31, İstanbul 2006.

- HALİL, Ahmed, **Tarihü'l-Kurd fi el-Hedare el-İslamiye**, Dar Hîro li'n-Neşr ve't-Tibae, Beyrut 2007.
- HASAN, Kadir Muhammed, **el-İmârâtü'l-Kurdiyye fi Ahdi'l-Büveyhî**, Mukriyanî Yayınevi, Erbil 2011.
- HASBAK, Şakir, **el-Kurd ve el-Meselet el-Ekrad**, el-Müesset el-Arebiye Yayınevi, Beyrut 1898.
- HATİP, Mustafa Abdülkerim, **Mu'cem el-Mustalahat ve'l-Elkab et-Tarihiye**, Müesseset er-Risale, Beyrut 1996.
- HAYDAR, Kazım, **el-Ekrad, Men Hum ve İla Eyne**, Menşurat el-Fikr el-Hur, Beyrut 1959.
- HALİFE b. HAYYAT, **Tarih**, Ekrem Diyaü'l-Ömeri (thk.), Dar Tibn Yayınevi, Riyad 1985.
- HİNZ, Walther, **el-Mikyal ve'l-Evzan el-İslamiyye ve ma Yuadiluha fi en-Nizam el-Metrî**, trc. Kamil el-Aselî, Ürdün Üniversitesi Yayınevi, Amman 1970.
- HİTTİ, Philip K., **Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi**, Salih Tuğ (Çev), Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1989.
- HOŞNAV, Hakim Ahmed, **el-Kûrd ve Büldanuhüm 'inde'l-Büldanniyin ve'r-Rihaletü'l-Müslimin**, Dar'z-Zeman Yayınevi, Dimaşk 2009.
- HOL, P. M., LAMBTON, Ann. K.S. ve LEWİS, Bernard (ed.), **İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti**, İsmail Kılıçoğlu (y.y.), Hikmet yayınları, İstanbul 1988, C.1.
- Hudûd el-A'lem Minel-Meşrikî İlel-Meğribî**, Yusuf el-Hadî(thk.), Dar es-Sekafiye li'n-Neşr Yayınevi, Kahire 1999.
- HUART, CL., "Huzistan", **İA**, c.5/1, MEB Yayınevi, İstanbul 1988.
- HURŞİD, Fuad Heme, **Asli'l-Kurd**, Dar es-Saqafe ve'n-Neşr el-Kurdiye Yayınevi, Bağdat 2006.
- İRANİCA, Encyclopaedia, "Dinavar", 2011, c. 7.
- İA**, "Hulvân" c.5/1, MEB Yayınevi, İstanbul 1988.
- İBNÜ'-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Muhammed Yusuf ed-Dakak (tsh.), Dar el-Kutub el-İlmiye Yayınevi, Beyrut 1986.
- İBN FÛVÂTÎ, eş-Şeybanî, Kemalü'd-Din Ebü'l-Fadl Abdürrezak b. Ahmed, **Mecmeü'l-Âdab fi Mucemi'l-Elkâb**, Muhammed Kazım (thk.), Vezaret es-Saqafe ve'l-İrşad el-İslamî Yayınevi, Tahran 1416 h.

İBN FADLAN, **Risalet İbn Fadlan**, Sami ed-Dihan (thk.) Dimaşk 1960.

İBNÜ'L-FÂKİH, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî **Muhtasar Kitâb el-Büldan**, Brill 1885.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, **Tarih İbn Haldûn (Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevi's-sultâni'l-ekber)**, (Ed. Halil Şehade), Dar el-Fikr, Beyrut 2000.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-naql evi's-semâ' ev eşbetehü'l-'ayân**, İhsan Abbas (thk.), Dar Sadr Yayınevi, Beyrut 1972.

İBN HAVKAL, Ebü'l-Kâsım b. Havkal b. Nasîbî, **Kitâbü Sûretü'l-Arz**, Dar Mektebtü'l-Hayat Yayınevi, Beyrut 1992.

İBN HURDÂZBÎH, Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, Brill, Leiden 1889.

İBN İMAD, Ebü'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-A'krî el-Hanbelî ed-Dimaşkî, **Şezerat'üz-Zehab fî Ahbarî Men Zehab**, Dar İbn Kesîr Yayınevi, Beyrut 1989.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşki eş-Şâfiî **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Mektebet el-Mearif, Beyrut 1991

-----, **Tabakatü's-Şafiyye**, Abdülhafız Mansur (thk.), Dar el-Medar el-İslamî Yayınevi, Beyrut 2002.

İBN MİSKEVEYH, **Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem**, Kısraî Hasan (thk.), Dar el-Kutub el-İlmiye Yayınevi, Beyrut 2003.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem**, Muhammed Abdülkadir 'Ata, Mustafa Abdülkadir 'Ata (thk.), Dar el-Kutub el-İlmiye Yayınevi, Beyrut 1995.

-----, **Şüzûrû'l-'ukûd fî târîhi'l-'uhûd**, Ebû Heysem eş-Şehbâî, Ahmed Abdülkerim Necip (thk.) Merkez Naceebawaih Li'l-Mahtutat Yayınevi, Kahire 2007.

İBNÜ'L-FAKİH, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, **Kitabü'l-Büldan**, Alem el-Kutub Yayınevi, Beyrut 1996.

- İBNÜ'L-VERDÎ, Ebü Hafs, Zeyneddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed İbn Ebi'l-Fevaris el-Ma'arî el-Kündî, **Tarih İbn el-Verdî**, Dar el-Kutub el-ilmîye, Beyrut 1417/1996.
- İBN TEĞRÎBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, **en-Nucum ez-Zahire fî Mulûk Mısır ve el-Kahire**, t.y., Beyrut, c.4.
- İKBAL, Abbas, **Tarih İran Ba'de'l-İslam**, Dar es-Saqafa ve en-Neşr Yayınevi, Kahire 1989.
- İSTAHRÎ, Ebû'l-İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, Leden 1870.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, "Hamdaniler", **DİA**, c.15, İstanbul 1997.
- KAZICI, Ziya, **İslam Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi**, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınevi, İstanbul 2014.
- KAZVİNÎ, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud, **Âsar el-Bilad ve Âhbar el-İbad**, Dâr u Sâdır Yayınevi, Tarih tok, Beyrut.
- KERMELÎ, Anâstâs Mârî, **el-Nukûd el-Arabi'ye ve İlmü'n-Numîyat**, el-Matbaa el-Asriye Yayınevi, Kahire 1939.
- KENNEDY, Hugh, **The Prophet And The Age of The Caliphates The İslamic Near East From The Sixth To The Eleventh Century**, Longman, London 1986.
- KUDÂME, b. Ca'fer, **el-Harâc ve Sinaet el-Kitabe**, Muhammed Hüseyin ez-Zübeydî (thk.), Dar er-Reşid Yayınevi, Bağdat 1981.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa S., "Kahir-Billah", c.24, **DİA**, İstanbul 2001.
- LAPİDUS, Ira M., **İslam Toplamları Tarihi**, Yasin Aktay (çev.) İletişim Yayınları, İstanbul 2002, c.1
- LAZEREV, M. S. ve Diğerleri, **Kürdistan Tarihi**, İ. Kale (çev.), Avesta Yayınevi, İstanbul 2010.
- LOCKHART, L., "Dinawar" **The Encyclopaedia of Islam**, c.II, Brill, Paris 1991.
- LÜTFÎ, Mehâb Derviş, "Kürsi lil-Emir Ebü'n-Necm Bedir b. Hasanveyh", **Mecellet Sümer**, c.16, Sayfa aralığı 129-131.
- LÜTFULLAH, Müneccinbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel Selçuklu Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları**, Ali Öngül (nşr.) Akademi Kitapevi, İzmir 2000.
- MAKDİSÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm**, M. J. De Goeje (nşr.), Leiden 1877.

- MAVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, **Kitab el-Ahkâmü's-sultaniye ve el-Vilayat ed-Diniye**, Ahmet Mübarek el-Bağdadî (thk.), Dar İbn Kuteybe Yayınevi, Kuveyt 1989.
- MERA'Î, Ferset, **el-Feth el-İslamî li Kurdistân**, Dar az-Zaman Yayınevi, Dimaşk 2011.
- , **el-İmarat el-Kurdiye fi el-Asr el-Abbasî es-Sanî**, Spirez Yay. Dihak 2005.
- MERCÛNE, İbrahim Muhammed Ali, **Tarihü'l-Ekrad**, Muesset Şebâb ec-Câmia' Yayınevi, İskenderiye 2010.
- MERÇİL, Erdoğan, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- , "Bahaüddeve", **DİA**, c.4, İstanbul 1991.
- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî, **et-Tenbih ve'l-İşraf**, el-Mektebe et-tarihiye Yayınevi, Kahire 1938.
- , **Murücü'z-Zehab ve Meadin el-Cevher**, (ed. Kemal Hasan Murai'), el-Mektebe el-Asriye Yayınevi, , Beyrut 2005.
- MİNORSKÎ, V., "Luristan", **İA**, c.7, MEB Yayınevi, İstanbul 1988.
- , "Şehrizur", **İA**, c.11, MEB Yayınevi, İstanbul 1988.
- , "Lûlî", **İA**, c.7, MEB Yayınevi, İstanbul 1978.
- MUKRÎYANÎ, Hüseyin Haznî, **Awirekî Paşewa**, Bendê Dûwem, Hukümetê Berzikanî, Rawendoz Neşriyat Yayınevi, 1348/1929.
- Mücmel et-Tevarih ve'l-Kises**, Alırza Keyani, İhsan M. (ed.), www.tarikhfa.com, Tahran 1391.
- MÜSTEVFÎ, Hamd-Allah, **Nüzhetü'l-Kulûb**, (G. Le Strange) Brill, Leiden 1915.
- , **Tarihi Güzide**, AbdülHüseyin Nevaî (thk.), Tahran 1381.
- NAKŞİBENDÎ, Hüsameddin Ali, **Kurd fi Dînever ve Şehrezor, Hilal el-Karneyn er-Rabi' ve'l-Hamis el-Hicriyeynî**, Bağdat Ünveritesi Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1975.
- NAKŞİBENDÎ, Selam Ahmed Abdullah el-'Ababilî eş-Şehrezorî, **Mebahis fi tarihi Şehrezor fi'l-'Usur el-Abbasîye**, el-Akademîye el-Kurdiye Yay., Erbil 2013,
- ÖMERÎ, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr fî memâlikü'l-emsâr**, Kamil Selman el-Cuburî (thk.), Dar el-Kutub el-'ilmiye, Beyrut 2010.

- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr”, c.21, **DİA**, İstanbul 2000.
- , “Râzî-Billâh”, **DİA**, c.34, İstanbul 2007.
- , “Muktedirbillâh”, **DİA**, c.31, İstanbul 2006.
- , “Unvan”, c.42, **DİA**, İstanbul 2012.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **İslam Devletleri**, Kültür Bakanlığı Yayınevi. Ankara 1989.
- POLADYAN, Aşrak, **el-Ekrad fi Hikbet el-Hilafet el-Abbâsiye**, Farabi Yayınevi, Beyrut 2013.
- POOLE, Stanly Lanen, **Catalogue of The Collection Arabic Coins Preserved in The Khadival at Library at Cairo**, Khedivial Library Yayınevi, Cairo 1897.
- ROJBİYANÎ, Cemil Bendî, “Hulvân ve Hukkamuha fi’t-Tarih,” **Mecellet Karvan**, sy. 47, Erbil 1986.
- RUHANÎ, Baba Mardukh, **Tarihî Meşâhirî Kûrd**, Soroush press, Tehran 2003, Üç cilt.
- RÛZRÂVERÎ, Ebû Süca Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, **Zeyl Tecribü’l-Ümem**, Dar Kutub el-İlmiye Yayınevi, Beyrut 2003.
- SABÎ, Ebû’l-Hüseyin Hilal b. el-Muhassin b. İbrahim es-Sabî el-Katib, **Kitâbü’t-Târîh**, Mulhak bi Zeyl el-Vezir Ebi eş-Şüca’.
- , **Rüsûmü dâri’l-hilâfe**, Mihail Avvad (thk.), Dar er-Raid el-Arabî Yayınevi, Beyrut 1986.
- SARIÇAM, İbrahim, “Nihâvend”, **DİA**, c.33, İstanbul 2007.
- SEM‘ANÎ, Ebû Sa‘d Abdülkerim Muhammed İbn Mansur et-Temimî, **el-Ensâb**, Dar el-Cinan Yayınevi, Beyrut 1988.
- SEVGİN, Nazmi, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri –Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi-**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara 1982
- SİBT İBNÜ’l-CEVZÎ, Şemseddin Ebû Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, **Mir’âtü’z-zaman fi târîhi’l-â‘yan**, Muhammed Enes el-Hen, Kamil Muhammed el-Harat (thk), Dar er-Risale el-âlemiye Yayınevi, Dimaşk Suriye 2013.
- STEİN, Sır Aurel, **Old Routes of Western Iran**, London 1940.
- STRANGE, Guy Le, **Büldânü’l-hilâfeti’s-şarkıyye**, Beşir Fransis, Gercis Avvad (çev.), Beyrut, 1405/1985.
- , “Cibâl”, **İA**, c.3, MEB Yayınevi, İstanbul 1988.

- STRECK, M., “Dinawar”, **The Encyclopaedia of Islam** ¹, c.1, Brill, Paris 1913.
- , “Esedâbâd”, **İA**, c.4, MEB Yayınevi, İstanbul 1988.
- SUDEFÎ, Rızkullah Mankaryos, **Târîhü’l-Düvel el-İslam**, Mısır 1907.
- SÛLÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin Bağdâdî Şatrancî, **Ahbârü’r-Râzî-Billah ve’l-Müttaki-Lillah**, J. Heyworth Dunne (thk.), Beyrut 1983.
- ŞİAR, Muhammed Fethî, **el-Ekrad Fi Ahd İmadüddin Zengi**, Dar el-Mearif Yayınevi, Kahire 1991.
- ŞEREFHAN, Bitlisî, , **Şerefname**, Abdullah Yeğin (trc.), Nûbihar Yayınları, İstanbul 2013, c.1.
- ŞİNASÎ, Basitan **Mecellet Ma‘rifet el-Kadim**, Menşurat el-A‘mme li Merkez el-Âsar el-Kadime Yayınevi, Tahran 1334 h. 1955m.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed, **Târîhi’t-Taberî Târîhu’r-rüsûl ve’l-mülûk**, Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim (thk.), Dar el-Mearif Yayınevi, t.y., Mısır.
- et-Ta‘rif bi’l-Emakin el-Varide fi’l-Bidaye ve’n-Nihaye**, <http://www.al-islam.com>
- TENNUHÎ, Muhammed, **el-Mucem ez-Zehebî Farisi Arabî**, Dar el-İlm li’l-Melayin Yayınevi, Beyrut 1969.
- TOLMACHEVA, Marina A., “İstahrî”, c.23, **DİA**, İstanbul 2003.
- , “Makdisî”, **DİA**, c.27, Ankara 2003.
- TOPALOĞLU, Fatih, “**İran Coğrafyasının Şiileşme Süreci**”, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, 5/2 (Güz 2013), ss. 43-62. ISSN 1309-5803 | www.emakalat.com
- TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965.
- TÜMER, Günay, “Bîrûnî”, c. 6, **DİA**, İstanbul 1992.
- ULUDAĞ, Süleyman “İbn Haldûn”, c.19, **DİA**, İstanbul 1999.
- ÜÇOK. Bahriye, **İslam Tarihi Emeviler Abbasîler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi, Ankara 1968.
- VAKIDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, **Kitâbü’r-Ridde**, Yahya el-Cebûrî (thk.), Beyrut 1990.
- YA‘KÛBÎ, Ahmed b. Ebi Ya‘kûbî, **Kitâbü’l-Büldân**, Brill, Leiden 1860.

YÂKÛT el-Hâmevî, Şihab ed-Din Ebû ‘Abdillâh Ya’kub b. ‘Abdillâh, **Kitâb el-Müşterk Vaz‘an ve’l-Müfterik Sak‘an**, Âlem el-Kutub Yayınevi, Beyrut 1996.

-----, **Mû‘cemü’l-büldân**, Dar Sad Yayınevi, Beyrut 1977, c. 1,2,3,4 ve 5

-----, (thk. İhsan Abbas), **Mu‘cemü’l-üdebâ**, Dar el-Ğarb el-İslâmî, Beyrut 1993

YASMÎ, Reşid, **Kûrd ve Biyustekî Nejâdî ve Tarihî Ov**, Müesseset İntişarat Emir Kebîr Yayınevi, Tahran 1343.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbasîler”, c.1, **DİA**, İstanbul 1988.

YAVUZ, Yusuf Şevki- AVCI, Casim, “İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec”, c.20, **DİA**, İstanbul 1999.

YAZICI, Tahsin, “Deylem”, **DİA**, c.9, İstanbul 1994.

-----, “Dînever”, **DİA**, c.9, İstanbul 1994.

-----, “Hemedan”, **DİA**, c.17, İstanbul 1998.

-----, “Hulvân”, **DİA**, c.18, İstanbul 1998.

YÜCESOY, Hayrettin, “Kadisiye”, c.24, **DİA**, İstanbul 2001.

ZAMBAUR, E. von, **Mu‘cemü’l-ensâb ve’l-üsrâti’l-hakîmefi’t-târîhi’l-İslâmî**, Zeki Muhammed Hasan Beg, Hasan Ahmet Mahmut (Ed.), Beyrut 1980.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşki, **el-İ‘ber fi haberi men Ğeber**, Ebû Hacer Muhammed es-Said b. Besyunî Zağlul (thk.) Dar el-Kutub el-İlmiye Yayınevi, Beyrut 1985.

-----, **Tarih el-İslam ve Vefayatü’l-(tabakatü’l-) meşahir ve el-a‘lam**, Ömer Abdüsselam Tedmurî (thk.), Beyrut 1987.

ZEKÎ, Muhammed Emin, **Tarih ed-Düvel ve’l-İmarat el-Kurdiye fi A‘hd el-İslâmî**, Muhammed Ali A‘vnî (trc.), es-Saade Yayınevi, Mısır 1945.

-----, **Hulasatü’t-Tarih Kurd ve Kurdistan**, Muhammed Ali Avnî, (trc.) Selahaddin Yayınevi, Bağdat 1961.

ZEMAŞERÎ, Carullah Ebû el-Kasım Mahmud b. Ömer, **Kitab el-Cibâl ve’l-Emkine ve’l-Miyah**, Leiden 1855.

ZETTERSTEEN, K.V., “Büveyhîler” **İA**, c.2, MEB Yayınevi, İstanbul 1979.

-----, “Hasanveyh”, **İA**, c.5/1, MEB Yayınevi, İstanbul 1988.

ZEYDÂN, Corci, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, Nejdet Gök (çev.), İletişim Yayınevi, İstanbul 2009.

ZORLU, Cem, **Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar**, Ankara Okulu Yayınevi, Ankara 2001

<http://enl.numismatics.org/id/4563?lang=ar> Lane-Pool, p.335=Rogers, Edward Thomas. "Early Dirham of the Ommeyade Dynasty," NC N.S. 11 (1871): 258-63; Katalog No: **1982**: 4563, Kayıt No: 3522, Dar el-Kutub ve el-Vesâik el-Kavmiye el-Misriye;

<https://newsmedia.tasnimnews.com/Tasnim//Uploaded/Image/1395/01/06/139501061119213667401874.jpg> e.t.:06.02.2017

https://archive.org/stream/sumer_201609/sumer15#page/n0/mode/2up e.t.:25.12.2017

<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1510&lot=613> e.t.:13.01.2017.

<https://www.tasnimnews.com/ar/news/2017/01/04/1287443/> e.t.: 15.12.2016.

<https://www.tasnimnews.com/ar/news/2017/01/04/1287443/> e.t.: 15.12.2016.

<http://www.arab-ency.com/index.php> e.t.: 15.10.2016

https://media.isna.ir/content/1419750296572_29893.jpg/3 e.t.: 15.07.2016

http://enl.numismatics.org/media/reference/4563_legend.jpg e.t.: 13.01.2017.

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c0/Khurasan Road from Baghdad to al-Rayy.svg/450px-Khurasan Road from Baghdad to al-Rayy.svg.png](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c0/Khurasan_Road_from_Baghdad_to_al-Rayy.svg/450px-Khurasan_Road_from_Baghdad_to_al-Rayy.svg.png) e.t.: 13.01.2018.

<https://www.khabaronline.ir/detail/404284/multimedia/picture#> e.t.: 06.02.2017

<https://en.wikipedia.org/wiki/Jibal> e.t. e.t.: 25.12.2017

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d9/hasanwayhids_map.png e.t.: 20.11.2017

<https://www.numisbids.com/n.php?p=sale&sid=1437&cid=38262> e.t.: 11.09.2017

http://www.icollector.com/HASANWAYHID-Badr-b-Hasanwayh-980-1014-AR-dirham-6-06g-Saburkhwest-AH391_i15117715 e.t.: 03.11.2017

<https://www.ebay.com/itm/996RL7X-HASANWAYHID-Badr-b-Hasanwayh-369-405-AH-980-1014-AD-RARE-/362021471197> e.t.: 03.11.2017

<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1000&lot=201> e.t.: 03.11.2017

<http://www.arianacoins.com/29/779/achw-01-islamic-hasanwayhid-badr-b-hasanwayh-369-405h-gold-dinar-superb-condition-extrrrr> e.t.: 03.11.2017

<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/morton-and-eden-ltd/catalogue-id-srmort10019/lot-fc91a2ff-89e8-412b-a64e-a5d3010e7ea2>
e.t.: 03.11.2017

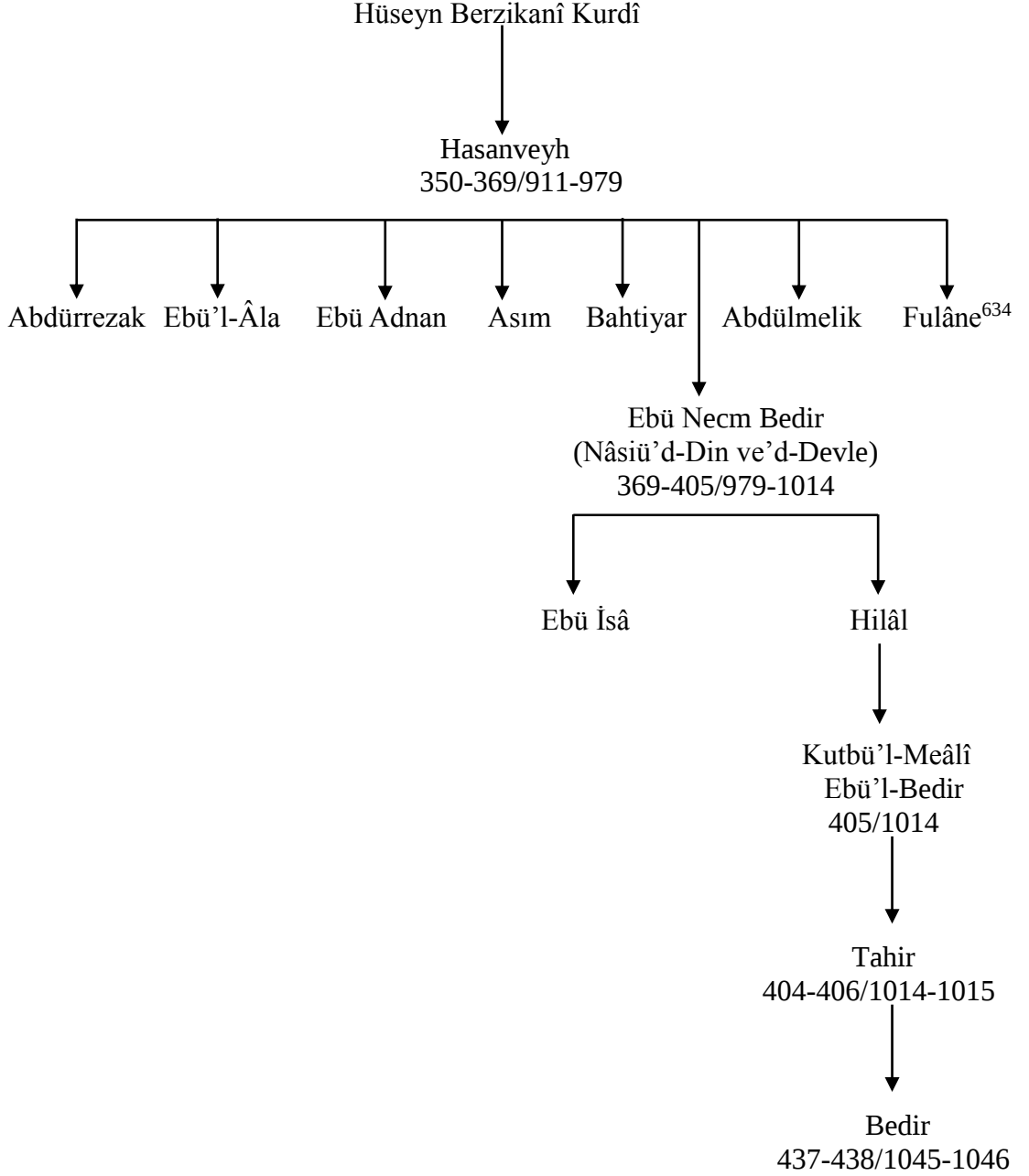
<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=297&lot=576> e.t.03.11.2017

<http://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/samanids/coins/c199?back=1&show=faq> e.t.: 03.11.2017

<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/morton-and-eden-ltd/catalogue-id-srmort10010/lot-0aa97619-0f7a-4723-b678-a452007571ce>
e.t.: 03.11.2017

EKLER

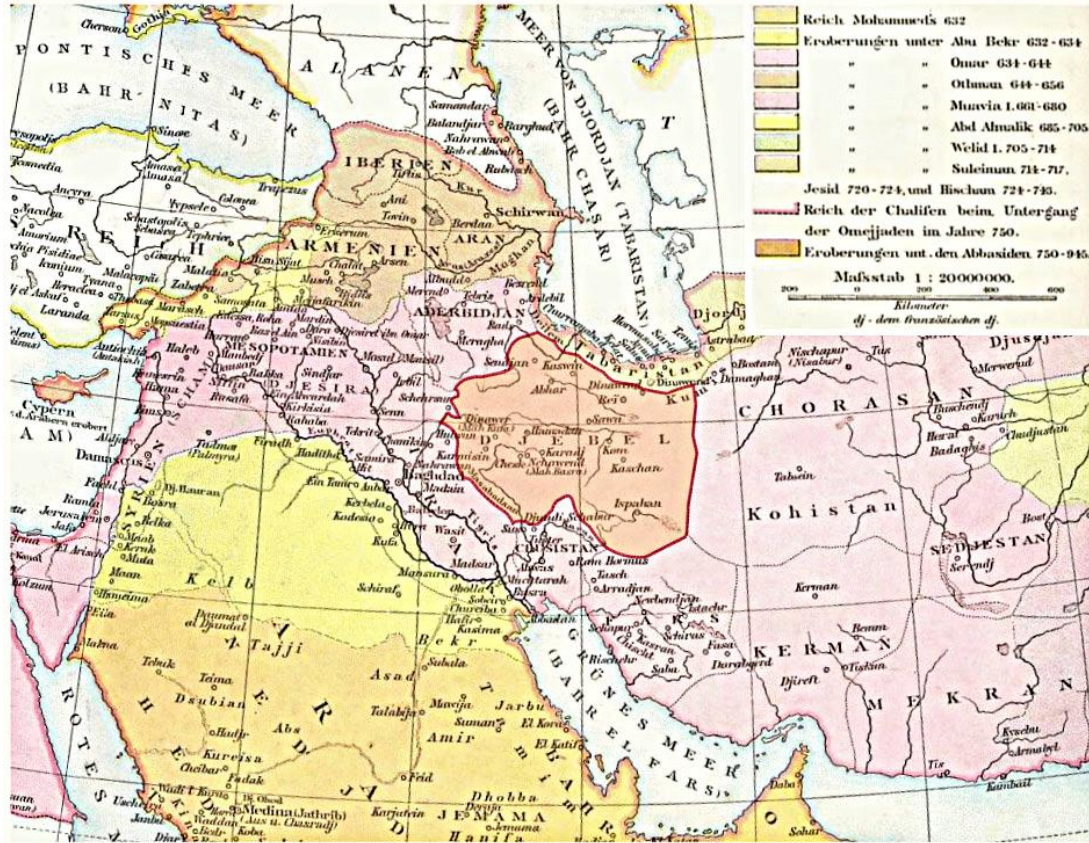
EK 1: HASANVEYHÎ HANEDANI SOY AĞACI ⁶³³

⁶³³ Ferset Mera'î, **el-İmaratü'l-Kurdiye...**, s.481.

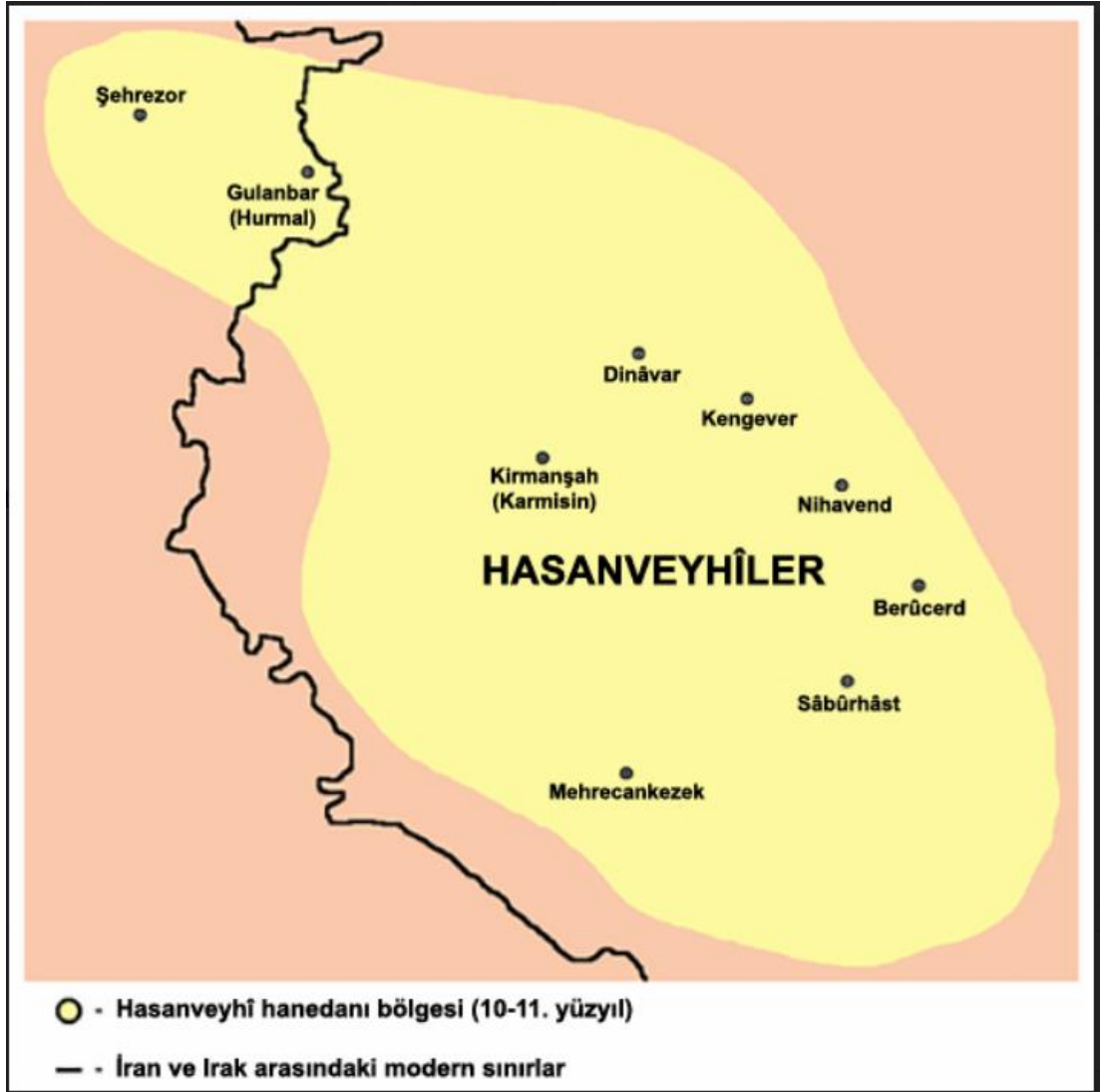
⁶³⁴ Hasanveyh kızı Fulaney'i Sehlan b. Müsafir ile evlendirmiştir.

EK 2: HASANVEYHÎLER DÖNEMİ CİBÂL HARİTASI⁶³⁵

⁶³⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Jibal_e.t. 25.12.2017

EK 3: HASANVEYHÎ HANEDANI BÖLGESİ⁶³⁶

⁶³⁶ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d9/hasanwayhids_map.png
e.t. 20.11.2017

EK 4: BEDİR B. HASANVEYH DÖNEMİ GÜMÜŞ DİRHEMLER

Bedir dönemi 5,11 gr. gümüş dirhem, er-Rur 395 h. Mecdüddevele dönemi

Bedir'in kestirdiği 3,65 gr. gümüş dirhem er-Rur 397 h. Bahaüddevele dönemi

Bedir dönemi 5,65 gr. gümüş dirhem, Sâbûrhâst 404 h. Sultanüddevele,⁶³⁷

⁶³⁷ <https://www.numisbids.com/n.php?p=sale&sid=1437&cid=38262> e.t. 11.09.2017

EK 5: BEDİR B. HASANVEYH DÖNEMİ GÜMÜŞ DİRHEMLER

Bedir dönemi 6.06g. gümüş dirhem Sâbûrhâst, 391h.⁶³⁸

Bedir b. Hasanveyh dönemi 26 mm., 3.64 gr. gümüş dirhem **Ön yüz:** Darphane işaretleri; vav Lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerike leh; Kâdir-Billâh | Bedir b. Hasanveyh. **Arka yüz:** lillah | Muhammed resûlullah | Bahaüddevle ... |...⁶³⁹

Bedir b. Hasanveyh dönemi 5,15 gr. gümüş dirhem., Yer: er-Rûr 396 h., Mecdüddevle dönemi⁶⁴⁰

⁶³⁸http://www.icollector.com/HASANWAYHID-Badr-b-Hasanwayh-980-1014-AR-dirham-6-06g-Saburkhvast-AH391_i15117715_e.t.03.11.2017

⁶³⁹https://www.ebay.com/itm/996RL7X-HASANWAYHID-Badr-b-Hasanwayh-369-405-AH-980-1014-AD-RARE-/362021471197_e.t.03.11.2017

⁶⁴⁰https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1000&lot=201_e.t.03.11.2017

EK 6: BEDİR B. HASANVEYH DÖNEMİ ALTIN DİNARLAR

Bedir b. Hasanveyh dönemi 23.09 mm, 4.78 gr. altın dinar. Sâbûrhâst 395h. **Ön yüz:** Darphane işaretleri; dal | Lâ ilaha illa Allah | vahdahû lâ şerike lehu | Kâdir-Billâh | Bedir b. Hasanveyh. **Arka yüz:** lillah | Muhammed resûlullah | Mecdüddeve| ve kehf el-ümme | Ebû Talib | ibriz,⁶⁴¹

Bedir b. Hasanveyh dönemi 3.84gr. altın dinar, Sâbûrhâst 396 h. **Ön yüz:** Darphane işaretleri; vav-dal ...⁶⁴²

Bedir b. Hasanveyh dönemi 4.37g altın dinar, Sâbûrhâst 397 h. **Ön yüz:** Darphane işaretleri; mim-dal | Lâ ilaha illa Allah | vahdahû lâ şerike lehu | Kâdir-Billâh | Bedir b. Hasanveyh. **Arka yüz:** lillah | Muhammed resûlullah | Mecdüddeve| ve kehf el-ümme | Ebû Talib | ibriz,⁶⁴³

⁶⁴¹ <http://www.arianacoins.com/29/779/achw-01-islamic-hasanwayhid-badr-b-hasanwayh-369-405h-gold-dinar-superb-condition-extrrrr> e.t.03.11.2017

⁶⁴² <https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/morton-and-eden-ltd/catalogue-id-srmort10019/lot-fc91a2ff-89e8-412b-a64e-a5d3010e7ea2> e.t.03.11.2017

⁶⁴³ <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=297&lot=576> e.t.03.11.2017

EK 7: BEDİR B. HASANVEYH DÖNEMİ ALTIN DİNARLAR

Bedir b. Hasanvayh dönemi 4.39gr./ 23.0 mm. altın dinar, Sâbûrhâst 397 h. **Önyüz:** Darphane işaretleri; mim ve ta marbuta | Lâ ilâhe illallah | vahdehû lâ şerike leh; Kâdir-Billâh | Bedir b. Hasanveyh. **Çerçeve:** bism allah duriba haze'l dinar bi-Sâbûrhâst sene sab' ve tis'in ve selasmi'a, **Arka yüz:** Arka yüz: lillah | Muhammed resûlullah | Mecdüddeve| ve kehf el-ümme | Ebû Talib | ibriz, **Çerçeve:** muhammed rasulullah arsalahu bi'l-huda ve din'l-hakk li-yüzhirehu 'ala el-din kullihi ve lev karihe el-muşrikun,⁶⁴⁴

Bedir b. Hasanvayh dönemi 4.26gr. altın dinar, 402 h. **Ön yüz:** Lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerike leh; Kâdir-Billâh el-imam | Badr b. Hasanwayh. **Arka yüz:** lillah | Muhammed resûlullah | Bahaüddeve ve Diyaü'l-mille Ebû Nasr | Şemsüddeve Ebû | Tahir | ibriz.⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ <http://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/samanids/coins/c199?back=1&show=faq> e.t.03.11.2017

⁶⁴⁵ <https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/morton-and-eden-ltd/catalogue-id-srmort10010/lot-0aa97619-0f7a-4723-b678-a452007571ce> e.t.03.11.2017

EK 8: MİHYAR ed-DEYLEMÎ'NİN ARAPÇA MISRALARI

وقال يمدح نحر الملك أبا غالب عقيب منصرفه من الجبل ، وفتح قلعة سابور^(٢)
خواست ، ويصف وصوله إليها ، وأبتذله أموالها ، وأسرته هلال^(٣) [بن بدر
الكردي أميرها]

فطنوك تعيا بحمل "العراق"	كأن لم يروك حملت الجبالا
وأنزلت بالعصم ^(١) العازبا	ت عنها وما طاولتك التزلا
وكم زاحمتها صروف الزما	ن قبل فكانت عليها ثقالا
ولو لم تكن في العاؤ السماء	لما كان غنمك منها "هلالا"
سريت إليه فكنت السرار ^(٢)	له "ولبدر" ^(٣) أبيه الكمالا

EK 9: eṣ-ŞERİF el-MURTAZÂ'NIN ARAPÇA MISRALARI

ولَمَّا أَنْ دَعَاكَ إِلَيْهِ بَدْرٌ سَبَقْتَ إِلَى تَدَارُكِهِ الْعُجَالَى
فَأَحْزَنْتَ السَّهُولَ حَمَى وَجُزْدًا مُحْصَنَةً وَأَسْهَلْتَ الْجِبَالَ
وَأَبْصَرَهَا هِلَالٌ خَارِقَاتٍ ذِيُولَ النَّفْعِ يَحْمِلُنَ الْهَلَالَ
وَشَاهِقَةٍ حَمَاهَا مُبْتَنِيهَا وَطَوَّلَهَا حِذَاذَا أَنْ تُنَالَا
وَحَصَّنَهَا وَعِنْدَ اللَّهِ عِلْمٌ بِأَنَّكَ لَمْ تَدْغْ فِيهَا عِقَالَا

EK 9: KRONOLOJİ

330/941	Hüseyin el-Berzikanî el-Kurdî'nin tarih sahnesine çıkışı
330/941	Hüseyin Berzikanî'nin Abbasî ordusuyla savaşı ve galibiyeti
334/946	Halife Mutî'-Lillâh tahta oturuşu
338/949	Abbasî ordusu ile savaş ve Abbasî ordusunun mağlubiyeti
348/959	Hüseyin Berzikanî'nin öldürülmesi
348/959	Hasanveyh'in Emirliğin başına geçmesi; Dînever, Hemedân ve Nihâvend'i emirliğine katması
349/960	Hasanveyh'in dayılarından Vindâd'ın Ölümü
350/961	Hasanveyh'in diğer dayısı Ğanım b. Ahmed b. Ali'nin ölümü
350/961	Hasanveyh'in emirliği tek otorite olarak yönetmeye başlaması
355/965	Hasanveyh'in Musul'dan harekete geçen Abbasî ordusunu Erbil yakınlarında mağlup etmesi
359/979	Hasanveyh'in Sehlan b. el-Müsafir'i savaşta mağlup etmesi
359/969	Rüknüddeve'nin Hasanveyh'e savaş açması
359/969	Vezir İbnü'l-Amîd'in ölümü ve barışın yapılması
366/976	Rüknüddeve'nin ölümü
367/978	Hasanveyh'in İzzüddeve'ye destek için asker göndermesi
369/979	Hasanveyh'in ölümü
369/979	Adudüddeve'nin Sermâç kalesine el koyması
369/979	Bedir b. Hasanveyh'in emirliğin başına geçmesi

- 371/981 Bedir'in Kâbus b. Veşmgir'le savaşı Müeyiduddevle'ye askeri yardımı
- 373/983 Muhammed b. Ğanım'ın Fahrüddevle'ye isyanı ve Bedir'in müdahalesi ile barışın sağlanması
- 375/985 Muhammed b. Ğanım'ın ikinci isyanı ve öldürülmesi.
- 377/987 Bedir'in, Şerefüddevle'nin ordusunu Karmisin yakınlarında mağlup etmesi
- 379/986 Fahrüddevle'nin Hemedân'da Bedir'in kızını oğlu Mecdüddevle'ye nikâhlanması
- 381/991 Halife Kâdir-Billâh'ın tahta oturuşu
- 388/998 Bedir'in Vasıt bölgesinde çıkan isyanda Bahaüddevle'ye askeri yardım göndermesi
- 389/998-999 Kaşhân köprüsünün yapımına başlanması
- 392/1001 Deylemîler'in Bedir'in Hemedân'da bir han satın almasını engelleme çabası
- 393/1002-1003 Bedir dönemi gümüş dirhemlerin kestirilmesi
- 397/106 Bahaüddevle'nin Bedir'e karşı savaş teşebbüsü ve Cundisabur'da barış sağlanması
- 397/1007 Seyyide Hatun'un Tebrek kalesine hapsedilmesi akabinde kaleden kaçıp Bedir'e sığınması
- 397/1006 Bir ay devam eden Bağdat muhasarası
- 397/1006 Bedir dönemi dinarların kestirilmesi
- 397/1006 Tarihi Horasan yolunun güvenliğinin Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz'a verilmesi

397/1006	Bedir'in Hulvân ve Karmisin'e saldırması ve buraları Ebü'l-Feth'ten alması
400/1009	Bedir'in oğlu Hilâl'le savaşında esir edilmesi
401/1010	Bahaüddeve'nin ordusu Sâbûrhâst'a girmesi ve Hilâl'in esir alınması
404/1013	Tahir b. Hilâl b. Bedir, Şehrezor'u Fahrülmülk'ten geri alması
405/1014	Hilâl b. Bedir'in ikinci defa esir alınması ve öldürülmesi
405/1014	Bedir b. Hasanveyh'in öldürülmesi
405/1014	Kâdı Yusuf b. Muhammed b. Kec'in öldürülmesi
406/1015	Şemsüddeve'nin Tahir b. Hilâl'i serbest bırakması
406/1015	Ebü's-Şevk ile girdiği savaşı kazanmasına rağmen barış yapması
406/1015	Ebü's-Şevk'in kardeşi Sâdî'nin savaşta öldürülmesi
406/1015	Ebü's-Şevk'in kız kardeşi ile evlenmesi ve Ebü's-Şevk tarafından öldürülmesi
406/1015	Hasanveyhî emirliğinin yıkılışı.
434/1043	İbrahim Yınal'ın Cibâl'e akınlarının başlaması
437/1046	İbrahim Yınal Bedir b. Tahir b. Hilâl b. Bedir'i Karmisin'e vali olarak ataması